

ГЛАСНИК

Народне библиотеке Србије

Година XV, бр. 18, годишњак за 2016. годину

Београд, 2016

Гласник Народне библиотеке Србије
Година XV, бр. 18, годишњак за 2016. годину

УДК 02
ISSN 1450-8915

Издавач
Народна библиотека Србије, Београд, Скерлићева 1
E-mail: nbs@nb.rs Web: www.nb.rs
Телефон: +381 11 245 1242

За издавача
Ласло Блашковић

Главни и одговорни уредник
Ласло Блашковић

Редакција
др Дејан Вукићевић, уредник
др Драгана Милуновић
Небојша Ковачевић
Тања Тасић
мср. Јелена Бенић

Рецензенти
проф. др Милисав Савић
др Владан Тријић
Тамара Бутиган Вучај
Маша Милорадовић
Јелена Јовин

Лектура и коректура
Ана Вукобрат

Дизајн
Оливера Батајић Сретеновић

Технички уредник
Милош Нинковић

Штампа
Retro Print, Београд

Тираж
300

The Herald of the National Library of Serbia
Vol. XV, no. 18, year 2016.

УДК 02
ISSN 1450-8915

Publisher
National library of Serbia, Belgrade, Skerlićeva 1
E-mail: nbs@nb.rs * Web: www.nb.rs
Phone: +381 11 245 1242

For the Publisher
Laslo Blašković

Editor-in-Chief
Laslo Blašković

Editorial Board
Dejan Vukićević, PhD, editor
Dragana Milunović, PhD
Nebojša Kovačević
Tanja Tasić
Jelena Benić, MA

Reviewers
Prof. Milisav Savić, PhD
Vladan Trijić, PhD
Tamara Butigan Vučaj
Maša Miloradović
Jelena Jovin

Proofreading
Ana Vukobrat

Design
Olivera Batajić Sretenović

Technical editor
Miloš Ninković

Printed by
Retro Print, Belgrade

No. of copies
300

УВОЂЕЊЕ У ПОСАО ИЛИ УВОДНИК У ПОКУШАЈУ

*Дејан Вукићевић
Народна библиотека Србије,
Београд*

050:02ГЛАСНИК НАРОДНЕ БИБЛИОТЕКЕ СРБИЈЕ"2016"

Баш некако по испуњењу пола stoleћа живота, понуђено ми је да уређујем гласило куће у којој радим одређено време, а оно се већ мери десетлећима. Понуда која се не одбија, рекло би се. И нисам је одбио. Први посао је формирање нове редакције. За најближе сараднике обично бирате оне с којима сте до тада имали добру сарадњу, који имају импозантне биографије и библиографије, оне који имају спону с традицијом, не занемарују пређашње домете библиотечке струке, али, с друге стране, прате трендове савременог библиотекарства, иду укорак с њим. Бирао сам их и тако да редакција покрије све, или бар најважније, базичне области струке – каталогизацију, класификацију, монографске и серијске публикације, набавку библиотечке грађе, дигитализацију, превођење стручних текстова с других језика. Ту је и моја маленкост, а ја сам се, до сада, бавио би-

блиографским пословима, завичајним фондовима, старом, ретком и некњижном грађом. Дакле, Драгана Милуновић, Тања Тасић, Јелена Бенић и Небојша Ковачевић проверен су, високостручан, искусан и перспективан тим који би пожелела свака редакција.

Нова серија *Гласника Народне библиотеке Србије* излази од 1999. године; међутим, оно што је мање познато, часопис се родио далеке 1940. године. После кратког првог постојања уследио је други, још краћи, током 1960, и трећи, 1978. и 1979. Дизајн последње, савремене серије трајао је седам година, после чега се прешло на нови, модернији, који је трајао наредних десет година (с једним „искакањем“). Потписник ових редова сматра да је формат квадрата неприкладан једном стручном и научном гласилу. Зато је, у договору с управом библиотеке и главним и одговорним уредником, донета одлука о повратку на стари формат, што подразумева и нов дизајн, али старог дизајнера. То је стручњак с одличним референцама, Оливера Батајић Сретеновић, доцент на предмету Графика књиге на Факултету примењених уметности у Београду.

Како је дошло до дисконтинуитета у излажењу часописа, објављивања три двоброја за последњих шест година, те промене нумерације (избрисана је иначе бесмислена нумерација бр. 1 за сваку појединачну годину), сада ће нумерација бити континуирана, па ће овај број бити означен са бр. 18, годишњак за 2016. годину. Тако ће из овакве нумерације моћи да се види да је број истовремено и годиште, односно година излажења (нове серије) публикације.

Нова уређивачка концепција неће се ни по чему пресудном разликовати од досадашње. Усудио бих се, чак, да је назовем и релаксираном. Наиме, *Гласник* неће бити састављен, као у претходном периоду, искључиво од темата, већ од једног (по потреби и више) темата и сталних и повремених рубрика.

Централна стална рубрика биће *Струка*, која ће доносити најважније текстове најуже везане за струку и послове Народне библиотеке Србије. Рубрика *Persona grata* представљаће најважније стручњаке из наше области, било да се ради о онима који су на крају званичних каријера, који су посветили читав живот струци, или да је у питању нови, млади експерт који обећава, који даје значајан допринос струци. У сваком случају, радиће се о посвећенику, зналцу, узору, особи пожељној у свакој библиотечкој средини. Текстови могу бити у форми уобичајеног интервјуа, интервјуа са само једним постављеним питањем, или портрета. *Ловорике* је стална рубрика у којој ће се представити неко од лауреата из претходне године.

То може бити у облику приказа књиге која је понела награду коју додељује Народна библиотека Србије, као што је случај у овом броју, или књиге која је, на пример, добила награду „Стојан Новаковић“, а може бити и портрет некога ко је понео коју од значајних струковних награда. *Издавачка шрака* ће покрити најзначајнији део издавачке продукције из области библиотекарства или сродних дисциплина и наука. Трудићемо се да у сваком броју буде представљено и неко издање из богате продукције наше куће.

Ниво радова мора бити адекватан кући која часопис објављује, дакле висок, без чињења уступака осредњости, компилаторству или плагијаторству.

У овом броју на увид јавности ставили смо неке занимљиве текстове на вечиту тему цензуре у библиотекарству и издаваштву. Одабрани су реномирани аутори: двојица из окружења, који се овом темом баве већ дуже, један из Русије, који има неколико књига с историјским приступом на ову тему, и колегиница из далеке Аустралије, са искуством у тамошњим јавним библиотекама. Драгана Милуновић је представила нешто сасвим ново, усудио бих се да кажем за наше појмове и револуционарно – нови портал НБС који ће објединити такорећи све функције којима се ова институција бави, и то на интерактиван начин. Јелена Глишовић се такође бави, на неки начин пионирским послом, правном заштитом картографске грађе. Рад је иначе представљен на конференцији у Риги, а овде се премијерно појављује на српском језику. Јелена Бенић пише на своју омиљену интердисциплинарну тему, о односу психологије и библиотекарства, како прва може бити од користи другој. А није да не може. У рубрици *Persona grata* представили смо доајена српског библиотекарства, нашег човека, Милорада Вучковића Брацу. Кроз интервју га је вешто водила Тања Тасић. Обоје сведоче да је испитивање у најмању руку било узбудљиво кормиларење кроз лавиринте струке. Учинио је велику част нашем гласилу. Милена Ђорђејевић нам је приказала *Књигу сећања и заборав*, награђену (дискутабилном) Наградом за најбољу најчитанију књигу у јавним библиотекама Србије. (Ако би се ово схватило као увођење књижевности на мала врата у *Гласник*, не би се много погрешило.) Као и увек, Милена је то урадила значајки и посвећено. А такви су и остали прикази које су направиле „наше горе листови“ Тања Тасић, Ана Савић, Ана Стевановић и Добрила Бегенишић. Предмет њиховог посматрања биле су: постхумно изашла књига наше прерано отишле колегинице Весне Ињац Мал-

баше *E-biblioteka*; *Речник библиотекарства и информационих наука* такође наших ауторки, Љиљане Ковачевић и Добриле Бегенишић; зборник *Стратегије читања*, који је приредила Мирјана Стошић и монографија матичне библиотеке „Глигорије Возаровић” Весне Петровић.

Одмах се може приметити да су чланови редакције у приличној мери заступљени са својим радовима у овом броју, што и није тако неуобичајено јер се на то може гледати као на неку врсту представљања, личне карте редакције. Али то, свакако, треба схватити као изнимку. У питању је цајтнот у којем се редакција нашла и била принуђена да се ослони, пре свега, на сопствене снаге. У наредним бројевима трудићемо се да будемо што неприметнији. Наравно да ће, каткад, бити неопходно да се јавимо и ауторски, али, пре свега, то ће бити у смислу неког од секундарних ауторстава. Такође, чиста је случајност то што су, осим аутора преведених текстова, сви заступљени аутори из Народне библиотеке Србије.

Наслов овог текста није крађа, само цитат наслова дела једног ре-
номираног књижевника. Овај уводник је заправо увођење у посао
око *Гласника Народне библиотеке Србије*, посао озбиљан, замашан.
Ако свако од нас да свој допринос, ако дода једну циглу – ето куће.

И, на крају, да заједно пожелимо дуг живот и повољан ветар у
једра овом гласилу-пловилу. Да буде довољно гласан. Надајмо се да
ће излазити редовно и на време. Од вас, пре свега, зависиће квали-
тет текстова. За све добро у овом броју заслужни су аутори, рецен-
зенти и чланови редакције, за све што не ваља – уредник. Праштајте!

NON IMPRIMATUR – ЦЕНЗУРА У БИБЛИОТЕКАРСТВУ И ИЗДАВАШТВУ

Дејан Вукићевић – Non imprimatur или цензура
у библиотекарству и издаваштву

Арлен Викторович Блум – Совјетска цензура
у периоду тоталног терора: од 1929. до 1953.
године

Маријан Довић – Тоталитарна и
посттоталитарна цензура: од тврде ка мекој?

Алеш Габрич – Цензура у Словенији после
Другог светског рата: од комунистичког списка
забрањених књига до укидања тзв. вербалног
деликта

Ким Муџи – Прикривена цензура у
библиотекама: тезе за разговор

NON IMPRIMATUR ИЛИ ЦЕНЗУРА У БИБЛИОТЕКАРСТВУ И ИЗДАВАШТВУ*

Дејан Вукићевић
Народна библиотека Србије,
Београд

УДК: 026/027:351.751.5
026/027:098.1
351.751.5(497.11)
82:351.751.5

*„Тамо где се цензура јасно јориче, она јошово
неизбежно јосјоји.“*

*„Треба да имамо на уму да је друштво које је
јошјално безбедно и мирно, и у коме нема борбе
мишљења око слободе изражавања – друштво
које одумире или је већ мртво.“*

— Мајкл Скамел,
Цензура и њена историја

Сажетак

Рад се бави феноменом цензуре, пре свега с аспекта библиотекарства, али и шире, у смислу прогона и забране књига и аутора. У првом делу се представљају и анализирају дефиниције самог појма, потом се даје историјски преглед примене цензуре у библиотекарству и библиотекама у свету, а онда посебно и у Србији. Затим се пружа историјски осврт на отпор према цензури, анализирају аргументи за цензуру и, на самом крају, приказују најдрастичнији случајеви.

Кључне речи: цензура, библиотекарство, издаваштво, забрањене књиге, прогон књига, Index librorum prohibitorum.

* Рад је делимично презентован на научном скупу ICSL у Сарајеву, 17. априла 2012 године.

Цензура је феномен који прати човечанство од његовог настанка, и утолико је универзалан, потом траје кроз читаво време његовог постојања, а онда има и особину преображавања, мимикрирања, камелеонства и прилагођавања. Могућност да особа примени цензуру на самој себи чини је занимљивим феноменом, међутим, најзанимљивије код цензуре је, вероватно, способност да се примени на онога ко је до јуче и сам био цензор. Све наречене особине – универзалност, неуништивост, перманентност, трајност, прилагодљивост, свеопшта применљивост – чине је надасве интересантном темом којом ће се овај текст бавити и коју ће покушати да осветли.

1. ПОЈАМ

На самом почетку неколико речи о етимолошкој страни појма. Веома је занимљиво то што овај појам готово истоветно гласи на различитим језицима, а то, свакако, кореспондира са универзалношћу саме речи: *sensorship* (енгл.), *zensur* (нем.), *censura* (итал.), *censure* (фран.), цензура (рус., срп., словен.). Јасно је да сама реч потиче од латинске речи *senso*, оцењујем, процењујем.¹

Мала Просветина енциклопедија цензуру дефинише као „претходни државни надзор над штампом, филмом, предавањима и свима другим културним и јавним манифестацијама, уз право власти да забрани оно што не жели да се објављује, у целости или делимично.” Одмах се може уочити да ова дефиниција садржи више проблематичних места. На самом почетку помиње се „претходни државни надзор”, међутим, цензура може доћи и пост фестум, дело се може забранити и после обелодањивања или дистрибуирања. Потом, цензор никако не мора бити држава, то могу бити и институција или појединац који не припадају државном апарату, али у чијим рукама свакако постоји неки облик моћи којим они могу спровести цензорске мере. На крају горње дефиниције додата је и реченица: „У многим земљама не постоји уопште, а у неким само за поједине делатности (нпр. филм)” – реченица која заправо не одговара реалности, имамо ли у виду прву реченицу овог текста, а чији ће докази касније уследити. И реч *цензор* ова енциклопедија дефинише архаично, без осећаја за савремено доба: „У старом републиканском

¹ Занимљива је подударност значења ове речи и данашњег схватања онога што обавља књижевни критичар.

Риму чиновник који је биран сваких две или пет година са задатком да процењује имања грађана, да их према вредности опорезује и дели у класе”.

Вујаклијин *Речник стираних речи и израза* на следећи начин дефинише једно од значења појма *цензура*: „Званичан претходан преглед ствари за објављивање ради одобрења или забране штампања и пуштања у јавност (књига, часописа, позоришних дела, филмова и др.)”. Као и претходна, и ова дефиниција пати од сличних бољки; цензура никако не мора бити, како већ рекосмо, ни званична, ни претходна. Не морају се цензурисати само објављена дела, то могу бити и изјаве, чак и приватни дневници који нису намењени објављивању, али се због могућности објављивања одузимају и проscribeбују.

Ове одреднице заправо су преписане из других, попут *Вебстеровој* или *Оксфордској речника*, у којем се за цензора каже да је: „1. Један од двојице судија у старом Риму који је састављао попис становништва и водио надзор над јавним моралом, 2. Званичник који је имао дужност да прегледа књиге, часописе, драме итд., пре објављивања, да утврди да не садрже ништа неморално, јеретично или увредљиво или штетно по државу, 3. Особа која цензурише личну кореспонденцију (у ратно време), 4. Силу у души која потискује извесне елементе у несвесном.” Овде се појављује и психолошка одредница цензуре којом се посебно бавио велики маг психоанализе Сигмунд Фројд. У надасве познатом *Уводу у психоанализу* каже: „Изопачење снова је последица цензуре, коју признате тежње нашег ја врше против жеља, на било који начин неприличних, које се у нама јављају ноћу, за време спавања.”² Као што се види, овде су присутни сви елементи цензуре – его као преступник, жеља као преступ и суперего као моћ која спроводи цензуру.

Речник друштвених наука уводи још две димензије цензуре – самоцензуру и проширење појма власти на религијску и друге облике: „Цензура означава ограничавање од стране власти (политичке, религијске или друге) сваког јавног изражавања које се сматра опасним за ту власт или за политички или морални поредак који она одржава. Такође, може означавати самоограничавање, сагласно општеприхваћеним јавним ставовима или групном притиску”. Другим речима, овде се говори о конформизму као узрочнику самоцензуре.

² Sigmund Freud, *Uvod u psihoanalizu* (Novi Sad : Matica srpska, 1981), 136.

Социолошка енциклопедија проширује поље дефинисања појма цензуре и на „идеје, вредности и веровања одређених група“, као и на „регулаторна тела и групе“: „Чин забране или контроле књига, позоришних комада, филмова или садржаја других медија, или идеја, вредности и вредновања одређених група због моралне, политичке, војне или друге неприхватљивости. Ова контрола може бити уведена интерно од стране група или организација које производе информације, или од спољних извора као што су владе, регулаторна тела, или други чије функције могу укључивати овакве активности.“

Нешто сложеније појам цензуре сагледавају *Политичка* и *Правна енциклопедија*: „Контрола од стране органа власти, цркве, политичких организација или чак приватних лица, ствари намењених за штампу, радио и телевизијске емисије, филм, позориште и сличне приредбе (или садржаје у њима) пре публиковања или извођења (превентивна цензура) или накнадну контролу штампаних ствари ради ограничења или забране растурања (суспензивна цензура), да се спречи публиковање оног што би било супротно интересима државе, јавног морала или интересима цркве, односно политичке организације када ове уводе цензуру“. Овде је приметно одвајање превентивне од суспензивне цензуре, као и увођење категорије приватних лица као цензора.

Лексикон новинарства, наравно, третира цензуру с аспекта дисциплине којом се бави, фокусирајући се на медије и информисање, рашчлањујући превентивну и суспензивну цензуру.

Речник књижевних термина: „Позајмљен из римског државног устројства, термин цензура означава процену коју над уметничким делом изводи државна или црквена власт. Контрола над садржајем уметничких дела која би могла да угрозе владајући систем, моралне норме или појединце, врло је стара појава, и могла је непосредно и темељно утицати на развој књижевног живота.“ Даље, *Речник* наводи примере атичке комедије, Овидијевог прогонства, *Списак забрањених књија*, цензуре Трећег рајха и емигрантске књижевности.

Посебно је занимљива одредница руског *Књижевној енциклопедијској речника* (Москва, 1987) која даје историјски приказ цензуре на тлу царске Русије и ниједном речју се не односи на специфичности совјетске Русије и огромне погроме који су тамо вршени, завршавајући речима: „Велика Октобарска социјалистичка револуција окончала је царску и буржоаску цензуру“.

Желимир Кешетовић у књизи *Цензура у Србији* сматра да је цензуру најбоље дефинисао Мајкл Скамел рекавши да је „систематска контрола садржаја сваког медија комуникације, неких или свих медија, која се врши уставним, правосудним, административним, финансијским или чисто физичким мерама наметнутим директно или уз пристанак владајуће снаге или владајуће елите. Насиље може а и не мора да је прати, може а и не мора да буде тотална, може а и не мора да подразумева пропаганду”.³ Ова у доброј мери свеобухватна дефиниција доноси и нову поделу цензуре на тоталну и селективну или делимичну. Тотална подразумева систематску контролу свих медија комуникација, док се селективна, природно, односи само на неке од њих или, пак, сама контрола није потпуна. Осим ове две Скамел наводи и трећу, случајну или насумичну цензуру, која се спроводи с циљем више да застраши него да систематски забрани.

Многобројни су прогласи, декларације, манифести и слична документа на међународном и локалном нивоу који се баве проблемом цензуре, а напосе цензуре у библиотекарству. Осврнућемо се само на неке. Уједињене нације су још 1948. године донеле *Универзалну декларацију о људским правима* и тако, између осталог, поставиле официјелни темељ заштите слободе људског мишљења и изражавања. Позивајући се управо на ову декларацију, пре свега на њен Члан 19, ИФЛА је донела и *Манифест о Интернету* у коме се наводи да „глобална међуповезаност Интернета омогућује свима остваривање овог права. Стога приступ Интернету не би требало ограничавати било каквом идеолошком, политичком или верском цензуром ни државним препрекама. Такође је задатак библиотека и информативних служби да служе свим припадницима заједнице у којој делују, без обзира на узраст, расу, националност, веру, културу, политичко одређење, телесна или друга ограничења, пол и сексуалне склоности или било који други статус”.

Било је сасвим природно да се ИФЛА, као међународна струковна организација, огласи и поводом питања цензуре, те се у *Изјави ИФЛЕ о библиотекама и интелектуалним слободама* налази и овај став: „Библиотеке треба да омогуће доступним своје материјале, просторије и услуге свим својим корисницима. Не сме се дозволити било који облик дискриминације, као последица различито-

3 Skamel, M. *Cenzura i njena istorija*, str. 55.

сти у раси, вери, полу, старости или било чега другог", док је претходни још директнији: „Библиотеке треба да набављају, уређују и дистрибуирају своје материјале слободно и супротстављају се било ком облику цензуре."

Библиотекарство друштво Србије израдило је нацрт *Етичког кодекса библиотекара Србије*, а у 2015. години донело и *Програмску декларацију Комисије за слободан пристицање информацијама и интелектуалне слободе*, документа која дотичу и проблем цензуре или било какве сегрегације корисника, ускраћивања и прикривања информација, базично се ослањајући управо на помињани Члан 19 *Универзалне декларације о људским правима*. Могло би се рећи да је цензура тако стављена на стуб срама, те да су интелектуалне слободе и право на информацију општа тековина човечанства.

Но, да ли је у пракси то баш све тако?

2. ВИДОВИ ЦЕНЗУРЕ

Цензура може бити, и у томе постоји сагласје теоретичара, **превентивна** (претходна) и **суспензивна** (ретроактивна, репресивна). У случају превентивне цензуре моћи труди се да до обелодањивања дела никада не дође; овај вид је примеренији прошлим временима. Суспензивна цензура је либералнији облик самим тим што се дозволи да се дело појави, а онда долази до процене о његовој неподобности, те се забрањује растурање, читање, коришћење, продаја итд.

Један од облика цензуре свакако је и **аутоцензура**, када аутор пре него што дело објави сам умекша, промени, па и ревидира ставове. Да нема притиска са стране којем подлегне, до тога само по себи не би дошло. Чувена је мисао о аутоцензури која се приписује књижевнику и комунисти Оскару Давичу. Њему, наводно, рекао је, никакав цензор не треба, он је самом себи најжешћи цензор. Ратко Божовић цитира Ханса Магнуса Енценсбергера који тврди да су цензура и аутоцензура као јаје и кокошка, не зна се шта је пре настало. Оне су близнакиње које не могу једна без друге, те је захтев за укидањем цензуре, сматра Енценсбергер, „чиста утопија”.⁴

⁴ „Ако би се сагледао читав механизам репресивног духа цензуре, највероватније би се дошло до закључка да је њен највећи проблем аутоцензура. Подстакнута силама потчињавања, спољашњим разлозима и репресивним очекивањима, аутоцензура тескобом своје унутрашње природе доводи и до стваралачког редукционизма и до сужањства демократске свести. Зато она и јесте стварни темељ и стално зло цензуре.” Božović, R. *Lavirinti kulture*, str. 130.

А најилустративнији може бити пример аутоцензуре коју је спровео српски комедиограф Бранислав Нушић. Када је написао чувено *Сумњиво лице*, понудио га је тадашњем управнику Народног позоришта Милораду Поповићу Шапчанину. Овај га је позвао на разговор и рекао да је текст одличан, да би свакако имао успеха на сцени, али да му саветује да га „однесе кући и да га спали у фуруни”. Нешто слично догодило се и са наредним управником, Николом Петровићем, који му је, честитајући на рукопису, рекао и то да рукопис што пре носи кући. А када је 1900. и сам Нушић дошао на чело ове установе, према сопственом признању (којем, наравно, и не морамо до краја веровати јер је често волео да мистификује и хиперболизује догађаје из стварног живота), досетио се тог свог текста, извукао га из хрпе рукописа и још једном прочитао. А онда се уверио, овога пута као управник, да текст заиста никако није за играње и гурнуо га на само дно фиоке.

Такође, из „историје бешчасћа” познат је и случај Антонија Исаковића, коме Димитрије Вученов, главни уредник *Летописа Матице српске*, одбија већ наручену приповетку позивајући се на одлуку Удбе о томе. Међутим, како је Исаковић био значајна фигура српске политичке сцене, могао је да се распита и сазна да Удба о том догађају није знала ништа. Радило се, дакле, о ноторном страху уредника који је изазвао аутоцензуру.

Маријан Довић сматра да цензуру можемо поделити и на имплицитну и експлицитну: „На социолошкој равни било би могуће експлицитну цензуру схватити као јасно ограничење забрањених подручја и транспарентан систем санкционисања прекршилаца, док би имплицитна цензура допуштала широко поље формалне недоречености, зато нико није сигуран кад је пређена граница дозвољеног, није сасвим јасно ни то какве казне могу задесити прекршиоца.”⁵ Алма М. Седлар, осим самоцензуре којом се готово сви истраживачи баве, цензуру разврстава и на легалну, делимичну (рецимо само за одрасле) и потпуну, неформалну, селективну, предцензуру.⁶

3. ИСТОРИЈСКИ ПРЕГЛЕД

Ако се вратимо до самих корена човечанства, бар до његових митолошких корена, и ту ће се пројавити свременост цензуре

⁵ Dović, M. *Književnost u čeljustima cenzure?*, str. 73.

⁶ В. више у: Sedlar, A. M. *Cenzura kot sredstvo za omejevanje izražanja*.

— у хришћанској причи о изгону из Раја Човек и Човечица били су кажњени изгнанством због греха с плодом познања, јабуком. Њихов преступ прво је начињен мишљу, дакле интелектом. Иако се ту радило о чину хибриса над табуом, аналогија са цензуром и даље стоји.

Процват забране производње и читања књига настао је тек у Гутенберговој ери, али књиге су забрањиване и уништаване много раније. Постоје неки најранији подаци о стругању натписа с египатских споменика још у 14. веку пре нове ере, у време фараона Ехнатона. У време Макабејског устанка, 168. п. н. е., уништена је Јеврејска библиотека у Јерусалиму.

Доцније, у античко доба, Диоген Лаертије сведочио је о прогону софисте Протагоре 411. године п. н. е., који је у спису *О боговима* већ у уводном делу изрекао богохулну мисао: „Што се тиче богова, не знам да ли постоје или не”. Ово је наравно изазвало гнев пука и власти, па су по Атини прикупљени примерци и потом јавно спаљени на Агори. Истрага је тако добро урађена да до нас није стигао ниједан примерак. У античкој Грчкој цензурисани су филозофи, драматичари и песници попут Сократа, Есхила, Еурипида, Аристофана, Архилоха, од којих је први доследност својим принципима и учењима платио главом. Његов ученик и следбеник Платон је у знаменитој *Држави*, чак, подржавао цензорске мере.

Међутим, институционализовано, цензура се јавља тек у старом Риму. Може се чак и прецизно рећи да се тај моменат почетка званичне цензуре збио 443. године п. н. е. Светоније сведочи да је император Август спалио преко 2.000 на сујеверју заснованих књига на грчком и латинском језику. Тиберије је уништавао *Анале* Кремуција Корда, Нерон пародије и сатире Фабриција Вејента, које су написане против свештеника и сенатора, а самог песника прогони. Светоније, опет, сведочи и о смакнућу Хермогена Старијег у 1. веку п. н. е. и спаљивању његове историје, па и прогону преписивача те књиге. Настанак хришћанства римски цареви доживљавају као напад на империју и прогоне хришћане и њихова дела. У томе се истиче Диоклецијан, доносећи едикт, 303. године, којим наређује рушење цркава и спаљивање хришћанских рукописа, о чему сведочи Јевсевије. Римски император Август прогнао је песника Публија Овидија Назона у 1. веку на Понт, забранивши, притом, и његова дела. Исто је учинио и са Корнелијем Галом. Калигула је, осим по другим неподопштинама, познат и по наредби да се спале сва Хомерова, Вергилијева и Ливијева дела, али, на срећу, то се није остварило.

Када се хришћанство устоличује као званична религија, ни оно не остаје имуно на цензуру. У *Дјелима айосџолским* постоји сведочанство о спаљивању магијских књига у Ефесу. Јовијан 363. године спаљује огромну библиотеку Јулијана Апостате у Антиохији. Хришћански цар Теодосије уништава дела Порфирија. „Сама Црква је, наравно, претрпела прогоне и забране у свом најранијем периоду и то искуство оставило је неизбрисив траг у њеном будућем развоју. Једном заснована као званична религија Рима, сама хришћанска Црква је пожурила да учврсти своје позиције забрањујући сва супротна мишљења и отпадништво које је прогласила за 'јерес' (интересантно је приметити да су латинска и енглеска реч сродне грчкој речи 'избор'). То је, између осталог, значило и строгу контролу над распрострањем и тумачењем *Библије*, што је за собом повлачило цензуру. Током целог мрачног средњег века то није представљало велики проблем. 'Књиге' су писане руком и марљиво и споро их је радио мали број људи упућених у ту тајну.”⁷

Католичка црква, одлуком папе Григорија, у борби против разних јереси оснива инквизицију *Sanctum officium* – Свету службу (*Inquisitio haereticae pravitatis* или Истраживање јеретичких изопачености) која је, према неким подацима, погубила око 30.000 људи. *Index librorum prohibitorum* заправо није први списак забрањених књига, иако се тако углавном мисли. Њега је декретом направио Геласије крајем 5. века и звао се *Libri non recipiendi*. Садржао је Тертулијанова дела, Јевсевијеву *Историју*. Папа Григорије Велики осуђује Созоменову *Историју*, папа Евгеније IV проскрибује Бекалдијева „гадна и срамотна” дела. Куриозитет је, рецимо, када папа Пије II забрањује читање сопствених дела док је био само Енеа Силвио Пиколомини.⁸ Наиме, написао је у младости ласцивни роман *Пријовесџ о двоје заљубљених*.

Град Фиренца још 1507. доноси наредбу о цензури, а Милано нешто касније, 1522. Није нимало чудно што се претече чувеног *Индекса* налазе у Мајнцу, граду Јохана Гутенберга, месту изума прве помичне штампарије. „Чак ни после стварања Инквизиције у 13. веку, цензура као таква није имала велику важност за оне којих се тицала. Велика промена у ставу према цензури настала је као одговор на подстицај споља – на Гутенбергово откриће штампарске машине негде око 1450. године. Одједном се производња и распрострањавање

⁷ Skamel, M. *Cenzura i njena istorija*, str. 48–49.

⁸ О овоме више в. у: Југовић, В. *Гоњене књиге кроз векове*, стр. 187 и даље.

књига радикално мењају. 'Избор' аутоматски постаје доступан, о чему се у великој мери раније није могло ни сањати. А избор је значио исто што и јерес".⁹ Надбискуп Мајнца, очигледно уверен у опасности које овај изум може проширити ширењем књига и могућношћу да их може имати готово свако, оснива прву секуларну цензорску службу. Како се штампарски центри преливају из немачких градова у остале средњоевропске градове, па тако и у Венецију, први *Индекс* настаје управо тамо, донет од стране инквизиције 1493. године.

Соасонски сабор одлучује да француски теолог и филозоф Пјер Абелар сам спали своје дело о Светом Тројству у којем оповргава тезу о настанку манастира у Сен Денију чији је монах и сам био, изазивајући тиме бес опата и братства. Александар V издаје папску булу којом проглашава неподобним сва дела и учење Џона Виклифа. Но, далеко драстичнији је случај реформатора Јана Хуса, ректора Карловог универзитета у Прагу, који је подржао Виклифа и којег Сабор у Констанци 1411. екскомуницира, а потом, 1415. и јавно спаљује на ломачи. (Много касније ће, бар према анегдотама, тај принцип усавршити Јосиф Висарионович Стаљин – када има проблема с неким човеком, њега ваља убити, а онда – нема човека, нема проблема.)

Католичка црква 1479. даје пуномоћје Универзитету у Келну на забрану јеретичких књига, а 1487. папа Инокентије VIII доноси и наредбу о превентивној цензури, те се почетком 16. века Латеранским сабором уводи дозвола за штампање (имприматур) коју издаје надлежно свештено лице. У то време страдају Еразмо Ротердамски због *Похвале лудости* и Немац Улрих фон Хутен због *Писама мрачњака*.

Римски папа је покушао 1501. да уведе цензуру обавезујућу за читав хришћански, односно римокатолички свет, али покушај није успео. Реформација је почетком 16. века донела нову шизму и нову протестантску цркву. Прво издање *Индекса забрањених књига* уредио је лично папа Павле IV. Састојао се из три дела:

1. попис аутора чија су целокупна дела проscribeвана,
2. попис појединачних дела, иначе безопасних аутора,
3. попис забрањених анонимних дела.

Реформатори нису остајали дужни, па су и они са своје стране уништавали папске књиге. Контрареформација је проscribeва-

⁹ Skamel, M. *Cenzura i njena istorija*, str. 49.

ла и дела научника. Тако су страдала дела, али и њихови аутори – Никола Коперник, Галилео Галилеј, Ђордано Бруно. У Француској Франсоа I даје право цензуре теолозима са Сорбоне, потом сасвим забрањује штампање књига, али тадашњи париски парламент убрзо укида ову забрану. Међутим, цензорска политика се затим појачава јер се предвиђа смртна казна за аутора, штампара, чак и књижара забрањених књига. Тако је у Паризу спаљен штампар Доле због штампања јеретичких књига 1546. године. *Гарџанџуа и Панџаџруел* Франсоа Раблеа дело је које више пута подлеже цензорским мака-зама, Монтењев *Есеји* такође. Штампари покушавају да доскоче париским цензорима тако што објављују проблематичне књиге без импресума, међутим, с друге стране, цензори декретима наређују да штампарске просторије не смеју имати задњи улаз на који би се могло побећи, те да никако не затварају ни врата ни прозоре да би се и споља могло видети шта се штампа. Забрањују се Монтескјеова *Персијска писма*, Хелвецијусов спис *О духу*, Волтерова дела *Кандид* и *Филозофска писма*, Русоов *Емил* и *Исјовесџи*.

Француска револуција 1789. проглашава слободу изражавања мишљења, али убрзо увиђа исхитреност ове одлуке и обрушава се на политичке непријатеље. Од цензора страда Балзак, посебно *Голлицаве ѝриче*. Године 1857. на суду су се нашле три књиге: Флоберова *Мадам Бовари*, Бодлерово *Цвеће зла* и *Тајне народа* Ежена Сија. Флобер пролази без казне, Бодлеру се забрањује објављивање шест песама и плаћа глобу од 300 франака због „опсцених и неморалних места и израза“. Како забрана није важила у Белгији, објављена је у Бриселу 1866. са забрањеним песмама. Фасцинантан је податак да је забрана шест песама *Цвећа зла* званично укинута тек 1949 године.

У Немачкој је Фридрих Шилер боравио две недеље у затвору због драме *Разбојници*, а касније је имао проблема и са *Дон Карлосом*, дела из којих су делови који говоре о слободи били избацивани. Гете је, присуствујући једном спаљивању књиге у Франкфурту, исказао исто осећање као да је у питању било живо биће. „И Гетеов 'Гец од Берлихингена' био је забрањен, а кад је изашло прво, а одмах затим и друго издање 'Патњи младог Вертера' дигла се читава бура негодовања, чак је и протестантска Саксонска комисија за цензуру грмела: 'Зар нема цензуре да спречи штампање оваквих мамаца сотоне? А издавачи имају смелости да ставе своје име на њих'." ¹⁰

¹⁰ Југовић, В. *Гоњене књиге кроз векове*, стр. 187.

Хајнрих Хајне већим делом није живео у Немачкој, те је тако избегавао песницу цензуре, али су му зато дела страдала. Доцније, дела Маркса и Енгелса објављивана су у иностранству (*Манифест комунистичке партије*, рецимо, изашао је у Лондону). Године 1848. укида се цензура у Немачкој, али се терет одговорности преноси на штампара и издавача који морају да гарантују да у њиховим публикацијама нема ничег лошег.

Трећи Рајх је радикализовао однос према непожељним књигама. Прављени су спискови неподобних књига аутора, углавном јеврејског и комунистичког порекла. Многи су напуштали земљу, један од њих био је и Томас Ман, док су његова и дела Ајнштајна, Маркса, Брехта, Штајнбека, Хајнриха Мана, Пруста, Золе, Хемингвеја, Џека Лондона, Х. Џ. Велса јавно горела. Пре спаљивања сваке књиге егзекутор би декламовао оптужницу, на пример: „Против претеривања несвесних порива утемељених на рушилачкој анализи психе, за племенитост људске душе, бацам у пламен дела Сигмунда Фројда.”

„Прва позната уредба која се односила на ‘лажно ширење вести’ донета је у Енглеској 1275. године. Наравно, ова уредба није се односила на штампу и новинаре, јер ових није ни било, већ на људе који усмено шире вести, а такође и на ауторе писаних листова (пасквила).”¹¹ У Енглеској реформација успева, те неминовно долази до раскида између монархије, односно Хенрија VIII, и папе 1529. године. Према Вери Југовић, у Енглеској се цензура уводи 1530. године, да би се затим ограничио и број штампарија: „Казне су биле за штампаре који су се огрешили о цензуру дивљачки сурове: бичевање, жигосање, везивање за срамни ступ, па и вешање.”¹² Забрањивани су и Шекспирови *Ричард II* и *Краљ Лир*. *Есеј о људском разуму* Џона Лока стављен је на списак непожељних књига; због текста *Грађанска слобода* аутор је морао да пребегне у Холандију на пет година. Џон Милтон тврди да све до краљице Елизабете I у Енглеској није постојала организована цензура. Тај устоличени апарат наслеђују потом Стјуарти. Године 1632. енглески краљ забрањује издавање свих листова, а до значајнијих промена долази 1637, када се доноси тзв. Декрет Суда Звездане собе¹³, којим се проширују цензорска овлашћења. Године 1695. укинута је цензура, тј. Лиценци

¹¹ Bjelica, M. *Velike bitke za slobodu štampe*, str. 12.

¹² Југовић, В. *Гоњене књиге кроз векове*, стр. 195.

¹³ Звездана соба је заправо дворска просторија у краљевској резиденцији и у њој је обављан надзор над штампаријама и штампаним материјалом.

закон, али га је заменио Закон о пасквилама, убрзо примењен на Данијела Дефоа, који је утамничен, а његово дело спаљено. Гуливерова *пушовања* Џонатана Свифта била су проскрибована. Моралисти су проглашавали неподобним *Тесу* Томаса Хардија, *Агама Бига* Џорџа Елиота, а изузетно порнографским Лоренсовог *Љубавника леги* *Чејтерли* и *Заљубљене жене*.

У 20. веку три судска случаја су најпознатија. *Улис* је забрањен за објављивање у њујоршком часопису *Little Review*. Као књига појавио се у Паризу 1922. На суђењу 1933. суд је ослободио књигу. Драјзерова *Америчка трагедија* осуђена је 1930. због разузданости и опсцености. *Љубавник леги* *Чејтерли* аутор је објавио у Фиренци 1928. На енглеском говорном подручју забрањивана је више пута. Роман *Фани Хил* Џона Клеланда објављен је 1749. и доживео је више судских процеса. Попут *Цвећа зла*, књига је официјелно „ослобођена” тек 1966. године.

На америчком тлу шпански конквистадори су у 16. веку палили свете књиге Маја. Ентони Комсток је 1872. у Њујорку основао први успешни цензорски одбор назвавши га Друштвом за сузбијање порока. На себе је превалио тешко бремене оцењивача шта је то добра а шта лоша књижевност. Његов поступак је био прилично оригиналан: купио би у књижари неподобну књигу, позвао полицију и захтевао да се аутор ухапси. Хвалисао се да је уништио 160 тона опсцене књижевности. Такође, наводно је био узрочник барем 15 самоубиства. Комсток је написао и књигу *Замке за младе* у којој је прогањао писце попут Бокача, Балзака, Раблеа, Витмена, Шоа и Толстоја. У новије време неке америчке библиотеке уништавале су „комунистичке” књиге под утицајем сенатора Макартија.

Цензори су ишли толико далеко да су радили неке наизглед апсурдне ствари. У време војне хунте у Чилеу, генерал Пиноче је забранио читање *Дон Кихота* због пропагирања слободе и појединца и рушења ауторитета. Све војне диктатуре Латинске Америке, због наводне опасности од комунизма, упражњавале су обилато цензуру – Аргентина, Уругвај, Парагвај, Боливија, као и земље Централне Америке.

У Португалији после државног удара 1920. цензура је уведена као ванредна мера, али се одржала све до нове револуције 1975, а у Шпанији је уводи Франко у току грађанског рата.

Хиљаду и једна ноћ је због опсцености „оптужена” 1985. у Каиру, иако је већ вековима постојала. Следеће године ослобођена је.

У царској Русији цензура се по први пут појављује тек почетком 18. века. Избијањем Француске револуције Катарина II уводи цензуру у свим већим руским градовима. У другој половини 19. века најчешће се забрањује социјалистичка литература.

После победе Октобарске револуције, већ 10. новембра 1917, донет је *Декрет о штампи* који је потписао Лењин а који се односио, пре свега, на опозициону штампу. Овај правни акт требало је да буде привременог карактера, међутим, власт никад није дозволила опозициону штампу. Године 1921. на Централном комитету долази до сукоба између Мјасникова, који се бори за слободу штампе, и вође револуције Лењина, који на то енергично и искључиво каже следеће: „Какву слободу штампе? За кога? За коју класу? Слобода штампе у РСФСР, окруженом буржоаским непријатељима целог света, јесте слобода политичке организације буржоазије и њених верних слугу, мењшевика и есера. Дати буржоазији слободу штампе, значи и помагати класном непријатељу.”¹⁴ У послератном Совјетском Савезу формирано је тело које се бавило цензуром, а имало крајње неутрални назив *Савезни комитет за књижевност и јослове штампе (Главлит)*, који 1964. мења назив у *Савезни комитет за очување државних шајни у штампи*.

У Источном римском царству такође су веома рано настали спискови неподобних књига. Тако је патријарх Никифор сачинио такав попис у 9. веку, а у 10. веку сличан списак прави и Никон Црногорац.

На Далеком истоку, у Кини, 213. године п. н. е. забележен је један од најжешћих удара цензуре, када је цар Цин Чи Хвангти извршио егзекуцију над 460 следбеника Конфучија, уништивши, притом, и конфучијанску литературу.

Неретко ће се десити и данас, у 21. веку, да се у исламском свету запали неки наставак *Харија Пошера* или књиге Салмана Руждија.

У Црној Гори је 1982. састављен списак неподобних писаца, *Бијела књиџа*, који је био интерне природе али је процурео у јавност. Настао је у Секретаријату републичког Централног комитета и Општинског комитета Савеза комуниста Титограда. *Бијела књиџа* написана је и нешто касније у Загребу, већег обима и домета. Иза идеје о њеном настанку стајао је Стипе Шувар, тадашњи партијски моћник; требало је да послужи као денунцијантски гласник о томе шта се све неподобно објављује и под чијим патронатом и уз чију небригу.¹⁵

¹⁴ Цитирано према: Bjelica, M. *Velike bitke za slobodu štampe*, str. 100.

¹⁵ *Bela knjiga – 1984 : obračun sa „kulturnom kontrarevolucijom” u SFRJ*. Beograd : Službeni glasnik : Institut za savremenu istoriju, 2010.

4. ЦЕНЗУРА У СРБИЈИ

Све до добијања аутономије Србије, *Хатишерифом* из 1830, Срби у матици нису могли да објављују, па ни штампају дела на свом језику. Овим *Хатишерифом* добијају право и на штампарију која се убрзо, 1831, и оснива у Београду. Но, добијањем ових привилегија не значи да је цензура у Србији и нестала; у духу деспотске владавине кнеза Милоша није било да се може објављивати било шта чему је он био противан. Преселивши штампарију за собом у Крагујевац, кнез прописује „основанија, по којима Књажеско-Србска Канцеларија у Србији књиге цензурира“. Тако се у овом акту прописују мере сличне онима у осталом свету, а које се налазе и у законским актима следећег, 20. века: „У Србији неће се ни једна књига печатати у којој би написане биле:

1. Хула против божества,
2. Хула против вероисповеданија христјанског,
3. Мисли саблазителне благонравију,
4. Мисли против Правитељства Србског и његови членови,
5. Мисли против Правитељства страни и њини чиновника.”

Године 1841. биће донесена нова Уредба о цензури, а 1869. и нови Устав у коме се каже следеће: „Сваки Србин има право да каже своју мисао: речима, писмено, средством печатње или у виду ликова, саображавајући се у томе прописима закона.”¹⁶

Под кнезом Милошем пострадао је и великан српске културе Вук Стефановић Караџић. Милош се противио увођењу Вукове језичке реформе и забрањивао штампање дела реформисаном ћирилицом. Црква се такође побунила против његовог превода *Новој завети*, али га је Вук ипак штампао у Бечу, без одобрења. Ни Срби у расејању нису много боље пролазили. Аустријска цензура била је моћна и строга, но бар су код њих могла проћи издања на новом правопису, јер се то њих заправо није превише тицало.

Доцније, како су се на престолу смењивали владари у Србији, власт је, као и свака друга, принуђена да се одржава и уз помоћ цензуре. Тако су често под њену шапу падали ондашњи сатирични листови. Дешавало се да лист изађе а да на месту где је био непожељан текст осване белина. Тако је читалац могао знати да је на том месту свакако било нешто против краља, државе или цркве.¹⁷

¹⁶ Цитирано према: Bjelica, M. *Velike bitke za slobodu štampe*, str. 62.

¹⁷ Црном икром звали су у Русији делове часописа и новина који су премазивани црном бојом. О овоме в. више у: Блюм, А. В. *За кулисами Министёрства йравды: шайная история советской цензуры : 1917–1929*, стр. 273.

Јосип Броз је још 1946. на I конгресу књижевника Југославије писцима послао веома кратку и јасну поруку рекавши: „Не треба писати штетно.“ Списак забрањених дела послератне Југославије је предуг, али ваља навести еклатантне примере.¹⁸ После Другог светског рата на удару су се нашли пре свега писци из времена старе Југославије, проглашени за колаборационисте или неподобне јер су били припадници власти или четничког покрета, или им је сва кривица била у томе што су њихови потомци. Такви су били Григорије Божовић, Сима Пандуровић, Тин Ујевић, Јован Дучић, Добриша Цесарић, Тодор Манојловић, Слободан Јовановић, Драгиша Васић.

Занимљив је пример раног „јеретика“ Бранка Ћопића, који је у сатири *Јеретичка прича*, објављеној још 1950. године, у *Књижевним новинама*, раскринкао припаднике нове власти и њихов дволични живот. Живорад Стојковић је наредне године покушао да објави брошуру *О једном ћушању у књижевности* управо о случају Бранка Ћопића, али је био онемогућен. То Ћопићево рано разочарање новом влашћу тињало је све до самоубиства, које је починио 1984. године.

Књижевне новине биле су укинуте још 1952. због „распиривања сукоба на левици и међу југословенским интелектуалцима“, али су пре и после тога више пута и забрањиване – 1949. због текста *Крилов или Езој*, чији је аутор Моше Пијаде, 1969. због текста Зорана Глушчевића о Прашком пролећу, 1971. због „узнемиравања јавности“, 1974. због приче Предрага Степанова, 1986. у два наврата, 1988. због ставова Драгослава Михаиловића о Голем отоку.

Чувена је формулација Чл. 7 *Закона о штампи и другим видовима информација* из 1960: „Објављивање и ширење информација може се ограничити само ради спречавања злоупотребе слободе информација“. Ова циклична дефиниција може се уврстити у било коју антологију нонсенса. Агитпроп забрањује 1963. песме Радована Зоговића које су припремљене и преломљене за књижевни часопис *Савременик*, а Милован Ђилас није могао бити објављен у Југославији од 1954. све до 1988. године. Књижевници попут Јована Јовановића Змаја (песме *Нема Срба* и *Нови избори у Србији*), Војислава Лубарде (*Љуљашка*, *Гордо покршање*, *Преображење*), Милоша Црњанског (*Одабрани стихови*, *Сабрана дела*), Живојина Павловића (*Кривудава река*, *Џићанско*

¹⁸ У доброј мери, ако не и сасвим исцрпан попис сачинио је Марко Лопушина у књизи *Црна књија : цензура у Југославији 1941–91*. Треба видети и попис из књиге *Кривична естетика* Маринка Арсића Ивкова.

гробље, Исљивак јун крви), касније Меше Селимовића (Осврво), сатиричара Растка Закића (На љућу рану љућу шраву, Државне бриге, Моје новине, песма Павловићева маси), Петра Пајића (Чисти доба), Чеда Вуковића (Развође), Слободана Селенића (Писмо-лава), Антонија Исаковића (Трен 2, прича Писмо из 1971), Николе Милошевића (Идеологија, психологија, стваралаштво), Добрице Ћосића (Моћ и стрепљење, Стварно и могуће), Мирка Ковача (Ране Луке Мештровића), Милисави Савића (Бујарска барака), Добрила Ненадића (Киша), Миодрага Булатовића (Раи је био бољи), Предрага Чудића (Људске слабости), Матије Бећковића (Међа Вука Манишковића, Два света), Јована Радуловића (Илинишак), Милована Данојлића (Вечити наилазак, Изабране јесме), Александра Баљка (У граници демократије), па чак и једног Петра Петровића Његоша, због „ ремећења националне равнотеже“ у Босни и Херцеговини, подлегли су цензорским маказима.

Један од најбољих и најавангарднијих југословенских књижевних часописа Дело забрањиван је више пута. Први пут се то десило 1965. због текста Љешо московско задарског асистента Михајла Михајлова, једног од најпознатијих југословенских дисидената. Тематски број поводом 1968. био је у целини забрањен. Број 3 из 1981. због текста Милорада Вучелића Друштвена криза и марксистичка кришка растурен је, корице су поново одштампане, као и нов текст који је заменио Вучелићев.¹⁹

Часописи попут београдских Гледишта (1965, 1972, 1990), Студеншта (1968. и 1971. више пута, 1972, 1984), Видика (1968, 1970, 1971), Сусрешта, Уј симпозиона, Културе, Чивије, Индекса, Страдије, Градине (1972, 1975), Јавности, Теорије (1983, 1984), Младости, НОН-а, проscribeовани су, или делимично, због неког чланка или аутора, или би цео број био привремено или трајно забрањен.

Биле су забрањиване чак и читаве едиције каква је Aletheja Српске књижевне задруге, због идеолошки неподобних аутора. Када је формирана нова скупштина Српске књижевне задруге, у априлу 1945, донета је одлука да књиге ратне 'комесарске управе' не призна за издања Задруге. Послала их је у фабрику хартије, а ту су се налазила и дела Шекспира, Гетеа, Момчила Настасијевића, Стевана Сремца, док је председник комесарске управе Светислав Стефановић стрељан без суђења.

¹⁹ О цензури у часопису Дело в. више у: Вукићевић, Д. Дело : библиографија : 1955–1992. Београд : Народна библиотека Србије : Институт за књижевност и уметност ; Нови Сад : Матица српска, 2007.

Највећу пажњу у послератном периоду изазвала су, међутим, три суђења тројци књижевника – Ивану Ивановићу и Гојку Ђогу, као и Момчилу Селићу за необјављени рукопис о Титу.

Шуварова *Бела књиџа* заузела је високо место на листи најмрачнијих догађаја југословенског периода. Њен пуни назив био је *Информација о неким идејним и политичким тенденцијама у умјетничком стваралаштву, књижевној, казалишној и филмској кретици, те о јавним институцијама једнога броја културних стваралаца у којима су садржане политички неприхватљиве поруке*. Иза овог рогобатног наслова крила се у најгорем смислу речи денунцијантна политика истребљивања свега различито мислећег у југословенском друштву из области стваралаштва. Намера је свакако била да се такве појаве искорене, а заправо је то био један од последњих трзаја комунистичке врхушке, само четири године после смрти Јосипа Броза.

5. БОРБА ПРОТИВ ЦЕНЗУРЕ

Условно би се могло рећи да је још Сократ, као легалиста, прихватио одлуку власти о смртној казни, заправо принципијелношћу, интелектуалним и пасивним отпором био један од првобораца против цензуре. Венецијански историчар Паоло Сарпи, још у 16. веку, износи примедбе на неопходност имприматура за све што се објављује, те истиче контрапродуктивност такве мере јер цензор не може видети баш све. Тек много касније филозофи на учен начин покушавају да заснују и докажу неодрживост цензуре борећи се за слободу мишљења и говора. Један од првих таквих текстова је *Ареопагитика*²⁰ Џона Милтона из 1644, потом *Теолошко-политички трактат* Баруха де Спинозе из 1670, као и спис *О слободи* Џона Стјуарта Мила из 1859. године (који је, занимљиво, на српски превео краљ Петар I Карађорђевић).

Милтон је веома мудро написао текст који је можда до данас непревазиђено промишљање и супротстављање цензури. Користећи противничково оружје, библијске цитате и позивање на хришћанске принципе, он је успео да поткопа темеље тврђаве цензуре користећи крајње једноставне и здраворазумске ставове као што је: „Истини не треба дозвола да би победила. Ко зна за случај да је истина рђаво прошла у слободном и отвореном сусрету?” или „Као год што каткад

²⁰ Наслов је дошао из старе Грчке, од Исократе, који је био Милтонов узор у говорништву. Наиме, Исократ је творац текста *Areopagitikos logos* којим се обратио атинском великом већу, Ареопагу, исто као што се и Милтон обраћа Енглеском парламенту.

добро готово убије човека, оно може убити и добру књигу. Ко убије човека, убија разумно створење, слику Бога. Али онај ко убије књигу, убија сам разум, слику Бога", или „Па ако сви не могу исто мислити, зар није боље, мудрије и хришћанскије многе толерисати него многе спутавати".²¹ Иако је есеј продукт свога времена и односи се, пре свега, на ситуацију у којој се нашла реформаторска Енглеска, он има универзални карактер и односи се на свако доба.

Џон Стјуарт Мил је изрекао чувену мисао у рату против цензуре: „Кад би човечанство било истог, а само један човек супротног мишљења, човечанство не би имало више права да ућутка тог једног човека, него што би он, ако би имао моћ, имао права да ућутка човечанство."²² Мил износи и следећу тезу: „Никада не можемо бити сигурни да је мишљење које покушавамо да угушимо погрешно, а и када бисмо и били сигурни, такво гушење би ипак било зло", и у њену одбрану нуди следећи, чини се, необорив аргумент: „Мишљење које власт покушава да потисне, може бити истинито. Они који желе да га угуше, наравно, поричу његову истинитост, али они нису непогрешиви. Они нису овлашћени да то питање реше за цело човечанство и да свима другима одузму средства за расуђивање. Ако људи одбију да саслушају неко мишљење зато што су сигурни да је погрешно, значи да претпостављају да је *њихова извесност* исто што и *ајсолушна извесност*. Свако ућуткивање расправе је претпоставка непогрешивости."²³

Пре револуције у Француској је излазило само неколико листова, који су били под строгом цензуром. Средином 18. века у овој земљи било је више од 100 цензора који су контролисали штампу, књиге и све врсте књижевних дела. Гроф Мирабо је међу првима истакао захтев за ослобођење штампе од стега цензуре и право на слободно издавање новина. Назнака победе бораца за слободу мишљења и јавног говора десила се још 1789. у Француској значајним ак-

²¹ Milton, Dž. *Areopagitika*, стр. 28–29, 71–72 i 73.

²² Mil, Dž. S. *O slobodi*, стр. 50.

²³ Исто, стр. 51. И даље: „Прво: ако је неко мишљење силом ућуткано, оно може, колико ми можемо поуздано да знамо, да буде истинито. Порицати ово значило би признати сопствену непогрешивост. Друго: мада ућуткано мишљење може да буде погрешно, оно може, а врло често и садржи део истине, и како опште или преовлађујуће мишљење ретко или никада није цела истина, једина могућност да се дође до остатка истине је кроз сукоб супротних мишљења. Треће: чак и ако је прихваћено мишљење не само истина већ потпуна истина, она ће бити прихваћена као предрасуда, са мало разумевања и осећања за њену разумну основу од већине која је прими ако се не буде озбиљно и жестоко оспоравала. И не само то, већ четврто: значењу самог учења запретиће опасност да се изгуби или ослаби, да му се одузме онај значајан утицај на карактер и понашање; догма ће постати само пука форма неспособна да учини било какво добро, али која спутава и спречава развој сваког правога и искреног убеђења које потиче из разума или личног искуства", стр. 83.

том – Декларацијом о људским правима човека и грађанина: „Слобода измене мисли и мишљења је једно од најдрагоценијих права човека; сваки грађанин може, дакле, слободно говорити, писати, штампати, с тим што одговара за злоупотребе ове слободе у случајевима одређеним законима.”²⁴ Жан Пол Мара и Максимилијан Робеспјер такође се могу сматрати првоборцима за слободу штампе. Робеспјер је истакао чувену реченицу забележену у историји ове борбе: „Слобода штампе мора бити безусловна и безгранична или она не постоји.” Касније је у Наполеоново доба уведена институција одговорног уредника, што не представља ништа друго, као ни у потоњем времену, него неку врсту надзора над штампом. Проглашењем републике 1848. долази до једног сасвим кратког интеррегнума слободе штампе регулисане уставом којим се цензура забрањује, али већ у другој половини године укидају се нетом прокламоване слободе.

Борба за слободу штампе потом се интензивно води током 19. века у Европи и на тлу Америке. У Енглеској се, као што је поменуто, цензорски закони укидају 1695, у Немачкој 1848, а у Француској 1872. У Сједињеним Америчким Државама велика битка добијена је Декларацијом о независности, где је уведено и начело слободе штампе, а борба за слободу говора врхунац доживљава чувеним Првим амандманом на Устав 1791: „Конгрес не може доносити [...] закон који ограничава слободу говора или штампе”.

Карл Маркс се у више наврата бавио проблемом цензуре, а његова критика цензуре пруске штампе је допрла и до наших дана. У чланцима *Расправе о слободи штампе* (*Rheinische Zeitung*, 1842) и *Примедбе о новим пруским законима о цензури* (1842) млади Маркс истиче парадокс закона који, с једне стране, препоручује заштиту индивидуалности аутора, док цензура у пракси настоји да изједначи и умртви различите садржаје. Свако ко пише аутоматски је сумњив јер мисли својом главом, а то није препоручљиво. Само лојалност властима је на цени. Писац се налази у врзином колу власти која од њега очекује да јој верује, притом сама не верује писцу ако нема повољно мишљење о њој самој. Маркс истиче још један занимљив парадокс у вези са цензуром – њено присуство, пре него одсуство, поспешује револуције и револт у друштву.

Енглески песник и критичар Стивен Спендер и совјетски дисидент Павел Литвинов основали су заједно са већ помињаним Мајклом Скамелом 1972. у Лондону организацију *Index on Censorship* која

24 Цитирано према: Bjelica, M. *Velike bitke za slobodu štampe*, str. 23.

издаје истоимени часопис у којем објављују проscribeоване ауторе из целог света, међу којима су свакако најпознатији Александар Солженицин, Салман Ружди, Надин Гордимер, Милан Кундера, Вацлав Хавел, Дорис Лесинг, Артур Милер, Ноам Чомски, Умберто Еко.

6. АРГУМЕНТИ ЗА ЦЕНЗУРУ

Борце за увођење цензуре временом су надгласавали они из супротног тора и ствари су се промениле утолико што се данас ретко може наћи неко ко ће јасно и декларативно да се залаже за цензуру. Иако цензуре никада није нестало, данас ће се огромна већина изјаснити против цензуре. У давна времена властодршци, било црквени или световни, нису се нимало либили да спроводе цензорске мере; цензура се напосто подразумевала, није се морала оправдавати. Међутим, током историје било је много озбиљних стваралаца који су се за њу отворено залагали. Још Платон је у својој *Држави* оправдавао цензуру системом контроле и забране, а све у сврху благостања заједнице.

Стефан Моравски је покушао да систематизује све аргументе у одбрану цензуре и дошао је до четири такве групе:

1. „Цензура је нужна *да би се Врховна идеја* (било која) *заштитила од њезиних стварних или пошеницијалних непријатеља, и од хересија*. Врховна идеја, која се учила и уцијепљивала од најранијег дјетињства, непрестано је изложена опасности искривљавања и напада, из разних разлога.”

2. Цензура је, каже Моравски, не само неопходно зло у одбрани те врховне идеје, већ један од стубова као што су школа, суд, па чак и црква. „Цензура је”, каже он даље, „неизбежна као заштита владујећег апарата против критике.”²⁵ Не само да се мора уништити непријатељ, већ и онај који само сумња, не верује или, пак, негодује. Разна анархистичка упутства за справљање терористичких експлозивних направа могу послужити само у лоше сврхе, рецимо.

3. Трећем аргументу често се прибегавало кроз историју и лакше га је бранити него прва два: цензура није неопходна увек, већ само у одређеним моментима. А то су тренуци као што је одбрамбени отаџбински рат или подизање револуције, рецимо. Када су на границама непријатељски тенкови, систем вредности се мора мењати,

25 Morawski, S. *Cenzura i umjetnost*, str. 698–699.

обично на штрб грађанских права и слобода, мора се успоставити контрола над информацијама јер оне никако не смеју бити у служби непријатеља. Овом аргументу био је склон и један од великана светске књижевности – Гете.

4. И последњи, четврти аргумент најчешће је прихватљив, чак и у либералнијим срединама: цензура је неопходна из васпитних разлога. Овај аргумент користе најчешће они који желе да млади нараштаји буду поштеђени порнографских садржаја за који нису довољно зрели, или бруталног насиља, рецимо. У новије време већина телевизијских канала носи ознаку за узраст до кога се не препоручује гледање одређених емисија. Додуше, овде се не ради о забрани, већ препоруци, али одређени садржаји се никако не могу емитовати у дневним или раним вечерњим сатима, било по званичним прописима било према неписаним правилима доброг укуса. На страну овог аргумента, у смислу одбране од порнографије, стао је и књижевни великан Хорхе Луис Борхес.²⁶

У новије време предмет цензуре умногоме се модификовао од оног из ранијег доба. Тако се данас о цензури говори најчешће кад је у питању повреда оних вредности које се прокламују као опште добро и које исказују степен цивилизацијског развића на којем се одређено друштво налази, као што су, рецимо: подстицање ксенофобије, разних облика перверзног понашања (с посебним акцентом на педофилији), нацизма, садржаја којима се може утицати на физички и морални развој људске личности, посебно малолетника, подстицање угрожавања јавног поретка и националне сигурности (већ помињане инструкције за справљање бомби, или производњу дроге, или за спровођење тероризма), поспешивање електронског или сексуалног узнемиравања, угрожавање одређених категорија, посебно малолетника (од увредљивих, погрдних, насилничких, порнографских и скаредних садржаја), објављивање дела у којима се нарушава људско достојанство (у смислу подстицања расне мржње и полне, сексуалне, етничке, религијске, политичке дискриминације), прокламовање нацистичког система вредности итд.

7. „БИСЕРИ” БЕШЧАШЋА

Међу цензорима нађу се и они који заслужују посебну пажњу било својом ревношћу, бизарношћу или уникатношћу. У њих свакако

26 В. чланак: Борхес, Х. Л. „Порнографија и цензура”, *Књижевна реч*.

сврставамо папу Пија II, који је забранио сопствена младалачка дела. У време Кромвелове војне диктатуре у Енглеској штампа је била у веома тешком положају, а главни од службених листова, који је једино могао да излази, био је *Mercurius politikus*, који је цензури-сао управо – Џон Милтон, аутор првог списка о слободи штампе.

У Совјетском Савезу познат је потез цензуре која из чувене *Велике совјетске енциклопедије*, после пада и смакнућа дотадашње иконе Лаврентија Павловича Берије, замењује чланак о њему одредницом о Беринговом мору, одредницом која је морала бити онолико дуга колико је била и она о Берији.

Да радници штампарије могу имати такву моћ да зауставе штампарске пресе, одавно је познато, али да могу преузети и цензорске, па и уредничке прерогативе и одбити да штампају публикацију из идеолошких разлога, показујући тиме високу политичку свест, показали су у Србији у више наврата – 1945. када су одбили да штампају опозициони лист *Демократија*; потом растурају слог *Градине* у којој се налазио циклус *Источнице* Љубомира Симовића, а онда и часопис *Савременик*, због темата о Николи Милошевићу.

Такође, један од бизарнијих случајева је и онај аутоцензорски Бранислава Нушића. Али, најзанимљивији су они ревносници попут ирачког цензора који је у уџбенику за хемију формулу H_2O протума-чио као: Абдул Хамид II је ништа.²⁷ Ништа мање није био ревностан и онај совјетски (успешни) цензор који је претражујући криптичне акростихове отишао толико далеко да је то радио не само по првим већ и по другим почетним словима стихова.

8. ЦЕНЗУРА У БИБЛИОТЕКАМА²⁸

Као ни све остале дисциплине, ни библиотекарство није остало имуно на рак цензуре. Чешће је то био случај у апсолутистичким монархијама, о црквеним библиотекама да и не говоримо, али највећи успон цензура је засигурно доживела у тоталитарним друштвима каква су била у фашистичкој Италији, нацистичкој Немачкој и комунистичком Совјетском Савезу. Међутим, као што ћемо касније видети, ни друштва с високо развијеном демократијом нису одолела овој пошаст.

²⁷ Ali, S. S. *Ideologija, cenzura in literatura: Irak kot študija primera*.

²⁸ О односу цензуре и библиографије, списковима непошудних књига в. чланак: Вукићевић, Д. *Цензура и библиографија*.

Књиге су гореле од прадавних времена; па и пламен у којем је нестала Александријска библиотека био је цензорски, потпаљен због верске нетрпељивости. Средњи век памти многе ломаче на којима су завршавале јеврејске, јеретичке, бласфемичне, порнографске књиге. Папа Григорије IX је у Паризу 1239. године јавно палио јеврејске књиге; потом је то чињено 1242, а онда и 1319. у Тулузу, 1270. у Италији итд. У Шпанији је после освајања Гранаде, 1492. године, на тргу горело 80.000 рукописних арапских књига. Ђироламо Савонарола је у Фиренци 1497. на тргу Пјаца дела Сињорија приредио „смакнуће“ не само опсцених књига, као што су Бокачов *Декамерон* или Овидијева дела, прикупљених из приватних кућа, већ и све предмете на којима је приказивана голотиња.²⁹ Небројене су, потом, ломаче на којима су католици палили лутеранске књиге, попут оних у Венецији на Тргу Светог Марка и мосту Ријалто, али и обрнуто, где су гореле „папске“ и књиге његових следбеника.

„У средњем вијеку, примјерице, библиотекари нису морали разбијати главу питањем треба ли служити цркви или не, јер им никакве друге мисли нису нити падале на ум осим да скрушено и марљиво раде оно што су држали природним. Већих могућности да погријеше и да од књижнице направе легло рушилачке дјелатности против Цркве и државе није у то вријеме нити било“, пише Александар Стипчевић, и додаје: „Ситуација се промијенила у вријеме ренесансе, а посебице након појаве Лутерове реформације. Држати или не држати књиге вјерских противника у јавним књижницама наметнуло се као важно питање, питање које се до тога времена озбиљније није нити постављало, јер тако опасних књига какве су писали лутерани није нити било, односно биле су врло ријетке“.³⁰ Забележено је да се циришки теолог Јохан Јакоб Фрајс јасно залагао за то да библиотеке буду у служби цркве и одржању њене стабилности, а исузовац Антонио Посевино отишао је и корак даље са својим чувеним пописом и прописивањем књига које једна библиотека може имати.

И ту већ долазимо до прве веома важне карике у ланцу цензуре – набавне политике. Свака библиотека, природно, води своју набавну политику у зависности, пре свега, од тога о ком типу библиотеке се ради – да ли је у питању национална, универзитетска, специјална, научна, школска итд., али и од новчаних средстава која јој стоје на

²⁹ На самом крају је Савонарола на том истом тргу завршио на исти начин са сопственим књигама.

³⁰ Stipčević, A. *O savršenom cenzoru*, str. 105.

располагању. Када појединац или група људи одговорних за набавну политику одлуче да се одређено дело, дело одређеног аутора или дело из одређене области знања не уврсте у библиотечки фонд, иако му је по природи ствари тамо место, то значи да је цензура на делу. Ако, рецимо, једна јавна библиотека у својим фондовима има дела Гистава Флобера, али не и *Мадам Бовари*, Дејвида Херберта Лоренса, али не и *Љубавника леги Чешерли*, Владимира Набокова, али не и *Лолиџу*, Џејмса Џојса, али не и *Уликс*, јасно је да се ради о селективној цензури једног аутора, односно о проскрибовању одређеног наслова. Уколико се у јавној библиотеци не може наћи ниједно дело Салмана Руждија или Милована Ђиласа, у питању је цензура аутора. А ако на полицама нема књига које промовишу ЛГБТ популацију, феминизам, борбу против расизма и сл., ради се о идеолошким предрасудама онога ко води набавну политику. Особа одговорна за набавну политику увек ће наћи (лош) изговор у недостатку новца, али добар одговор на то би могао бити: а како га онда увек има за књиге које су набављене.

Први моћник који је неког аутора и његове поштоваоце казнио избацивањем његових дела из библиотеке био је римски император Август, који је овај вид цензуре применио на свог дотадашњег пријатеља Овидија. Разлог због којег је то учинио били су ласцивност и општи пад морала, што је, могло би се рећи, јак доказ о утицају и моћи књижевности.

Бескрајан је попис цензорске историје бешчашћа, те ваља навести само најдрастичније примере, осим оних већ наведених. После успешно изведене револуције у Совјетском Савезу, њен вођа не крије намере да се библиотеке очисте од старог, назадног и замене новим, прогресивним. Тај посао припао је жени вође револуције, Надежди Крупској. У току само једне године, 1937, у само једном граду, Москви, уништено је око 800.000 књига.

И увек се старо замењује новим, „бољим“. Фашисти и нацисти веома отворено и директно воде битку са старим, палећи ломаче. Почевши од 10. маја 1933, ломаче су гореле на трговима Немачке. У Берлину је после говора Јозефа Гебелса деветоро студената декламовало прикладне кратке говоре о свакој неподобној врсти литературе, попут онога о Фројду, бацајући књиге у ватру. Александар Стипчевић апострофира његову надахнутост, смисао за драматургију, као и „ритуал и патетику“ за догађаје ове врсте. И у току кинеске Културне револуције књиге

су гореле на све стране; та је традиција задржана и до наших дана: 1989. године на тргу Тјенанмен горела су дела западних мислилаца.

Но, нису књиге током историје само уништаване. У неким, додуше ретким случајевима опасне књиге су склањане у страну, с посебним допуштењима онима који су их могли читати како би се што лакше борили с непријатељем, било да је он јеретик, антикомуниста или антифашиста. Стипчевић наводи Албрехта V и Вилхелма V као претече овакве врсте „посебног чувања” књига, још у 16. веку. Потоњи је одређене књиге држао дословно под кључем, и то једним којим је сам располагао и другим који је био код неког од теолога. Тако су држава и црква и симболично управљале библиотечким фондом.

У Совјетском Савезу овакви фондови добили су и посебан назив – *сѣецхран*, од речи *сѣециалное хранение* (посебни магацин). На каталошким листићима стајала је ознака *сѣецхран* или *МНД* (массам не давать – масама не давати). Нешто слично постојало је у фашистичкој Италији, ознака је била *Escluso dalla lettura* (није за читање) или *Escluso dal prestito* (није за позајмицу), као и у нацистичкој Немачкој. А у време социјализма, у љубљанској Народној и универзитетској библиотеци постојао је „директорјев” или „Д фонд”, у који је смештана сва инострана литература на словеначком, без обзира на то да ли се налази на званичној листи забрањених књига или не, за сваки случај.³¹ После осамостаљивања Словеније овај фонд је задржан и углавном садржи емигрантску штампу.

У Чехословачкој Републици национална библиотека је 1972. године истакла попис забрањене литературе *jen pro vnitřní potřebu* (само за интјерну ујошпребу). Касније је објављен и попис забрањених аутора, који је бројао 300–400 имена, али званично није постојао.

Овакви посебни фондови задржали су се и касније, али се у њима више нису налазиле идеолошки неподобне књиге, већ углавном порнографска, а у војним диктатурама војна литература. Стипчевић наводи пример Библиотеке Британског музеја, која је у свом саставу имала овакав магацин све до 1963. године, када се каталошки листићи из посебног пребацују у јавни каталог, а самим тим ова литература постаје доступна свакоме.

Библиотеке су у ранија времена забрањивале приступ по националној и расној основи – Јеврејима, црнцима, али и родној – женама. „Бертолд фон Хенеберг објаснио је 1485. године у свом едикту о тиску разлоге негативног стајалишта према женском бављењу књигама.

31 Gabrič, A. *Cenzura v Sloveniji po drugi svetovni vojni*, str. 73–74.

У том едикту надбискуп Бертолд објаснио је какве све опасности пријете ако се свете књиге преводе на народни језик и ако их чита неуки пук. Опасно је, каже надбискуп, да се књиге таква садржаја дају у руке 'идиотима, недоученом свијету и женама', јер они 'лако могу упасти у тешке погрешке' једноставно зато што те категорије читатеља нису способне разумјети оно што читају.³² Ово не би требало да чуди ако се зна да је Швајцарска, једна од најпросперитетнијих земаља, право гласа на политичким изборима дала женама тек 1971. године.

Корчулански професор и библиотекар Анте Лешаја у књизи *Књигоцид* утврдио је да је деведесетих година прошлог столећа најчешће у библиотекама по Хрватској „погубљено“ чак 2.800.000 књига. Није потребено експлицирати да су књиге углавном биле на непоћудном ћириличном писму, а да су аутори већим делом били српског порекла. С друге стране, загребачки професор Александар Стипчевић бавио се уништавањем књига на територији Косова и Метохије у истом периоду, о чему се у Србији мало, или готово нимало не зна. О овоме би требало направити нека истраживања, ако ни због чега другог, оно из разлога могућег демантовања.

Цензуром се врло лако може сматрати и избор Награде за најчитанију књигу у систему јавних библиотека Србије коју додељује Народна библиотека Србије. Аутор ових редова је сведочио фингирању анкета о најчитанијој књизи крајем деведесетих, када су библиотекар неких јавних библиотека, у намери да награда не допадне у руке ауторима кич и шунд романа, давали лажне гласове књигама за које су сматрали да су вредно штиво. Цензура из добрих намера, рекло би се. Но, ипак цензура.³³

9. ЗАКЉУЧНЕ МИСЛИ ИЛИ КЊИГА СЛУЖИ ДА ГЛАВУ ЧУВА, НЕ ДА ЈЕ КВАРИ

Лако је сагласити се са надбискупом (и писцем!) Лодовиком Бекаделијем да је „свет препун књига, посебно од када је откривено штампарство“. Али, како је могуће то урадити и с наставком исте реченице да је „боље забранити хиљаду књига без икаква разлога него допустити да се појави једна једина коју ће бити потребно забранити“?

Никако не треба сметнути с ума и добре стране цензуре, а има их. Француски краљ Франсоа I, рецимо, још 1537. доноси уредбу о оба-

32 Aleksandar Stipčević, *Sudbina knjige* (Lokve : Naklada Benja, 2000), 161.

33 О овоме в. више у: Дејан Вукићевић, „Црна овца“, *Политика*, 2. март 2013, 2.

везном примерку који се доставља Краљевској библиотеци. Јасно је да уредбу доноси пре свега из цензорских побуда, али данас нико не може оспорити значај институције као што је обавезни примерак.

Од првог човека, Адама, и његовог изгона из раја, забране трају све до данашњег дана. Право на забрану увек је припадало центрима моћи, макар били у питању его и суперего унутар једне особе. Цензура је, рекло би се, неуништива појава, с неограниченим могућностима прилагођавања и мимикрирања. Као и човечанство, и она је еволуирала, па њени методи данас нису тако транспарентни као некад, попут Инквизиције, већ суптилни, готово невидљиви. Често је невидљива или сасвим тешко видљива граница између позитивне и негативне цензуре. Пре или касније свако од нас ће се наћи под ударом њене песнице, али и постати онај ко је спроводи. Зато се треба на тренутак измаћи и погледати са стране када нам корисник затражи публикацију у којој ми сами не видимо ништа лепо и добро, паметно и корисно, у којој препознајемо само кич, рецимо. Одговор свакако не треба да буде да је немате, или је издата, или је нестала, уз прекоран поглед.

За крај послужимо се мишљу једног непослушника, Оскара Вајлда: „Не постоји морална или неморална књига. Књиге су или добро написане или лоше написане. То је све.”

ЛИТЕРАТУРА

Блюм, Арлен Викторович, *За кулисами Министерства правды: тайная история советской цензуры : 1917–1929*, Санкт-Петербург : Академический проект, 1994.

Блюм, А. В. *Советская цензура в эпоху тотального террора: 1929–1953*, Санкт-Петербург : Академический проект, 2000.

Борхес, Хорхе Луис, „Порнографија и цензура“, *Књижевна реч* бр. 277, (25. IV 1986): 2.

Војнович, Владимир, „О цензури“, *Књижевне новине* год. 38, бр. 731, (1. мај 1987): 10.

Вранеш, Александра, Љиљана Марковић. „Цензура и библиотеке“, *Гласник Народне библиотеке Србије*, бр. 1 (2008): 19–34.

Вранеш, А. „Цензурисане књиге у светлу правне регулативе и библиографије“, *Интелектуална слобода и савремене библиотеке*, 387–390, Београд : Филолошки факултет : Народна библиотека Србије : Библиотекарско друштво Србије, 2004.

Вукићевић, Дејан, „Цензура и библиографија“, *Сусрећи библиографа у спомен на др Георгија Михаиловића : (зборник радова са научног сасијанка одржаног 9. новембра 2012. године)*, 47–57. Инђија : Народна библиотека „Ђорђе Натошевић“, 2013.

Вранеш, Александра, ур. *Интелектуална слобода и савремене библиотеке*, Београд : Филолошки факултет : Народна библиотека Србије : Библиотекарско друштво Србије, 2004.

Југовић, Вера, „Гоњене књиге кроз векове“. *Библиотекар*, бр. 3–4 (1956): 186–197.

Ињац, Весна, „Приватност у виртуелном окружењу“, *Гласник Народне библиотеке Србије*, бр. 1 (2008): 35–50.

Марковић, Предраг Ј. *Београд између Истока и Запада 1948–1965*, Београд : Службени лист СРЈ, 1996.

Милановић, Жељко, „Књижевност, истина и цензура“, *Култура*, бр. 143 (2014): 40–53.

Цветковић, Срђан, *Поретци дисиденција*, Београд : Институт за савремену историју : Центар за унапређивање правних студија: Истраживачко-издавачки центар Демократске странке, 2007.

Arsić Ivkov, Marinko, „Gušenje sloboda u komunističkoj Srbiji”, *Hereticus*, god. 1, br. 1 (2003).

Arsić Ivkov, M. *Krivična estetika*, Novi Sad : Aurora ; Beograd : Centar za unapređenje pravnih studija : Astimbo-knjiga, 2003.

Bjelica, Mihailo, „Cenzura bez cenzora”, *Novinarstvo*, br. 3–4 (1990): 81–85.

Bjelica, M. *Velike bitke za slobodu štampe*, Beograd : Narodna knjiga; Titograd : Univerzitetska riječ, 1985.

Bobić, Zorica. „Ubiti pticu rugalicu”. *Novinarstvo*, br. 3–4 (1990): 75–80.

Bošković, Dušan, *Stanovišta u sporu*, Beograd : IIC SSO Srbije, 1981.

Božović, Ratko, „Nasilje reda”, *Lavirinti kulture*, 116–142, Beograd: Fakultet političkih nauka : Čigoja štampa, 1998.

Cvetković, Srđan, *Između srpa i čekića : represija u Srbiji 1944–1953*, Beograd : Institut za savremenu istoriju, 2006.

Cvetković, S. *Između srpa i čekića. 2, Politička represija u Srbiji 1953–1985*, Beograd : Službeni glasnik : Institut za savremenu istoriju, 2011.

Dović, Marijan, „Književnost u čeljustima cenzure?”, *Polja*, god. 56, br. 472 (2011): 70–80.

Dović, M. *Slovenski pisatelj*, Ljubljana : Založba ZRC, 2007.

Dović, M. „Totalitarna in post-totalitarna cenzura: od trde k mehki?”, *Primerjalna književnost*, br. 31, pos. štev. (avgust 2008): 9–20.

Džojš, Džejms, „Moralno pravo pisca između zabrane i cenzure”, *Delo*, god. 32, br. 9–10 (1986): 55–56.

Džouns, Barbara M. „Izmena Patriotskog akta: primer uticaja nacionalnih zakona o bezbednosti na biblioteke”, *Гласник Народне библиотеке Србије*, бр. 1 (2008): 65–72.

Gabrič, Aleš, „Cenzura v Sloveniji po drugi svetovni vojni: od komunističnega *Index librorum prohibitorum* do ukinitve 'verbalnega delikta'”, *Primerjalna književnost*, br. 31, pos. štev. (avgust 2008): 63–77.

Gabrič, A. „Edvard Kocbek od prisilnega umika v zasebnost do vrnitve v javno življenje”, *Nova revija*, br. 14159–14160 (1995): 193–203.

Gabrič, A. „Slovenska agitpropovska kulturna politika 1945–1952”, Ljubljana : Mladika, 1991.

Green, Jonathon, Nicholas J. Karolides, *The Encyclopedia of Censorship*, 2. ed., New York : Facts on File, 2005.

Jančar, Drago, „Apologija samocenzure“, *Sproti*, 231–248. Trst : Založništvo tržaškega tiska, 1984.

Jovičević, Aleksandra, „Disidentska muza : kritičko pozorište u centralnoj i istočnoj Evropi od 1945. do 1989“, *Scena*, god. 32, knj. 1, br. 1–2 (1996): 73–76.

Kešetović, Želimir, *Cenzura u Srbiji*. Beograd : Zadružbina Andrejević, 1998.

Kešetović, Ž. „Teorijski aspekti cenzure“. *Gledišta*, br. 1–2 (1996): 135–148.

Kovač, Miha, *Skrivno življenje knjig : protislovja knjižnega založništva v Sloveniji v 20. stoletju*, Ljubljana : Filozofska fakulteta, 1999.

Lešaja, Ante, *Knjigocid : uništavanje knjiga u Hrvatskoj 1990-ih*, Zagreb : Profil : Srpsko narodno vijeće, 2012.

Lopušina, Marko, *Crna knjiga – cenzura u Jugoslaviji 1945–1991*, Beograd : Fokus, 1991.

Losev, Lav, „Gdje počinje cenzura“, *Književna kritika*, god. 21, br. 3–4 (1990): 73–79.

Mil, Džon Stjuart, *O slobodi*, Beograd : „Filip Višnjić“, 1988.

Milton, Džon, *Areopagitika i drugi spisi o građanskim slobodama*, 1. izd., Beograd : „Filip Višnjić“, 1990.

Mladenović, Živomir, „Vukove muke sa cenzurom“, *Književna kritika*, god. 21, br. 3–4 (1990): 112–126.

Morawski, Stefan, „Cenzura i umjetnost“, *Praxis*, god. 10, br. 5–6 (1973): 697–710.

Peković, Ratko, *Ni rat ni mir*, Beograd : „Filip Višnjić“, 1986.

Sedlar, Alma M. „Cenzura kot sredstvo za omejevanje izražanja“, *Dialogi*, god. 43, br. 7–8 (2007): 110–120.

Skamel, Majkl. „Cenzura i njena istorija“, *Književna kritika*, god. 21, br. 3–4 (1990): 47–63.

Skamel, M. „O cenzuri“, *Delo*, god. 32, br. 9–10 (1986): 16–38.

Stipčević, Aleksandar, „Cenzura kao ograničavajući faktor u širenju informacija“, *Informacijske znanosti i znanje*, ur. Slavko Tkalac i Miroslav Tuđman 131–138. Zagreb : Zavod za informacijske studije, 1993.

- Stipčević, A. *Cenzura u knjižnicama*, Zagreb : Filozofski fakultet, 1992.
- Stipčević, A. *Kako izbjeći cenzora*, Zagreb : Hrvatska sveučilišna naklada, 1997.
- Stipčević, A. *O savršenom cenzoru : iliti Priručnik protiv štetnih knjiga i njihovih autora*, Zagreb : Nakladni zavod Matice hrvatske, 1994.
- Stipčević, A. „Obvezni primjerak između kulture i cenzure“, *Knjižničarstvo*, god. 1, br. 1 (1997): 9–16.
- Stipčević, A. „Popis zabranjenih knjiga iz 1942. godine : prilog povijesti čišćenja knjižnica od nepodobnih knjiga u Hrvatskoj“, *Vjesnik bibliotekara Hrvatske*, god. 43, br. 2 (2000): 91–97.
- Stipčević, A. *Sudbina knjige*, Lokve : Naklada Benja, 2000.
- Stipčević, A. „Tiskari kao cenzori u Hrvatskoj : 1945–1990“, *Vjesnik bibliotekara Hrvatske*, god. 48, br. 3–4 (2005): 1–15.
- Tomić, Zorica. „Cenzura kao komunikativni opstrukt“, *Sociološka luča*, god. 3, br. 1 (2009).
- Trkulja, Jovica. „Progon intelektualaca u komunističkoj Srbiji“, *Hereticus*, god. 2, br. 1 (2004).

Non imprimatur – censorship in librarianship and publishing

Summary

This paper is about the phenomenon of censorship, especially from the aspect of librarianship, but also in a broader sense, in terms of persecution and prohibition of books and authors. In the first part, definition of the term is presented and analyzed. There follows a historical overview of the application of censorship in librarianship and libraries in the world, after which a special part is related to Serbian librarianship. After that, there is a historical survey of resistance to censorship, as well as analyzed arguments for censorship. Finally, the most drastic examples are presented.

Key words: censorship, librarianship, publishing, prohibited books, persecution of books, Index librorum prohibitorum.

СОВЈЕТСКА ЦЕНЗУРА У ПЕРИОДУ ТОТАЛНОГ ТЕРОРА: ОД 1929. ДО 1953. ГОДИНЕ

Арлен Викторович Блум

УДК: 026/027:351.751.5(47)"1929/1953"
021.8(47)"1929/1953"

ЈАВНЕ БИБЛИОТЕКЕ

Државни надзор у сфери масовног читања од давнина је у Русији попримио веома бруталне форме. У другој половини XIX века образују се два међусобно тесно повезана система регулације: 1) најстрожа, „појачана“ контрола на нивоу превентивне, такозване „опште“ цензуре; 2) надзор над дистрибуцијом и читањем књига које је претходна цензура одобрила, али нису пожељне на репертоару масовног, „народног“ читања, посебно у бесплатним библиотекама-читалиштима. Други систем се може назвати библиотечко-педагошка постцензура, пошто се ради о ограничењу читалачког круга за текстове у једној, премда врло важној области: баш у сфери масовног читања у библиотекама.¹

¹ Детаљније види: Блум А. В. Цензурная регламентация репертуара массового чтения в России (конец XIX – первая половина XX вв.) Цензорска регулација репертоара масовног читања у Русији (крај XIX – прва половина XX века) // Библиотеки и чтение в ситуации культурных изменений. Материалы Международной конференции. Вологда, 18–22 июня 1996 г., стр. 23–37.

После октобарског преврата, иако у другачијим облицима и много интензивније и нетрпељивије него раније, спровођена је иста политика сурове регулације у сфери масовног читања у библиотекарима (у овој књизи то питање се анализира на најопштијем нивоу, узимајући у обзир да је оно већ привукло пажњу низа истраживача, међу којима и аутора ових редова).² Ма колико то чудно било, право уништење јавних библиотека се догодило у годинама НЕП-а³, када су биле допуштене одређене олакшице у сфери издаваштва и трговине књигама. У библиотекарству прерогативи и апсолутна владавина идеократске државе нису били нарушени ни за јоту. Према лењинистичком „Декрету о централизацији библиотекарства у РСФСР“ из 1920. године, све јавне библиотеке, без изузетка, предате су у надлежност Главполитпросвета⁴, којим је тада руководила Надежда Константиновна Крупска. Управо у тим годинама је почело систематско формирање совјетског човека, па тиме и читаоца. У двадесетим годинама су прошла три таласа такозваног чишћења библиотека од „контрареволуционарне литературе“ (1923, 1926. и 1929. године). У издањима Управе за политичко просвећивање, а посебно у часопису *Црвени библиотекар*, стално су у „полемичкој форми“ објављивани чланци на ову тему, при чему су многи аутори били наклоњени мишљењу да су „агенти старе културе вешто користили белетристику као форму обраде умова у одређеном правцу“, па су зато у библиотеци морали да се спасу од „старог наслеђа“. Према мишљењу библиотечко-педагошке цензуре Главполитпросвета, у масовним библиотекама нису потребни Хомер, Данте, Гете, нису потребна сабрана дела класика: довољно их је представити кроз кратке, „брижљиво одабране“ и „марксистичким предговори-ма“ опремљене зборнике „одабраних места“.

Из филозофског дела су уклоњене књиге Декарта, Канта, Шопенхауера, Спенсера, а о Ничеу да се и не говори. Из књижевног, многа дела класичне књижевности, све књиге писаца-емиграната. Нина

2 Види: „Министерство правды (Министерство истине)“. Овај проблем је темељно анализиран у монографији Ј. Добренко (Е. Добренко): „Формовка советского читателя. Социальные и эстетические предпосылки рецепции советской литературы (Обликовање совјетског читаоца. Социјалне и естетичке претпоставке рецепције совјетске књижевности)“ (СПб.: Академический проект, 1997). О неким проблематичним ставовима аутора в. у мом чланку „По Сеньке и шапка? (Према свецу и тропар)“ (Звезда, 1998. № 4, стр. 215–219).

3 НЕП – Нова економска политика (прим. прев.).

4 Главное управление политического просвещения – Главна управа за политичко просвећивање (прим. прев.).

Берберова подсећа на реакцију Горког на појаву спискова политичког просвећивања: „Када је сазнао да је Н. Крупска сачинила списак књига које је требало одстранити из библиотеке, а на коме су били и Библија, Куран, Данте, Шопенхауер и још око сто аутора, одлучио је да врати совјетско држављанство и да то објави у лондонском *Тајмсу*. У писму Ходасевичу Горки је са „нескривеном индигнацијом“ писао о томе да „у Русији Надежда Крупска и некакав Н. Сперански врше потпуно сулуда уклањања књига“⁵. Уосталом, као и у многим другим приликама, Горки је младој републици која је градила социјализам убрзо опростио ова „мала трошења кредита“.

Чланци у *Црвеном библиотекару* и инструктивна писма Главне управе за политичко просвећивање о тим „акцијама“ налагали су да се у књижним фондовима остављају само издања штампана новом ортографијом, услед чега је уклоњен и уништен огроман број предреволуционарних издања руских класика. Заједно са њима, узгред, у исту категорију су dospela и била су избачена као „старорежимска“ чак и претходно поменута издања Народног комитета за просвету која су штампана од 1918. до 1920. године са старих матрица. Остракизму су биле изложене и друге књиге, издате већ у совјетско доба и, ортографски гледано, беспрекорне, јер су се у њима налазила дела „архиодвратног“ (В. И. Лењин) Достојевског, религиозно-моралне приповести Л. Н. Толстоја или чак Гончарова, „које немају ништа заједничко са нашом радничко-сељачком масом“.

Као и увек за време спровођења редовне идеолошке кампање, почела су „надгорњавања“. Многим „напредним“ библиотекари-ма су се спискови забрањених аутора и књига, које је званично објављивала Главна управа за политичко просвећивање, учинили недовољним. У низу области почела су да се појављују локална упутства „за чишћење“ која су налагала да се без изузетка уклоне сва дела „буржоаских филозофа“, сва сабрана дела предреволуционарних руских писаца, уз остављање само „одабраних“ дела, при чему је било пожељно да буду издата тек у совјетско доба. Ове акције су довеле до пустошења фондова многих библиотека, које су понекад остајале без најважнијих дела стране и руске литературе.

У већини библиотека књиге су уништаване, а у неким су смештане у посебне затворене фондове. На списковима за уклањање су се нашла сабрана дела Љескова, Л. Андрејева, Буњина и других највећих пи-

5 Берберова Н., Железная женщина (Гвоздена жена) // Дружба народов. 1989. № 10, стр. 173; Ходасевич В., Воспоминания о Горьком (Успомене на Горког). М., 1989, стр. 22.

саца. Библиотекари су се правдали: „Таква је била директива – боље очистити превише него не очистити довољно.“ „Чишћење“ су вршили слабо образовани чиновници под надзором цензора. Тројку, формирану у сваком граду губерније, чинио је по један представник Главне управе за политичко просвећивање, ГЛАВЛИТ-а,⁶ и ОГПУ-а⁷. Неког Полиграфа Полиграфовича Шарикова је партија храбро и са истим успехом могла да „упути“ како на дужност „руководиоца секције за чишћење града од луталица (мачака и осталих животиња)“, тако и на чишћење библиотека од „контрареволуционарне литературе старог режима“.

Узгред, сама скраћеница „политпросвет“ оставила је мучан утисак на М. М. Пришвина, који ју је протумачио не као „политичко просвећење“ већ као „политичко *просветљавање*“ и сматрао је „политичким рентгеном“, наслућујући потоње најужасније антиутопије. Ево, на пример, записа унетог 11. јула 1930. године у његовом самоубилачком дневнику, ако се узме у обзир тадашња ситуација:

„11. јули. ‘Политпросвет’... Насупрот мрачном времену ропства социјализам је отишао далеко напред и поседује неку тешко схватљиву способност да роба прозре у потпуности. Следбеници то нису узели у обзир и, пошто су уложили своје снаге, прозрели /просветлили/ су их и нису добили тапију на слободу.

Политпросвет. О просветљивању. Овај најмизернији човек – политичка ваш, населио је читаву земљу и представља овај апарат којим се прозира свака личност.“⁸

Последњи талас „чишћења“ које је организовао Главполитпросвет одиграо се баш 1929. године, када је било наложено да се „спроведе преглед књижевног фонда свих библиотека и да се он очисти од идеолошки штетне литературе“⁹. Терорисани циркуларним писмима и упутствима Управе за политичко просвећивање, испрепадани и дефинитивно дезоријентисани библиотекари почели су да за сваки случај чисте библиотеке од предреволюционарних аутора уопште. Па и како да поступају, ако им је директно сугерисано да је за радничке библиотеке „од поезије“ довољно да имају Пушкина, Њекрасова, Демјана Бедног и тачка. Остале старе и нове, племићке

6 ГЛАВЛИТ – Главное управление по делам литературы и издательств (Главна управа за питања књижевности и издаваштва) (прим. прев.).

7 ОГПУ – Единствена државна политичка управа, НКВД – Народни комесаријат за унутрашње послове, МГБ – Министарство државне безбедности (прим. прев.).

8 Пришвин, М. М., Дневник // Октабър. 1989. № 7, стр. 164.

9 В.: Писмо са инструкцијама Главполитпросвета о прегледу књижног фонда јавних библиотека. Новосибирск, 1930. стр. 1.

и буржоаске песнике је довољно имати у изборима, какви се налазе у хрестоматијама и код декламатора-рецитатора. Као резултат спровођења акције библиотечки фондови су катастрофално осиромашени, просечно смањени за 50%.¹⁰

Као и увек за време спровођења редовне идеолошке кампање, почело је самостално деловање ентузијаста. Штампa са краја двадесетих година преплављена је „цртицама“ (тада је то још било дозвољено) о масовном уклањању класике. Библиотекари, преплашени страшним дописима Главполитпросвета пожурили су да оду још даље од налога у инструкцијама и „отписивали“ су не само сабрана дела Пушкина, Аксакова, Тургенева, Жуковског, него и сва издања њихових дела уопште. Касније су, наравно, такви „ексцеси“ називани „локалним претеривањима“ и чак сплеткама „штеточина“ и „класних непријатеља“. Од 1932. године било какво „самостално деловање“ је одлучно онемогућавала посебна резолуција НАРКОМПРОС-а, у којој је наређен „хитан прекид масовног уклањања књига из библиотеке“. Али већ је било касно: огроман број књига, међу којима и класици, већ је био уништен...

Рецидивни „кампањштине“ могли су се запазити и касније, подстакнути чланцима у утицајној штампи. *Литературна гезети* (Књижевни лист) је 15. августа 1937. године позивала да се полице за књиге у јавним библиотекама очисте „од дела, која својевремено нису разорно искритикована или су заборављена, али настављају да политички штетно делују на читалачку масу“. Па ипак, та иницијатива свеједно није подстицана: бригу о „идеолошкој чистоти“ фондова на себе је у „централизованом облику“ преузео ГЛАВЛИТ. На први поглед, права јавних и научних библиотека су изједначена. Па ипак, у првима нису постојали фондови под посебном заштитом: све уклоњене књиге су биле уништене. Осим тога, библиотекари су настојали да на сваки начин преваспитају са њихове тачке гледишта „назадне“ читаоце, да их преоријентишу на „активну“, то јест дозвољену литературу. Отуда појмови: „фреквентни фонд“ – избор књига које треба понудити читаоцу – и „пасивни фонд“, стављен под кључ негде подаље, из кога су књиге, па и то повремено тешка срца и само „припремљеним“ читаоцима, издаване само на конкретан захтев. На сличне печатне ознаке се често може наићи на књигама из библиотека тога доба;

¹⁰ Види: Рабинович Л., Об извращениях в просмотре книжного состава библиотек (О деформацијама приликом прегледа књижног фонда библиотека) // Красный библиотекарь. 1932. № 7, стр. 23–24.

у једној библиотеци су отишли још даље, смисливши печат „МНД“, што је значило „маси не (из)давати“.

Сам процес „чишћења фондова“ уведен је у „законске оквире“, ако се, наравно, таквим може сматрати уклањање десетина хиљада књига према централизованим „Списковима књига, забрањених за јавне библиотеке и књижарску трговачку мрежу“ (в. касније поглавље „Политика тоталног ‘библиоцида’“).

ТОТАЛНИ БИБЛИОЦИД

Термин „библиоцид“, створен по аналогiji са термином геноцид, потпуно одражава политику уништења књижног богатства коју је немогуће прецизно квантификовати и каква у историји није виђена. Као што је човек у XX веку, ако се говори о два тоталитарна режима, био изложен уништавању по класној или расној основи и то независно од његове кривице и уверења, тако је и књизи која није у складу са чистотом идеолошких принципа претио исти усуд. Преломна тачка је октобар 1917. године. Почетак је била реквизиција такозваних „племићких“ и „спахијских“ библиотека, при чему су без трага нестале највредније колекције, већим делом опљачкане или изгореле за време паљења имања. У годинама војног комунизма, на иницијативу, међу осталима, естетe и оснивача симболизма В. Ј. Брјусова, који је ушао у партију и доспео на чело Московског библиотечног одељења Наркомпроса, такве акције су биле уведене у мање или више „законске“ оквире: конфисковане су приватне колекције књига веће од 500 томова; писци и научници који су имали већи број књига морали су да докажу да им је неопходно да их поседују због „потреба професије“, па би за то право добијали „сигурносну потврду“ Наркомпроса. У двадесетим годинама су, као што је већ речено, извршена у најмању руку три таласа „чишћења“ јавних библиотека.

Главна управа за политичко просвећивање ипак није посезала ка фондовима великих општинских и научних библиотека. После 1929. године и оне су постале жртве политике уништења. Наставиле су је много моћније и одлучније руке, заправо читав репресивни апарат. Проучавање архивских докумената ГЛАВЛИТ-а, преглед, срећом сачуваних оригиналних каталога и картотека специјалног фонда Библиотеке Руске академије наука, потврда о забранама и „Општинских спискова књига које су забрањене у библиотекама и књижарској

трговачкој мрежи“ који су периодично објављивани, све то дозвољава да се говори о библиоциду који се одиграо тридесетих и четрдесетих година XX века, невиђеном у историји. Таквим акцијама су руководиле идеолошке партијске структуре, а практичном активношћу се бавила агенција за цензуру у најтешњем контакту са органима државне безбедности. Као што је познато, у годинама комунистичког режима на хиљаде и хиљаде књига су биле узапћене и послате у „књижевни ГУЛАГ¹¹“, специјалне фондове у библиотекама; „рехабилитоване“ су тек у деведесетим годинама XX века.

Ако се на списковима ГЛАВЛИТ-а о забранама налазило неколико десетина хиљада домаћих издања, а тиражи књига су понекад достигали стотине хиљада примерака, постаје јасно да се, према најскромнијим прорачунима, ради о стотинама милиона примерака књига које су уништене у тим годинама. Овоме треба додати масу књига које уопште нису биле на списковима ГЛАВЛИТ-а, а уништили су их локални функционери, руководећи се „јавним“ мњењем и „класним осећајем“. Замајац терора се вртео све брже и такво чишћење библиотека је добило крајње фантастичан замах. Баш у годинама Великог терора – подударност коју не треба ни коментарисати – посебну улогу су почели да играју знаменити „затворени фондови“ (одељења за посебан режим чувања), практично недоступни читаоцима.¹²

11 ГУЛАГ – Главное Управление исправительно-трудовых лагерей ОГПУ или Главное управление лагерей (Главна управа поправно-радних логора или Главна управа логора). Понегде и као Государственное управление лагерей (Државна управа логора) (прим. прев.).

12 Узимајући у обзир појаву великог броја публикација на ову тему, у овој књизи се овим питањем бавимо у најопштијим цртама. Пажњу смо у првом реду поклонили архивским документима које смо открили, а који нису били научно обрађени. Прва монографија на ову тему је књига К. В. Љутове (К. В. Лютовой): „Спецхран Библиотеки Академии наук: Из истории секретных фондов“ (Фонд за посебни режим чувања Библиотеке Академије наука: из историје тајних фондова), СПб, 1999. Види такође: „На подступах к спецхрану“ (Приступајући фондовима посебног режима). Труды межрегиональной научно-практической конференции 24–26 сент. 1991 г. СПб, 1995 (овде је, посебно, штампана „Библиография материалов о спецхране, опубликованных в 1987–1991 гг. в периодической печати“ (Библиографија радова о фондовима посебног режима, објављених од 1987–1991. године у периодици), коју је сачинила Т. Ј. Зјузина и у којој је регистровано 56 чланака; Харламов В. И., Феномен библиотечной идеологии: с позиции историка (Феномен библиотеке идеологије: са становишта историчара) // Сов. библиотековедение. 1991. № 2, стр. 41–46; исти аутор: Спецтайны отечественной культуры (Специјалне тајне наше културе) // Сов. библиография. 1992. № 3–4, стр. 116–117; Варламова С. Ф., Спецхран Российской Национальной Библиотеки: прошлое и настоящее (Фонд посебног режима Руске националне библиотеке: прошлост и садашњост) // Библиотековедение. 1993. № 2, стр. 74–82; Лебедев Д. В. Из воспоминаний ветерана (Из сећања ветерана) // 275 лет Библиотеки Академии наук. Сб. докладов науч. конф. Ноябрь 1989. СПб, 1991, стр. 278–296; од истог аутора: Порнография в спецхрановском абсурде (случай из жизни) (Порнографија у апсурду

Први тајни депо настао је у Русији још у четрдесетим годинама XVIII века у оквиру библиотеке Академије – такозвана „тајна комора“. Потом, после отприлике једног века, исти депо се појављује у Императорској јавној библиотеци. У њих су смештана у првом реду „дивља“ тј. издања која нису прошла цензуру и која су објављивана на руском језику, како у иностранству тако и, нелегално, на територији Русије, као и штампана дела која је забранила цензура. Број књига у таквим депоима није премашивао неколико стотина (ако се ради о издањима на руском језику), док је „укидање“ фондова са посебним режимом приступа у највећим совјетским библиотекама 1989–1990. године показало да је у неким од њих чувано до пола милиона примерака књига и периодичних издања.

У совјетско време фондови посебног режима чувања формирани су у највећим библиотекама како би се сакрили велики комплекси „антисовјетске“ литературе. Организовани су на самом почетку двадесетих година, и то, што је занимљиво, на темељу „тајних депоа“ који су већ постојали. Тако су (као, на пример, у Библиотеци Академије наука) у њима у прво време истовремено чуване и књиге забрањене пре револуције и „белогардејска“ издања, емигрантске и совјетске, конфисковане по наредби ГЛАВЛИТ-а и чак књиге ограниченог тиража, са ознаком „тајна“, „државна тајна“, „само за чланове Партије“, „само за чланове Комсомола“ и слично. Од 1927. у фондове посебног режима чувања су аутоматски доспела сва руска издања из иностранства. А што се тиче „совјетских“ издања, она су била релативно малобројна и ограничена само на књиге које су скренуле пажњу цензорских „конфискација“, што је и разумљиво ако се узме у обзир најстрожа превентивна контрола, коју су пролазиле све књиге без изузетка. Повремено су у годинама НЕП-а објављивана посебна циркуларна писма ГЛАВЛИТ-а, којима је забрањивана циркулација ове или оне књиге.

Формално су фондови посебног режима чувања у републичким, завичајним и регионалним библиотекама и музејима организовани по наређењу начелника ГЛАВЛИТ-а, од 25. октобра 1938. годи-

фондова са посебним режимом (прича из живота) // Цензура в царской России и Советском Союзе. Материалы конференции... стр. 148–151. Овом темом се интензивно бави М. Б. Конашјов, који је објавио низ чланака у горе наведеним зборницима, тезама конференције о историји цензуре и слично. В., на пример, његов чланак „Лысенкоизм под охраной спецхрана (Лесенковщина под защитой фонда особого режима)“ (Репрессированная наука. Вып. 1. СПб, 1992).

не, мада су „тајни“ депои у њима постојали и раније.¹³ Необично је да прву акцију масовног уништења књига није формално покренуо ГЛАВЛИТ (мада је извршена по његовом налогу), већ Центар за књигу, који је управљао читавом трговином књигама. Године 1929. Центар за књигу је објавио „Контролни списак издања за отпис у стари папир за период од 1922. до 1929. године“, који је обухватио више од две хиљаде књига, међу којима књиге „опозиционара“, пре свега Троцког, и чак резолуције неких партијских конгреса и конференција (поново због помињања непожељних личности). Две године касније свим инстанцама је упућен зборник „Дописи 1–114 Центра за књигу о отпису у стару хартију, уклањању и привременом задржавању литературе, нота и графичких производа“¹⁴. Зборник од 300 страна је садржао око три хиљаде књига; у неким расписима се налазило по 100 до 150 наслова. Најчешће, у службеним дописима је наведена „застарела“ и чак „непријатељска“ литература из двадесетих година: гомила издања пољопривредне и задружне тематике (посебно, књиге А. В. Чајанова, М. Д. Кондратјева итд.), друштвено-политичка издања, говори и обраћања „бивших вођа“ и оних који су тек касније постали „бивши“ (на пример књига Николаја Бухарина *Лењин као марксиста*, издата 1925. године). У једном од дописа се налази последња у отаџбини објављена књига Марине Цветајеве *Врсте* (ГИЗ, 1922), а у другом фундаментални каталог *Слободна руска штампа у Руској јавној библиотеци*, објављена под уредништвом „комесара“ библиотеке В. М. Андерсона 1920. године. Наведени зборник је почетком тридесетих година допуњен другим званичним дописима Центра за књигу. Осмог јула 1931. је, на пример, упућен овакав распис: „Не ширити. За читаву књижевну мрежу. Испод наводимо списак издања која подлежу искључиво *йосебном режиму* дистрибуције. Књиге које спадају у ову категорију се дистрибуирају само на писмени захтев партијске организације [...]“ На списку се, између осталог, налазе књиге Н. Суханова *Закони о револуцији*, издата 1919. године, хрестоматија *Лењин и старе Искра* (1926. године) и друга издања историјско-револуционарне тематике. У тим списковима се непрестано осећа рука ГЛАВЛИТ-а, а понекад се и директно помиње: „Налажемо да се задржи књига: Гернет, М., *Криминал у иностранству и у СССР*, М. ОГИЗ, 1931. Разлог: наредба ГЛАВЛИТ-а од 5. децембра 1931. године.“¹⁵

¹³ ГАРФ (Државни архив Руске Федерације). Ф. 9425. Оп. 2. Д. 1. Д. 7. Л. 374.

¹⁴ ГАРФ (Државни архив Руске Федерације). Ф. 4851. Оп. 4. Д. 15.

¹⁵ Исто, л. 104.

Од 1935. године ГЛАВЛИТ већ сам шаље збирне спискове књига које треба уклонити, а у којима се кумулативно наводе раније изда-та циркуларна писма. „Акт-списак № 1“ који је објављен у јулу, садржао је стотине наслова: поново све књиге Троцког, којима су додате све књиге Зиновјева, Каменева и других „опозиционара“. Неки „спискови-наредбе“ имали су по 100–200 наслова. Године 1938. укупно је репресији било изложено 1.606 аутора, уклоњено је 4.966 наслова књига (10.375.706 примерака), више од 220 хиљада плаката.¹⁶

На први поглед, било каква „креативност“ локалних цензорских инстанци и библиотека у овој области морала је да буде прекинута. Па ипак, као и у многим другим случајевима, налози ГЛАВЛИТ-а су крајње противречни. С једне стране, он често подсећа да „треба укло-нити само оне књиге које су наведене у списковима ГЛАВЛИТ-а које вам редовно шаљемо“, али, с друге стране, потом је следила примед-ба: „А што се тиче књига које нису обухваћене наведеним спискови-ма и наредбама ГЛАВЛИТ-а, питање о уклањању или пребацивању у фондове са посебним режимом морају да решавају непосредно саме библиотеке или њихове управе, полазећи од садржаја књиге и карактера библиотеке.“ Посебно, требало је уклонити „читаву белогардејску литературу, литературу троцкистичких ултралевичар-ских и десничарских опортунистичких група, отцепљених од секција Коминтерне; издања клерикалних и црквених организација“ итд.¹⁷

С времена на време, на основу расписа објављиван је озбиљнији том, *Збирни попис издања, уклоњених из јавних библиотека и књижарске мреже*. Први збирни том који је штампала Савезна књижевна па-лата¹⁸ објављен је 1948. године под насловом „Алфаветски попис застарелих издања које нису за употребу у јавним библиотекама и књижарској мрежи“ и већ је садржао око 6.000 наслова. Касније је он поново објављиван као измењено и допуњено издање отпри-лике на сваких 10 до 12 година. Као што је начелник ГЛАВЛИТ-а извештавао у ЦК СКП(б) у новембру 1949. године, први збирни том је објављен „[...] како би се активирао рад библиотека на чишћењу књижевних фондова од политички штетне литературе“.¹⁹

16 Види: Горчева Л. Ю (Горчева, Л. Ј.), Главлит: становление советской цензуры (Главлит: формирање совјетске цензуре // Вестник Московского ун-та. Сер. 10. Журналистика. 1992, № 2. стр. 36.

17 ГАК (Централни државни архив Карелије). Ф. 757. ОП. 1 Д.3/11. Л. 8.

18 Книжная палата — национална библиографска агенција (прим. прев.).

19 ГАРФ (Државни архив Руске Федерације). Ф. 9425. Оп. 2. Д. 131. Л. 66.

Фактички број забрањених издања био је знатно већи, пошто су се они који су обављали „чишћење“ руководили редовно сачињавањем „Пописима особа чија сва дела треба уклонити“. Понекад је уз то, „оријентације ради“, навођена тематика или жанр дела, занимање аутора и слично. На пример, 1939. године је објављена наредба начелника ГЛАВЛИТ-а: „Уклонити из књижарске мреже и јавних библиотека портрете и литературу следећих особа: Косарјев А. В. (комсомолска тематика), Кољцов М. Ј. (фељтониста, публициста), Блихер В. К. (нема посебних дела, треба уклонити портрете, скулптуре итд.)“.²⁰ Али, по правилу, пописи су изгледали врло оскудно, без било каквих разјашњења. Мотиви уклањања се практично не наводе. Један од малобројних изузетака од тога правила се налази у наредби № 901 од 4. септембра 1939. године: „Наређујем да се из књижарске мреже уклоне све књиге, брошуре и портрети народног непријатеља Фјодора Фјодоровича Раскољникова. Врховни суд Савеза ССР га је ставио ван закона, као онога који је пребегао на страну непријатеља народа.“²¹ Као што је познато, Раскољников се те године није вратио с пута у иностранство и ускоро је погинуо у Паризу „несрећним случајем“.

Друга ствар су претходни спискови ГЛАВЛИТ-а који су слати на потврђивање у Одељење пропаганде и агитације ЦК, које је требало „уверити“ у нужност уклањања књиге и макар на неки начин образложити разлоге забране. Ови спискови, на којима се понекад налазило до 200 наслова, садржали су више или мање типизирани напомене. Тако се у једном од њих, који је послат у фебруару 1940. године, помиње, на пример, књига познатог критичара из РАПП-а²² О. Бескина („ситног Бескина“, како је волео да га зове Корнеј И. Чуковский) *Кулачка уметничка књижевност* (М., „Комакадемија“, 1930) уз ову напомену: „Брошура је посвећена анализи дела, понајвише Орешина. Критички материјали су препуни стихова самог Орешина. Аутор се задржао на полемици која у суштини више значи популаризацију непријатељских гледишта самог Орешина него њихову критику (Орешина дела су уклоњена по решењу № 171).“ Овде се ради о „кулачком“, како га је критика непрестано називала, ухапшеном песнику П. В. Орешину (1887–1938). ГЛАВЛИТ такође моли дозволу

²⁰ Исто, Л. 23.

²¹ Исто, Л. 51.

²² Российская ассоциация пролетарских писателей – Руски савез пролетерских писаца (прим. прев.).

за уклањање следеће књиге: „Ликовна структура филма“ (М., 1936). „У књизи се на позитиван начин помиње Раскољников и популарише се В. Мајерхољд као напредни уметник.“²³

Повремено се појављују званични дописи који забрањују књиге одређене тематике у потпуности или чак неки научни правац. Тако се десило крајем четрдесетих година, у периоду борбе против космополитизма, када су уклањане све књиге из генетике и кибернетике, које су проглашене „лакејским слугерама буржоазије“. Средином 1930-их година за такву непријатељску науку је проглашена развојна психологија, која је претходно интензивно форсирана. Уз све прогоне и ма какав став према њој имали, постојала су одређена достигнућа и под њеним „барјаком“ су радили истакнути научници. У јулу 1936, по наређењу ГЛАВЛИТ-а, уклоњено је више од 120 уџбеника из развојне психологије. Међу ауторима су били тако знаменити педагози као што је П. П. Блонски и Л. С. Виготски.²⁴

Књиге најчешће уопште нису биле забрањене због њиховог садржаја (као по правилу, апсолутно правоверног), већ управо због помињања „народних непријатеља“. Сам садржај је у изузетно ретким случајевима квалификован као незаконит. Уклањани су и касније уништавани не само уџбеници о историји партије, већ и радови, чинило се, недодирљивих Маркса, Енгелса, Лењина или чак самог Стаљина, „упропашћени“ предговорима, коментарима или напросто помињањем у делима ове последње двојице „утемељивача“ имена њихових бивших пријатеља и сарадника. А првој тројци је много „штете“ нанео Д. Б. Рјазанов, први директор Института Маркса и Енгелса, уредник и аутор уводних чланака за много књига, између осталог објављених у едицији „Библиотека научног социјализма“. Године 1931. прогнан је у Саратов, а 1938. је стрељан.

Забрањене су стотине књига о историји Русије, и то не само после револуције. На пописе су доспеле књиге класика предреволюционарне историографије, највреднији историјски извори и друга грађа.²⁵ Под књиговезачки нож је доспело мноштво уметничких дела из двадесетих и прве половине тридесетих година, пошто аутори нису наслутили да у њима славе будуће „издајнике отаџбине

23 ГАРФ (Државни архив Руске Федерације). Ф. 9425. Оп. 2. Д. 19. Л. 98–130.

24 Занимљиво је да је тај попис, који је имао ознаку тајности, откривен међу такозваном „ситном грађом“, која се не обрађује појединачно, већ збирно. Њега је, као и неке друге документе ГЛАВЛИТ-а, аутор открио у фонду збирне грађе у Руској националној библиотеци.

25 О томе детаљније у: Зеленов, М. В., Главлит и советская историческая наука в 20–30-е годы (ГЛАВЛИТ и совјетска историјска наука у 20–30-им годинама) // Вопросы истории. 1997. № 3, стр. 21–37.

и непријатеље народа“, посебно Троцког. Волин је у писму секретару ЦК А. А. Андрејеву 1935. године тражио дозволу за уклањање „троцкистичко-зиновјевске литературе“: на пример, песничких зборника С. Јесењина (због „Песме о великом походу“), В. Мајаковског (поема „Лењин“), А. Безименског, А. Жарова, И. Уткина, прича Г. Никифорова, Ј. Либединског, Артјома Веселог (при чему су, после хапшења писца, све његове књиге аутоматски нестајале у фондovima са посебним режимом приступа). По мишљењу Волина, сами писци треба да јављају ГЛАВЛИТ-у о забрањеним именима која су промакла у њиховим ранијим књигама, тако рећи „дужни су да се самоденунцирају“. Он се жали да чак ни писци-комунисти „овде не испољавају иницијативу, мада би они, писци, лако могли да цензуру упозоре на дела у којима су промакле такве грешке у протеклим годинама“.²⁶

Податке о непожељним именима органи цензуре су црпели из различитих извора, међу којима је најважнија била грађа из најзначајнијих новина, које су у тим годинама јавно публиковале податке о ухапшеним „непријатељима народа“, мада, наравно, не о свима. У томе су им помагали и добровољни помоћници, који су подносили пријаве о ауторима. Један од таквих добровољаца је очигледно показао већ потпуно манијакалну будност — он се досетио да песму не прочита по принципу акростиха (прво слово сваког реда по вертикали), већ је отишао даље: прочитао је *групо слово*. Према подацима из пријаве, ГЛАВЛИТ је издао следећу заповест у марту 1937. године: „У књизи јерменског песника Јегише Чаренца *Књиџа йуџа*, на јерменском језику, објављеној 1933. године у граду Јеревану, налази се песма под насловом *Завеш*. У овој песми, на страницама 269–270, после почетних слова следе друга, која ако се прочитају одозго наниже (од почетка до краја песме) чине следећу националистичку шифру: „Хеј, народе јерменски, једини спас твој је у твојој заједничкој (сједињеној) снази“. Послат је телеграм ГЛАВЛИТ-у Јерменије за уклањање књиге“²⁷. Пре тога је истакнути јерменски песник Јегише Чаренц (право презиме Согомонијан, 1897–1937), чији су стихови више пута објављивани на руском језику, па и у пре-

26 История советской политической цензуры: Документы и комментарии (Историја совјетске политичке цензуре: документи и коментари) / Отв. составитель и руководитель творческого коллектива Т. М. Горяева. М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 1997, стр. 477.

27 ЦГА ИПД (Централни државни архив историјско-политичких докумената). Ф. 24. 2-в. Д. 2295. ЛЛ. 147–148.

водима Ане Ахматове и Арсенија Тарковског (види: Јегише Чаренц, *Песме и ѿеке*, Велика серија „Песничке библиотеке“, Л., 1973), већ био ухапшен и убрзо је и стрељан. У руском преводу песма се зове *Седам заветџа будућности* и, природно, „криминала“ запаженог у јерменском издању Чаренцове књиге у њему нема.

Фаталну улогу у раскринкавању „прикривених непријатеља“ играли су и књижевни критичари, који су често после тога сами постајали жртве апарата терора и, наравно, органи тајне политичке полиције који су увек ишли руку под руку са органима цензуре. Државна безбедност је овим последњима редовно достављала спискове ухапшених особа, како би успели да хитно укључе њихове књиге у поменуте „Пописе...“. Па ипак, стална „смена страже“ у круговима Чеке и цензуре, хапшења дојучерашњих целата и угњетача штампе, све је то доводило до метежа, забуне. Јучерашњи хероји су постајали непријатељи, а супротно се ређе догађало, као, на пример, за време такозваног „беријевског узмака“ 1939. године, када су се морале „рехабилитовати“ „непрописно уклоњене књиге“. Неке од њих су више пута путовале у фондове са посебним режимом и назад. Лоше су пролазили писци-презимењаци ухапшених „непријатеља“, о чему сведочи, на пример, овакав допис начелника ГЛАВЛИТ-а Садчикова, који је послат крајем 1938. године: „Поводом приспелих питања разјашњавам да се наредба № 681 (15) односи на аутора Голикова А. П. (војна тематика). Молим да се не меша са аутором уметничке књижевности за децу Голиковом А. П., јер је овај заправо Гајдар, који такође има књиге за децу са ратном тематиком“. Један од начелника ОБЛЛИТ-а (за Рјазањску регију) опоменут је због „неправилног уклањања литературе, пошто је узаптио књиге 'Катајева *Валентијина*' уместо 'Катајева *Ивана*'.“²⁸ Нешто касније (1944. године) исту опомену је од „самог“ Жданова добио начелник ГЛАВЛИТ-а Садчиков, пошто је, уместо да спречи дистрибуцију књига неког Алексеја Ивановича Иванова као издајника отаџбине, у своје спискове уврстио „књиге свих Иванова А. И. (петнаест књига на различите теме, чији аутори очигледно имају исто презиме), међу којима и књиге начелника Војно-поморске медицинске академије Алексеја Ивановича Иванова“.²⁹ Начелник ЛЕНОБГОРЛИТ-а³⁰ се 1937. годи-

²⁸ ГАРФ. Ф. 9425. Оп. 2. Д. 5. Л. 52; Д. 18. Л. 7.

²⁹ История советской политической цензуры: Документы и комментарии (Историја совјетске политичке цензуре: документи и коментари), Ор. cit., стр. 89, 606.

³⁰ Облгорлит (областное и городское управление по делам литературы и издательств) – регионална и градска управа за питања књижевности и издаваштва (прим. прев.).

не жали у Смољни Жданову, као секретару ЦК, на „збрку у раду ГЛАВЛИТ-а, на мноштво противречности у списковима које шаљу“. „ГЛАВЛИТ после 6–7 месеци“, извештава он, „даје директиву да се исправе спискови (да се избаци ово или оно погрешно унето презиме)“, „али такве исправке се, на жалост, шаљу сувише касно...“, као, на пример, за филозофске књиге Г. Е. Биховског, које су већ биле уништене.³¹ Као и увек, почела је борба против „скретања“. После убиства Кирова у децембру 1934. године, библиотекарима су у паници почели да „прочишћавају“ већ и без тога осиромашене књижне фондове, плашећи се да оставе било шта сумњиво са становишта идеолошке чистоте. Жданову је, на пример, упућена оваква питорескна забелешка из Ленгорлита: „У посао се укључују не само рејонски комитети партије, него без њиховог знања у Лењинграду рејонски комитети комсомола и чак и поједине пионирске организације у школама, које ‘одлучују о судбини књиге’. На пример, библиотека 17. совјетске школе „Њекрасов“ је сачинила „Попис књига које треба уклонити по налогу пионирске организације“. При томе се они не управљају према званичним списковима за уклањање литературе, већ делују по свом нахођењу.“³²

У јуну 1935. године из ГЛАВЛИТ-а су наредили да се обустави опште чишћење и да се делује у складу са списковима које су они већ послали. Они често скрећу пажњу на „произвољно, масовно уклањање литературе које се граничи са штеточинством“, посебно у Татарстану и савезним републикама: „Повлачење књига услед привидне будности, посебно под изговором неупућености преводилаца, довело је до тога да су у народним републикама ревносне усијане главе и штеточине уклониле огроман део проверених уџбеника, дела руских класика и чак (! – А. Б.) званичне партијске документе“. Изнова и изнова је забрањивано вршење самовољног уклањања, које се може вршити само са дозволом ГЛАВЛИТ-а СССР-а и само уз одобрење надлежних органа (обласних комитета, регионалних комитета и ЦК републичких комунистичких партија)³³.

Па ипак, сва упозорења ове врсте, која су упућивана скоро сваке године, нису остављала никакав утисак на локалне органе који су руководили повлачењем литературе. Године 1937. ЦК Партије је одлучио да узме ствар у своје руке, наложивши да се прекине „прак-

31 ЦГА ИПД. Ф. 24. Оп. 2-в, ч. 2. Д. 2296. Л. 277.

32 Исто, Д. 1036. Л. 49

33 ГАР. Ф. 757. Ф. 2. ОП. 1. Д. 4/4. Л. 90.

са самовољног масовног уклањања литературе од стране самог ГЛАВЛИТ-а, које се граничило са штеточинством": одсад ниједна књига није могла да буде забрањена без дозволе ЦК, а локална издања без одговарајуће резолуције обласних и рејонских комитета партије. Али „кршења“ су се наставила: локални контролори су добро схватили да, како се тада говорило „од вишка (будности) глава не боли“. Агитпроп је непрестано задржавао, са његовог становишта, преко сваке мере ревносне цензоре, али ти укори нису имали посебног значаја: апарат је настављао да ради по старом. Александров је у августу 1944. запретио Садчикову да ће га позвати на „партијску одговорност“ због „неозбиљног односа према уклањању литературе“.

Као што су Јежов и његови саучесници проглашени за виновнике незапамћених физичких репресија, тако је и невиђено уништавање књига у годинама Великог терора приписивано „непријатељима народа који су вршљали у органима ГЛАВЛИТ-а“ и спроводили „штеточински рад уклањања литературе“. Према подацима Садчикова које је саопштио у Централном комитету у јуну 1938. године, на списковима ГЛАВЛИТ-а се налазило укупно 9.740 наслова књига, међу којима су били радови оснивача марксизма-лењинизма, партијски документи и дела руских класика, при чему су спискови често прављени „према непровереним, а понекад директно провокативним гласинама“. Тада је осуђивана „самовољна иницијатива“ књижарских организација и библиотека због које су књиге Лењина, Горког, Чернишевског уклањане само на основу тога што се у њима помињу „непријатељи народа“.³⁴

У оквиру Агитпропа ЦК крајем 1939. године, припремао се чак нацрт званичног дописа „О екстремима у књижарским организацијама и библиотекама“. У њему је скретана пажња на „штетност ригидног осигурања фондова ... које у суштини није ништа друго до незаконито уклањање и доводи до дезорганизације у коришћењу најважније политичке, научно-уметничке и рефералне литературе за радничку класу“. У нацрту се наводе случајеви да у библиотекама нису издавана дела Н. А. Доброљубова, због тога што су уводне чланке и предговоре писале „неподобне особе“, па чак и књиге В. И. Лењина. Не издају се читаоцима бројеви часописа *Под заставом марксизма*, *Большевик* и других, опет стога што су у њима радови оних аутора чије су поједине књиге уклоњене. Истовреме-

34 История советской политической цензуры: Документы и комментарии (Историја совјетске политичке цензуре: документи и коментари), Ор. cit., стр. 311, 328.

но је упозоравано да се позову на одговорност „особе које уносе дезорганизацију у рад библиотека“. Онима који су објавили документ ипак није пошло за руком да пронађу потврду да је ово послато као званични допис. Највероватније да нацрт уопште није био реализован.³⁵ Цинизам ситуације је био у томе што је, с једне стране, намера била да се не дозволе „самовољни поступци“, „претеривања на том важном пољу рада“, а са друге да се „у њега укључи библиотечка заједница“, „партијски актив“, „комсомолци“ итд. Ревност таквих добровољаца, која се граничила са лудилом, доводила је до најфантастичнијих резултата. До 1950. године формирала се оваква технологија рада, коју је препоручивао ГЛАВЛИТ: 1. „Штетну“ грађу коју открију приликом провере фондова библиотекари упућују „са својим закључцима у ГЛАВЛИТ ради одлуке о начину њеног даљег коришћења“; 2. „Штетна“ литература се, после додатне анализе у ГЛАВЛИТ-у, додаје у анотирани попис и упућује у Одељење пропаганде и агитације ЦК СКП(б) ради одређивања за уклањање; 3. Тек по добијеном одобрењу ова дела могу да буду додата на пописе повучене литературе.³⁶

Периодично вршене кампање предводили су рејонски комитети партије. Све књиге повучене из јавних библиотека биле су уништене под надзором поверљивих особа и уз обавезно учешће представника НКВД-а. Препоручивано је да се уништавају „цепањем на ситне делове или спаљивањем“. Према обрачуну за само један месец, јул 1935. године, „500 проверених комуниста“ Лењинграда је проверило 1.078 библиотека и књижара, уклонило око 20 хиљада књига, које су спаљене на депонији³⁷. А у највећим библиотекама, у којима су били дозвољени фондови са посебним режимом приступа (према тачно утврђеном попису), допуштено је да се за њих остављају по 1–2 примерка, при чему су њихови библиотечки листићи вађени из свих каталога за читаоце, да не би остајао никакав траг. У неким случајевима уништени су сви примерци без изузетка, о чему сведочи ова наредба ГЛАВЛИТ-а: „Свим начелницима Главних регионалних управа за књижевност (ГЛАВКРАЈЛИТ). Наређујем да се по добијању примерка уклоне и униште обавезни примерци књиге: Арго, А. М., *Сатирични есеји из историје руске литературе*. М., Гослитиздат. 1939, тираж 10.000 примерака, без остављања за

³⁵ Исто, стр. 83–84, 606.

³⁶ ГАРФ. Ф. 9425. Оп. 2. Д. 168. Л. 53.

³⁷ ЦГА ИПД. Ф. 24. Оп. 2-в. Д. 1014. Л. 41.

специјалне фондове библиотека³⁸. Знамо за доста других случајева у којима су сви примерци уништени, чак и у највећим научним библиотекама, као што је, на пример, Библиотека Академије наука.

Кампање чишћења библиотека од „антисовјетске литературе“, од 1936. до 1938. године, вршене су као војне операције, подсећајући на монголске најезде или кампање за вршење насилне колективизације, што је у принципу било једно исто. То се запажа и у језику; у декрету секретаријата Лењинградског обласног комитета од 8. децембра 1936. године речено је, на пример: „*Мобилисати* за обављање посла уклањања /књига/ у рејонима области 75 проверених радника-комуниста као опуномоћенике Облгорлита, који су упућени из Лењинграда“. Свака кандидатура „за слање у област“ разматрана је на партијским састанцима: најчешће су упућивани сарадници издавачких кућа, часописа и чак партијски курсисти (из Политичко-просветног института „Крупска“, који је образовао библиотечке раднике). Резултати су сумирани 1. фебруара 1937. године: „Проверене су библиотеке у 84 рејона, прегледан је фонд од 5.100.000 примерака у 2.660 библиотека. Уклоњено је 36.647 књига, од којих 10.283 књиге учесника контрареволуционарне троцкистичко-зиновјевске ћелије, 402 књиге Троцког и 16.072 различите политички штетне књиге“³⁹. Оно што се дешавало за време таквих најезда може се наслутити макар из овога извештаја, који нема потребе коментарисати: „СКП(б). Мјаскински рејонски комитет. У Лењинградски обласни комитет партије. 2. октобра 1936. године. Поводом Вашег дописа од 19. септембра текуће године јављамо да су код попа Логиновске цркве, у просторијама те цркве, пронађене књиге које треба хитно уклонити. Међу тим књигама је гомила ћириличних богослужбених издања.“

Осим „централних“ систематских каталога, републички ГЛАВЛИТИ су редовно објављивали спискове забрањених књига издатих на језицима народа СССР, у којима су биле на хиљаде наслова. Литература неких „окривљених“ народа била је потпуно забрањена. Не само да су сами ти народи били подвргнути масовној депортацији, већ је била „депортована“ и национална литература. Специјалним дописом ГЛАВЛИТ-а од 8. марта 1946. наложено је да се у фондове посебног режима Националне библиотеке СССР „Лењин“ пребаце

38 ГАРФ. Ф. 9425. Оп. 2. Д. 18. Л. 6. Арго је псеудоним песника-сатиричара Аврама Михајловича Голденберга (1897–1968).

39 ЦГА ИПД. Ф. 24. Оп. 8. Д. 407. ЛЛ. 52–53, 75, 147.

све „књиге о Чечено-Ингушкој, Кримској, Карачајевско-Черкеској и Калмичкој АССР“⁴⁰.

С времена на време, зависно од актуелне идеолошке кампање, прављени су тематски и други спискови „штетне“ литературе, као на пример у доба уништења Антифашистичког јеврејског комитета 1948. године. ГЛАВЛИТ се, ипак, није задржао само на именима научника и писаца који су били под истрагом. Пошто је, очигледно, добио налог одозго, ГЛАВЛИТ је најпре масовном уклањању подвргао стотине књига „ционистичке тематике“. 15. јуна 1949. године свим инстанцама је упућена „Наредба № 620 о уклањању издања које не треба користити у јавним библиотекама и књижарској мрежи“, којим је био обухваћен потпуни списак од око 500 наслова „ционистичких“ и „националистичких“ јеврејских књига на руском језику. Као и раније, списак је послат у ЦК на „потврду“. У његовом архивском примерку сачувана је крајње занимљива „Информација“: „Овај списак је упућен у ЦК СКП(б). Т. Усов (Одељење пропаганде и агитације) је забележио у тексту наслове које треба уклонити и у име друга Пономарјова (Сектор за библиотеке) молио да се ови наслови ставе на *различите* спискове.“⁴¹

По свој прилици, у ЦК су сматрали „непогодним“ и „политички неправилним“ да се наглашава допринос тој акцији сарадника библиотека који су се бавили уклањањем књига: боље је „разместити“ таква издања на различите спискове, разредити их, такорећи, у другачијој тематици, да на тај начин не буду толико упадљиви. То је, наравно, била „јавна тајна“, али такав налог је ГЛАВЛИТ, природно, извршио: појавио се низ спискова у којима се, као узгред, појављују и књиге наведене тематике. У њих су уписана издања *Кагиме* објављена још 1917–1918. године, дела о јеврејској историји, књиге вођа ционизма Т. Херцла, В. Жаботинског, А. Иделсона, Д. Пасманика, *Избрана дела* Ахад-Хаама⁴², билтени и часописи „Паолеј-Сиона“⁴³. Остракизму су били изложене књиге и лексикони из тридесетих година, посвећене јеврејској тематици: *Јевреји у СССР* (М., 1935), *Јевреји у царској Русији и СССР. Крајњи водич уз изложбу* (издање Државног етнографског музеја, 1939. године); приручници у којима се

⁴⁰ ИСПЦ, стр. 506.

⁴¹ Детаљније види моју књигу: Еврейский вопрос под советской цензурой (Јеврејско питање у доба совјетске цензуре), стр. 104–106.

⁴² Ашер Гинсберг (1856–1927), јеврејски есејиста, оснивач културног ционизма (прим. прев.).

⁴³ Јеврејска социјалдемократска радничка партија „Паолеј-Сион“ (прим. прев.).

помињу ухапшени писци, посебно лексикон *Јеврејски писци СССР* у издању Књижевног фонда (М., 1936). Од новијих, издања Антифашистичког јеврејског комитета, на пример *Јеврејски народ против фашизма. Материјали III Антифашистичкој сасџанка представника јеврејској народа и III пленума Антифашистичкој јеврејској комитџе-џа* (М., 1945) и многа друга.

Однос ГЛАВЛИТ-а према периодици био је крајње неодређен и противречан. С једне стране, управо у часописима и новинама најчешће су се појављивала имена непожељних личности. Па ипак, било је незамисливо да се сви часописи забране, јер је то значило да се у фондове посебног режима пребаце на десетине хиљада примерака, а да се и не говори о десетинама милиона примерака новина, што је непојмљиво из техничких разлога. Зато су примењиване палијативне мере. У њих спадају, на пример, брисање, прецртавање имена тих особа у часописима, исецање („тргање“) њихових дела, што је делимично и урађено: у примерцима часописа који се чувају у највећим библиотекама, сачувани су трагови тога рада; прецртана имена у насловима, исечене (а потом понекад залепљене наопако) одређене странице итд. Али, треба рећи да су у огромној већини примерака такви делови ипак сачувани. Искусни читаоци су знали да управо у часописима могу да нађу текстове забрањених дела, која су као посебна издања била недоступна. Али најважнији метод који је примењиван у ту сврху је најстроже регулисање издавања периодике читаоцима, чак и у највећим националним депозитним и научним библиотекама. Периодика која није била формално забрањена, од 1917. од краја 1930-их година, у суштини је била други фонд са посебним режимом приступа, мада су је чували у „општим“ фондовима. У преписци са одељењем за науку ЦК КПСС ГЛАВЛИТ, крајем 1952. године, објављује овакво правило: „Према утврђеном поступку, издања периодике објављене до 1939. године као потпуни комплети годишта се чувају у општим фондовима библиотека, али се издају за изношење и за рад у читаоницама само особама које се баве проучавањем одговарајуће научне тематике, уз дозволу директора библиотеке или другог одговорног радника библиотеке, за сваки појединачни случај.“ По свему судећи, то је одговор на упит Централном комитету поводом коришћења периодике у Научној библиотеци Московског универзитета. „По налогу Одељења за науку и научне институције ЦК КПСС седмо одељење ГЛАВЛИТ-а је проверило издавање читаоцима часописа *Краснаја*

лешойис (Црвени лешойис) за 1926, 1927. и 1929. годину, али „нису откривени прекршаји“.⁴⁴ У многим библиотекама, чак и научним, читаоцима нису издавани комплети часописа као што су *Бољшевик*, *Комунистичка Интернационала*, *Под заставом марксизма* и многа друга партијска издања периодике. Специјална дозвола је захтевана за све новине совјетског доба објављене пре 1941. године. Читалац је морао да осигура такозвану „потврду са радног места“ да су му ти часописи потребни за извршавање планираног научног задатка.

Дефинитивни идеолошки канон и својеврсни пантеон пожељних партијских и државних делатника (тачније би се могао назвати паноптикум) утврђен је у септембру 1938. године, са објављивањем „бољшевичког Јеванђеља“ – *Крашкој курса историје СКП(б)*. Као што је познато, написала га је посебно формирана група историчара уз редакцију и најнепосредније Стаљиново учешће. Врло је индикативно то што је књига објављена као анонимно дело: на њој није наведено ниједно име аутора. Није без основа ова помисао: можда је то направљено из бојазни да ће имена аутора убрзо имати шансу да доспеју у идеолошки „кажњенички батаљон“, а то ће довести, са своје стране, до повлачења и прештампавања милионских тиража књиге. Од тада су цензори добили универзални приручник: књиге најзначајнијих партијских активиста који нису поменути у *Крашком курсу* (или су поменути у негативном контексту) аутоматски су биле забрањене. После објављивања тога дела, које је постало идеални и фокусирани израз и саморазумевање система, совјетски историчар се претворио у директног пропагандисту: преостало му је само да тумачи примитивни партијски „Талмуд“, прилагођавајући га схватању „најширих маса“ радништва. Историјска научна литература, посвећена модерном добу, постепено се претварала у масовну. Са објављивањем *Крашкој курса* довршено је потпуно ново исписивање историје.

Мало пре његовог појављивања (у августу) почео је значајни „случај Шагињан“, ауторке која је дуго година писала своју епопеју *Породица Уљанов*. Цензорски камен спотицања увек су били запетљани национални корени „вође пролетаријата“ по мајчиној линији. Први део епопеје, прича „Историјска питања“, објављена је у часопису *Краснаја нов* (Црвена ледина) (1938, No 1), што је довело чак до посебне одлуке Политбироа ЦК СКП(б) од 5. августа

44 ГАРФ. Ф. 9425. Оп. 2. Д. 186.

1938. године. Дело Шагињан је проглашено „политички штетним и идеолошки непријатељским“; наложено је било да се свеске часописа повуку, а главни уредник, правоверни критичар В. В. Јермилов „смени с положаја“. Од тада, према тој одлуци, било је забрањено објављивати ма какве прегледе, чланке, приче, успомене о животу и делатности Лењина и Стаљина без дозволе идеолошких одељења Централног комитета. У самој одлуци нису поменути прави мотиви репресије против редакције и аутора, али их је кроз четири дана, 9. августа, Президијум ССП (Савез совјетских писаца) разјаснио, реагујући на тај документ специјалним саопштењем „О причи М. С. Шагињан 'Историјска питања'“. У њему је објављена „оштра осуда“ књижевнице због покушаја да створи „искривљену представу о Лењиновом националном лику“.

У завршном извештају начелника ГЛАВЛИТ-а Одељењу за штампу ЦК, послатом 1940. године, каже се: „Попис књига, које су објављене под уредништвом и уз цитирање сада раскринканих непријатеља народа је тако велики да би требало изоловати 20% књига од укупно 602 хиљаде наслова, објављених за двадесет година.“ По његовим подацима, за само две године (1938. и 1939) уништена су 16.453 наслова (више од 24 милиона примерака); 1940. су потпуно уништена дела 362 аутора, а заплењено је 3.700 наслова.⁴⁵

У последње две године пред рат примећује се још један заокрет, који у светлу каснијег развоја догађаја изгледа посебно занимљив и, мора се додати, одвратан: суштинско преиспитивање односа према фашизму и антифашистичкој литератури после склапања пакта Молотов-Рибентроп у августу 1939. године. Речи Молотова о „кратковидим антифашистима“ и Стаљинов телеграм у Берлин о „пријатељству, потврђеном крвљу“ довели су до тога да је ГЛАВЛИТ по наређењу одозго почео хитно да повлачи из оптицаја књиге антифашистичког садржаја, које су масовно објављиване у СССР у периоду између 1933. и 1939. године. Уосталом, историчарима, колико знам, није позната ова значајна чињеница: у октобру 1933. године, пола године по доласку Хитлера на власт, постојао је покушај да се „у ограниченом тиражу“ објави фамозна Хитлерова књига *Моја*

⁴⁵ Зеленов М. В. Главлит и советская историческая наука в 20–30-е годы (ГЛАВЛИТ и совјетска историјска наука у 20–30-им годинама) // Вопросы истории. 1997. № 3, стр. 32.

борба. О томе сведочи налог ГЛАВЛИТ-а највећег степена тајности, послат 27. октобра начелнику лењинградске цензуре: „По наредби надлежних органа Хитлерова књига *Моја борба*, коју је за издавање припремио Ленсоцекгиз⁴⁶, може да буде штампана само у тиражу од 200 примерака за ограничену дистрибуцију. Обезбедите контролу тачног извршења ове директиве непосредно у штампарији, не допуштајући ни у ком случају премашивање наведеног тиража и начина дистрибуције.“⁴⁷ Очигледно, издање је предузето због, како се тада говорило, „преузимања искуства“, мада још није јасно ко је од кога учио; пре ће бити, узимајући у обзир хронологију, ипак нацисти од бољшевика.

Хитлерова књига је доспела у специјалне фондове затвореног приступа у библиотекама и тамо је „мирно“ правила друштво десетинама књига потпуно супротног садржаја, све до *Избраних чланака и говора* и *Борбених говора и чланака* (М., 1935) Е. Телмана, вође немачких комуниста, који је у то време чамио у берлинској тамници Моабит, „пошто се у њима немачки фашисти и Хитлер описују као терористи и бандити“. Крај њих, књига Л. Варшавског *Ујркос свему*, коју је објавио Лењинградски комитет МОПР⁴⁸ 1935. године, пошто је „посвећена борби немачких комуниста у илегалним условима“ и чак брошура *Георги Димитров* (Лењинград, 1934) „која осветљава Лајпцишки процес“ (поводом паљења Рајхстага).

Четвртог септембра 1939. године појавила се Наредба ГЛАВЛИТ-а № 901, по којој је уклоњено много књига антифашистичке тематике, које су масовно објављиване у периоду између 1933. и 1939. године. Публицисти и историчари буквално нису успевали да преправе чланке и књиге које су послали у штампу. У „најбољем“ случају, из њих су у последњем тренутку избацивана „неодговарајућа места“. На пример, цензор Ленгорлита који је 3. септембра 1939. одобрио за штампу књигу *Економика индустрије бродоградње* опоменут је, пошто је „у књизи пропустио изразе који не одговарају духу сарадње са Немачком. На страни 66, на пример: Капиталистички грабљивци, фашистички агресори, у првом реду Немачка, Јапан и Италија, спремајући се за нови империјалистички рат, покрећу до

46 Ленинградское отделение издательства социально-экономической литературы – Лењинградска филијала за издаваштво друштвено-економске литературе (прим. прев.).

47 ЦГАЛИ / Централни државни архив књижевности и уметности/ СПб, Ф. 281. Оп. 1. Д. 43. Л. 418.

48 Международная организация помощи борцам революции – Међународна организација за помоћ борцима револуције (прим. прев.).

сада невиђену трку у наоружању. Наведене странице у књизи су биле прештампане без наведених делова". На пописе заплених је доспела и књига Н. Корњева *Трећи Рајх кроз личности* (М., 1933) због тога што „аутор врло оштро говори о свирепости немачког фашизма и непостојаности темеља на којима фашизам почива. У савременим условима наведени садржај књиге није у складу са нашом спољном политиком."⁴⁹ У књизи се посебно говори и о погромима у Немачкој, расистичком антисемитизму Гебелса, Розенберга и других фашистичких идеолога, дистрибуцији у Немачкој *Протокола сионских мудраца* и друге литературе сличног усмерења. Исту судбину је доживела и књига С. Вешњева *Како су се наоружавали фашистички рајни хушкачи*, која је објављена буквално уочи склапања пакта 1939. године.

Избацивање („сажимање“) је на брзину направљено у заиста посебним издањима, као, на пример, у малотиражним *Радовима Лењинградске конференције о шийизацији технолошких процеса*, које је 1939. припремала издавачка кућа „Машгиз“. Како су извештавали цензори: „Уклоњени су делови са оштрим критикама фашизма, као, на пример: 'Док подивљали фашизам уништава достигнућа науке и технике и води земље у ужасе средњовековља'." У наставним плановима економске географије и новије историје, које је за објављивање припремао Лењинградски универзитет, цензори су свеједно нашли „много нетачних, погрешних ставова“, при чему је у заштиту узета чак и политика Немачке у годинама Првог светског рата: „На пример, Немачка се посматра као главни кривац за рат 1914. године. Она се појављује као агресор против 'демократских' земаља Западне Европе, а Енглеска и Француска су приказане као земље заштитнице демократских слобода. Бивша пољска држава се посматра нетачно, нема ни речи о њеној несолидности и распаду. Предлаже се повлачење планова." У заштиту је узета не само политика Немачке, већ и других „сила Осовине“, на пример фашистичке Италије: због тога је у фондове са посебним режимом пребачена књига Е. Сноа *Италијанско-абисинијски рат* (Лењинград, 1936), пошто „говори о италијанском освајању Абисиније“. Истовремено „чистку“ је доживео „аудиовизуелни материјал“: повучен је дијафилм (филмски стрип) *Фашизам је рат*, наређено је да се отпише у књижарски стари

⁴⁹ ГАРФ. Ф. 9425. Оп. 2. Д. 19. Л. 115. Многобројне су наредбе ГЛАВЛИТА тим поводом: ГАРФ. Ф. 9425. Оп. 2. ДД. 9, 19; Касније се такође цитира: ЦГА ИПД. Ф. 24-в. Оп. 2-в. ДД. 3379, 3936, 4393.

папир збирка песама В. И. Лебедева-Кумача *Мајска Москва* (Музгиз, 1937), јер у песми „Не дирај нас“ постоји неколико одломака антинемачког карактера.

Волфганг Леонгард у књизи прецизно насловљеној *Шок због њак-ша између Хитлера и Стаљина*, делимично заснованој на личним утисцима, пише о суштинској и тренутној промени читаве совјетске пропаганде после 23. августа 1939. године: „Посебно су упадљиве биле промене које су већ следећег јутра уследиле у програмима биоскопа, а убрзо затим и у позоришном репертоару. Одмах су из свих биоскопа уклоњени антифашистички филмови *Професор Мамлок* (према позоришном комаду Фридриха Волфа) и *Породица Ојенхајм* (по роману Леона Фејхтвангера).“ Са позоришног репертоара су нестале све представе антифашистичке тематике. У налету ревности један московски цензор је забранио чак и комад *Кошорски морнари*, чија је тема био устанак против Аустроугарске царевине, 1918. године. Аутор ове књиге, који је младост провео у Москви и редовно посећивао Савезну библиотеку стране литературе, понајвише због читања књига немачких писаца који су били антифашистичке оријентације и живели у емиграцији (између осталог и у Совјетском Савезу), приметио је да је у септембру 1939. године много њихових дела било склоњено са полица.⁵⁰ У светлу претходно наведених расписа ГЛАВЛИТ-а то, наравно, није ништа необично: били су склоњени у фондове са посебним режимом на много година. У годинама рата са Немачком заборавили су да их врате у такозване „опште фондове“ и неке антифашистичке књиге су остале забрањене. Па и у томе нема ништа чудно: познати су случајеви да су људи утамничени уочи рата „због антинемачког расположења“ остајали у логорима до краја 1941. године, па чак и касније.

У јануару 1940. године Садчиков је упутио у Управу за пропаганду и агитацију ЦК СКП(б) допис у коме је скренуо пажњу на превелику проблематичност појединих томова *Велике совјетске енциклопедије* и чак покренуо питање нужности повлачења и поновног издавања појединих томова. Посебно је скренуо пажњу на том 35. у коме на страни 8, у тексту објашњења одреднице „Ласкер Емануел“ стоји: „После успостављања фашистичке диктатуре у Немачкој Л. је 1935. године стигао на стални боравак у Москву.“ Само су почетак рата про-

⁵⁰ Леонгард, В., Шок от пакта между Гитлером и Сталиным. Воспоминания современников из СССР, Западной Европы и США (Шок због пакта између Хитлера и Стаљина. Сећања савременика из СССР, Западне Европе и САД), Лондон, 1989, стр. 73.

тив „пријатељске земље“ и нагла промена курса предупредили акцију невиђену у историји – прештампавање читавих томова енциклопедије. Уосталом, власти су имале и такве акције када су штампале редовне томове енциклопедијских речника, уклањајући непожељна имена и догађаје. Као што је писао најбољи песник-сатиричар руске емиграције Дон-Аминадо (псеудоним Аминада Петровића Шпољанског, 1887–1957) у циклусу афоризама *Похвала їлуйосїи*: „Министар Гебелс је уклонио Хајнриха Хајнеа из енциклопедије. Једноме је дата власт над речју, а другоме над енциклопедијом.“⁵¹

Са истом темом је у непосредној вези следећа, веома речита цензорска епизода. У редовном десетодневном *Резимеу најважнијих забрана и конфискација* од 20. до 31. августа 1939. године, упућеном у Смољни, начелник ЛЕНГОРЛИТ-а јавља: „У парку Прве петолетке (бивши Тавридски) у галерији политичке сатире скинуте су табле са приказима политичких карикатура, као неодговарајуће за међународну политику у овом тренутку.“ Он набраја 9 таквих „табли“: „Табла бр. 3. Наслов *Фашистички тиранин*. Текст: „Изјахао на браон коњу (код Шчедрина – белом; овде је наглашена ‘званична’ нацистичка боја – А. Б.), гимназију спалио и науке укинуо. Испод се ваљају разбијене бисте научника, поцепане књиге светских класика. Гори ломача, на којој се спаљују књиге.“⁵²

Идејну сродност два режима тада су схватили само малобројни. Међутим, исти тај Дон-Аминадо има ове стихове:

*Са сїановишїа свейских даїина
Власї идеја је нейобедива.
А разлике никакве нема
Од Дахауа до Нарима*⁵³.

51 Дон-Аминадо, Наша маленькая жизнь. Стихотворения. Политический памфлет. Проза. Воспоминания (Наш мали живот. Песме. Политички памфлет. Проза. Сећања), М., 1994, стр. 464.

52 ЦГА ИПД. Ф. 24. Оп. 2-в. Д. 3379. Л. 179.

53 Место у Сибиру, симбол политичких прогона још од декабриста (прим. прев.).

Таласи масовних повлачења литературе који су се смењивали претили су да претворе све библиотеке у један огроман фонд са посебним приступом, јер се скоро у свакој књизи „притајио непријатељ“. У много књига из двадесетих и тридесетих година (и то не само друштвено-политичког и уопште хуманистичког карактера, него чак и потпуно специјализованих, из егзактних, природних и техничких наука) помињале су се непожељне особе, било у виду позивања на њихове говоре или излагања или њихове цитате, било кроз предговоре, које су волели да пишу за различита издања. Тако је Н. И. Бухарин био уводничар за многе радове из економије и филозофије; Л. Б. Камењев, одстрањен са партијских положаја, до стрељања је руководио издавачким предузећем „Academia“, писао је уводне чланке за збирке дела светских класика које је објављивао, а да се не говори о Л. Д. Троцком који је оставио траг у много књига из двадесетих година. Схвативши, очигледно, да баханалија заплене књига из периода од 1936. до 1938. године може заиста да остави библиотеке без књига (чак и специјалистичких и уџбеника), партијске идеолошке главешине су поново решиле да примене палијативну меру. ГЛАВЛИТ-у је наложено да се од сада у званичне пописе укључују само *ауторске* књиге „непријатеља народа“; у свим осталима треба вршити „избацивања и поправке“, остављајући их у општим фондовима библиотека и чак у издавачкој трговачкој мрежи. То је била новост: раније су по списковима ГЛАВЛИТ-а повлачене и уништаване све такве књиге. Читава армија библиотекара се под надзором цензора позабавила прецртавањем и брисањем имена „народних непријатеља“, исецањем и прелепљивањем портрета, цепањем – „тргањем“, по тадашњој терминологији, појединих чланака, поглавља и слично.

У великим библиотекама (у то свако може да се увери!) сачуване су хиљаде упропашћених књига и бројева часописа, који су били изложени потпуној обради током тридесетих и четрдесетих година. Најпре је, колико је познато, таква пракса била уведена крајем 1938. године, о чему сведочи наредба Н. Садчикова № 939 од 23. новембра: „Начелници ГЛАВКРАЈОБЛИТ-а и овлашћени из Рејонских комитета за литературу по добијању ове наредбе да дају упутства књижарским организацијама и јавним библиотекама о обављању

следећих исправки у доле наведеним књигама [...]”⁵⁴. На списку је било осам књига. У чувеном раду Чарлса Дарвина *Порекло врста* (М.–Л., Селхозгиз, 1935) тражено је да се „уклони насловна страна (! – А. Б.), Бухаринов предговор (стр. 3–32) и садржај”. У првом тому сабраних дела К. А. Тимирјазева, објављених 1937. године, заповест је била „да се уклони страница са импресумом, на којој се наводе чланови уредништва” итд. Такву судбину није избегао чак ни полуслужбени рад „народног академика” Лисенка *Измена природе биљака* (Селхозгиз, 1937), из кога је наређено да се уклоне странице 47 и 48 (писмо президијума ВАСХНИЛ⁵⁵ са потписом Муралова) и насловна страна” (А. В. Муралов, истакнути државни и партијски делатник, стрељан 1937. године, као заменик народног комесара пољопривреде по дужности је био председник ВАСХНИЛ-а). На крају списка је била следећа директива ГЛАВЛИТ-а: „Све горе наведене исправке у књигама треба обављати непосредно на лицу места ангажовањем књижарских организација и библиотека, не прикупљајући књиге на посебне пунктове.” За тако одговоран посао су, као што се види из других докумената, одређивани само „проверени кадрови”, пожељно чланови СКП(б) и комсомолци. Али и саме исправке су морале да буду одобрене од самог врха. Тако у марту 1941. године руководство ГЛАВЛИТ-а моли за такво одобрење начелника Управе за агитацију и пропаганду ЦК СКП(б), „највећег совјетског филозофа” Г. Ф. Александрова: „Шаљемо овом приликом списак књига које садрже ове или оне политичке недостатке, погодне за исправку. Молим за дозволу да наведене књиге буду обухваћене наредбом за исправљање. Поправке ће се вршити исецањем предговора, појединих чланака и фотографија непријатеља народа и прецртавањем појединих места на којима се непријатељи народа помињу у тексту, у садржају и на насловној страни. Исправке ће бити обављене на лицу места у библиотекама, под контролом цензора. Из књижарске мреже се књиге одређене за поправку упућују у јавне библиотеке.”

Сама техника тога рада је дешифрована у „Наредби овлашћеног СНК⁵⁶ и начелника ГЛАВЛИТ-а СССР о исправкама у тексту”, датираној у мај 1941. године. У њој је поново речено да „приликом одстрањивања предговора или читавих чланака обавезно треба

⁵⁴ ГАРФ. Ф. 9425. Оп. 2. Д. 4. Л. 153.

⁵⁵ Савезна Академија пољопривредних наука „Лењин” (прим. прев.).

⁵⁶ СНК – Савет народних комесара (прим. прев.).

вршити одговарајућа брисања на насловним странама, у садржајима и, ако је неопходно, на корицама књига, уклањајући сва упућивања на брисану страну и презиме аутора“. Па ипак, пред извршиоце је постављен задатак који је звучао већ потпуно кафкијански: „Све претходно наведене исправке треба обављати на лицу места у библиотекама, ангажовањем радника библиотека, под надзором цензора. Приликом уклањања предговора или читавих чланака обавезно вршити одговарајућа брисања на насловним странама, у садржају и, ако је нужно, на корицама књига, уклањајући сва упућивања на исечене чланке и презимена аутора. Исправке вршити пажљиво и по пропису, тако да се, с једне стране, не могу прочитати прецртане речи или фразе, а с друге тако да се не *квари сјољашњи изглед књи́ге и њеној садржаја*“ (курзив А. Б.). „Уклоњене листове“ библиотекари су били дужни да предају цензору „уз сачињавање одговарајућег акта“. У антикваријатима, каже се даље, „исправке књига се такође врше под надзором цензора, после чега се књига пушта у продају“. Попис који је послат на потврду у ЦК том приликом имао је 236 наслова. Вивисекција је вршена и над античким класицима, само зато што их је превео и припремио за штампу Адријан Иванович Пјотровски (1898–1938), познати писац и преводилац, који је ухапшен 1937. године и који је погинуо у логору: „Аристофан. Дrame (М. ГИЗ, 1924). Избрисати помињање Пјотровског на насловној страни. Аристофан. Комедије (Academia, 1934). Превод, уводна студија и коментари Пјотровског. Уклонити странице 7–50, 55–62, 141–148, 235–242, 339–344, 437–444. Есхил. Оковани Прометеј. Превод, уводна студија и коментари А. Пјотровског. М.–Л., 1935. Уклонити стране 5–28.“ Из монографије Едуарда Багрицког је наложено да се „избришу на страни 248, у 13 реду одозго речи „коњи Примакова“ (комесар корпуса В. М. Примаков је ухапшен и стрељан 1938. године у процесу такозване „војно-фашистичке завере)“. Много књига је упропашћено јер су садржале материјале о бившим „црвеним херојима“, знаменитим совјетским војсковођама.⁵⁷

У послератним годинама настављена је таква пракса. „У вези са питањима из базе“ 1949. године је следило објашњење (поверљиви допис ГЛАВЛИТ-а СССР № 8): „Преправљање издања у којима су предговори, поговори, библиографија, чланци и портрети особа чија су сва дела уклоњена не захтева посебну наредбу ГЛАВЛИТ-а и

57 ГАРФ. Ф. 9425. Оп. 2. Д. 20. ЛЛ. 234–240.

врше га сами библиотечки радници. Приликом уклањања наведених материјала обавезно је вршити одговарајуће брисање на насловним странама, у садржајима, и, ако је потребно, на корицама књига, затомљујући сваку везу са обрисаним делом и презименом њеног аутора. Листови уклоњени из књиге предају се у специјални фонд, а у библиотекама које немају фонд специјалног режима се уништавају уз сачињавање одговарајућег акта.“ Истовремено, најстроже је забрањивано да се показује самостална иницијатива када се ради о „светим“, „недодирљивим“ књигама: „Забрањује се да се без налога ГЛАВЛИТ-а СССР самостално врше исправке у делима класика марксизма-лењинизма, у стенографским белешкама са конгреса и конференција СКП(б).“⁵⁸ Па ипак, ова заповест је по свој прилици на неким местима извршавана дозлабога аљкаво. ГЛАВЛИТ је био принуђен да 1950. упути посебан распис „О забрани библиотечким радницима и цензорима да врше било какве интервенције у текстовима књига“. У њему је наглашавано да су неки цензори и библиотекарски интервенисали у главним текстовима у књигама, уништивши самим тим „низ вредних издања“. Уосталом, ако захвати те врсте не утичу на главне текстове, већ се тичу предговора, напомена итд., онда је било дозвољено вршење таквих интервенција⁵⁹.

Последња епизода масовног „библиоцида“ догодила се у јануару 1953. године, када је покренут знаменити „Случај лекара“, који само што се није окончао геноцидом читавог народа. ГЛАВЛИТ је одмах преко својих канала предузео мере за уклањање медицинских дела „убица у белим мантилима“, а исто тако и свих књига, посвећених Михоелсу⁶⁰. Наредбу начелника ГЛАВЛИТ-а од 15. јануара⁶¹ укинуо је он сам 4. априла 1953. године, због прекида „Случаја лекара“ и њихове рехабилитације.

„Министарство правде“ је настојало да уклони чак и трагове уништенних књига — у напоменама, цитатима и, наравно, у библиографским радовима, који су информисали о овим или оним публикацијама.

58 Исто, Ф. 9425. Оп. 2. Д. 129. Л. 44.

59 ИСПЦ, стр. 527.

60 Совјетски режисер, убијен 1948. (прим. прев.)

61 Исто, Ф. 9425. Оп. 2. Д. 200. Л. 5. В. детаљније: Блюм А. В. Еврейский вопрос под советской цензурой, стр. 111–114.

Библиографски радови су се налазили у „зони појачане пажње“ идеолошких инстанци. Према нашим подацима најмање 200 регистара је било забрањено и касније уништено. Чак и у ГЛАВЛИТ-овом попису издатом 1973. године у „службене сврхе“ постоји више од 50 регистара из 1920/1930-их година који нису „коначно рехабилитовани“ у годинама хрушчевљевског „отопљавања“. Жртве репресије су биле све врсте библиографија без изузетка, почевши од малих упутних регистара па све до институција државног библиографског индексирања. Основни мотив за забрану је, наравно, била сама чињеница укључивања у регистре „контрареволуционарне и литературе старог режима“, али су често и са идеолошког становишта беспрекорни приручници били уништавани због „препоручивања“ књига и чланака дојучерашњих вођа и похапшених делатника науке, литературе и уметности који су проглашени „непријатељима народа“. По налогу ГЛАВЛИТ-а уклоњене су десетине референтних инструмената, свих тих небројених *Чишлалчких водича*, издања *Шша се чиша на селу*, *Стандардних кашалоја* и слично, који су имали дестиловани, отворено пропагандни карактер. Ако од те акције култура и није имала много штете, другачије ствари стоје са уништавањем евиденционо-регистрационих водича, без којих је незамисливо усвајање националних књижевних традиција и културе уопште. У такве спада, на пример, скоро потпуни систематски водич *Књиџа у 1924. години у СССР* који је припремила Централна руска књижевна палата и који је објављен под уредништвом Н. Ф. Јаницког (Л., 1926), поједина издања билтена *Књижевне новине* и друга издања те врсте, обухваћена списковима забрањених издања. Повремено је посезано чак и на такву „светињу“ као што је *Књижевни лешојис*; до њене конфискације, истина, није дошло, али су неки бројеви дуго задржавани у штампарији и поново штампани. Тако је у билтену ГЛАВЛИТ-а за март 1937. године забележено: „ГЛАВЛИТ је ради исправки задржао часописе *Књижевни лешојис* № 16 и 17, *Књижевне новине* № 25–26 и *Кашалој лиџераџуре на националним језицима*, који су наводили и препоручивали (! – А. Б.) литературу аутора Троцког и Зиновјева.“⁶²

Истовремено је уништавано сећање на деловање издавача и штампарија у „либералним“ двадесетим годинама, чак и државних. Тако су у фондове са специјалним режимом доспели сви про-

62 ЦГА ИПД. Ф. 24. Оп. 2-в. Д. 2295. Л. 211.

спекти и каталози Државног издавачког завода, књига *Штампарија. Пет година рада за књију. 1918–1923* (М.–Пг., 1923), која је обухватала потпуни преглед рада штампарије, *Каталој руској љавиљона Међународној сајма књија у Фиренци 1922. године* (М.–Пг., 1923) и многа друга издања те врсте. А што се тиче каталога приватних и задружних издавача, који су радили до 1930. године, а потом су затворени, скоро сви они су аутоматски били забрањени. Уосталом, још уочи уништења издавачких кућа, 1929. године, ГЛАВЛИТ је настојао да сведе на минимум утицај каталога које су издавали ови издавачи. Посебно је скренуо пажњу Ленгорлиту „на приватно издање каталога издавачке куће Време и саветовао да буду „опрезнији“: „Не треба дозволити приватним издавачима каталоге са анотацијама; нека наводе само наслов, аутора, број страна, тираж и цену.“⁶³

Не мања штета је нанесена конфискацијама темељних библиографија приручно-научног карактера, при чему не само из хуманистичких наука, него и из природних, егзактних, па чак и техничких. У почетку су цензори још схватили разлику између библиографија препоручене литературе и научних библиографија. Године 1931. ГЛАВЛИТ је чак прекорио преревносне лењинградске чиновнике који су покушали да конфискују једно од издања регистра *Пољопривредна лиџерашура*, у коме су се налазили подаци о радовима истакнутих економиста и теоретичара задружног покрета А. В. Чајанова, Н. Д. Кондратјева и других, који су тада ухапшени у процесу „Сељачке партије“ коју је измислио ОГПУ: „ГЛАВЛИТ обавештава да брошура *Пољопривредна лиџерашура* није сѝисак љрејоручене литературе о аграрном питању, већ попис књига које су објављене у одређеном периоду. Зато нема никаквих основа да се према овој брошури предузимају било какве мере.“⁶⁴ Па ипак, 1937. године принципијелна разлика између ове две врсте библиографија (индикативних и рекомандираних библиографија – прим. прев.) више није узимана у обзир. ЛЕНОБЛГОРЛИТ је у свој *Сѝисак најважнијих љрекршаја који су оѝкривени у редовној конѝроли* укључио чак и чисто академски евиденционо-индикативни регистар као што је *Математика у издањима Академије наука. 1728–1936*, само због тога што су се у њему налазили радови једног од највећих математичара, академика Н. Н. Лузина (1883–1950). „Књига је“, каже се у *Сѝиску*, „препоручивала читаоцу дела штеточине, академика Лузина. – Мере:

⁶³ ЦГАЛИ СПб. Ф. 281. Оп. 1.Д. 34. Л. 168.

⁶⁴ ЦГАЛИ СПб. Ф. 281. Оп. 1.Д. 56. Л. 18.

у наведеној контроли је издата одговарајућа наредба издавачкој кући и штампарији о повлачењу.⁶⁵ На срећу, академик је ускоро ослобођен и овај драгоцен приручник је ипак угледао светло дана: у супротном случају био би забрањен.

Средином тридесетих година прекинуто је издавање капиталних *Индекса научне лиџературе СССР*, систематске библиографије књига и чланака часописа из природних наука, технике, медицине и друштвених наука. У почетку је било дозвољено да се продају само по пренумерацији научних институција и великих библиотека, али су, услед тога што су регистровали баш ту „непријатељску“ литературу, њихово издавање и дистрибуција потпуно забрањени. Низ најважнијих библиографских подухвата, који су покренути још пре револуције, били су вештачки прекинути после 1917. године, али се о томе морало ћутати. Карактеристична је у том смислу прича о мешању цензуре у чланак који је објављен у, како се чини, тако специфичном издању као што је часопис *Енџомолошки љреїлед* 1938. године. У њему је штампан велики чланак-некролог, посвећен животу и деловању Виктора Николајевича Лучника (1882–1936), истакнутог ентомолога и библиографа, који је у Кијеву 1914. године основао *Весник руске љримењене енџомолоџије*, библиографски часопис ове области, који је себи у задатак поставио праћење читаве текуће руске литературе из те науке. Ево решења истог ЛЕНОБГОРЛИТ-а: „*Енџомолошки љреїлед. Орїан Сверускої енџомолошкої друшїтва*. Т. XXVII. № 3–4. 1938. Аутор Платиљшиков. Цензор Пирогов. У чланку-некрологу ‘У спомен на В. Н. Лучника’ наглашен је следећи пасус: ‘На жалост, 1917. године је издавање библиографског гласника (који је Лучник основао пре револуције) прекинуто због недостатка средстава. Такав часопис, као што је био *Гласник*, нисмо имали пре тога, а немамо га, ма колико то било тужно, ни данас. Библиографија наше литературе налази се у јадном стању и потребни подаци се морају тражити само у страним приручницима’. Примењене мере: избрисано.”⁶⁶

Највећим цензорским интервенцијама у тим годинама биле су изложене библиографије из друштвених наука. Године 1940. ГЛАВЛИТ је „уклонио“ раније дозвољени *Системаїшки реїсїшар из друшїтвених наука* (Пг., Прибој, 1923), који је сачинио И. Књижник-Ветров, пошто се у њему „од прве до последње странице препоручују

65 ЦГА ИПД. Ф. 24. Оп. 2-в. Д. 1625. Л. 3.

66 Исто, Д. 2862. Л. 9.

књиге Троцког, Бухарина, Зиновјева, Камењева, Радека, Чајанова и осталих”⁶⁷. *Рејсџар* је из фондова са специјалним приступом ослобођен тек 1987. године.

Једна од најдраматичнијих страница је забрана 1935. године тротомног дела Августе Владимировне Мезјер *Библиографски речник наука о књижевности*, који је објављиван од 1931. до 1934. године и био је додатак исте библиографије која је објављена 1924. године. Овај класични, до данас непревазиђени рад, који је садржао 3.500 стубаца најситнијег слога (1.750 страница) и обухватио је опис око 100.000 књига, чланака у новинама и часописима из свих области библиотекарства и књижарства, познат је сваком љубитељу књиге: без њега се, како се каже, не може ни мрднути. Делимично су заплети ове приче приказани у сећањима истакнутог библиографа И. В. Владислављева и преписци А. В. Мезјер са њим, а такође и са најближим пријатељем и помоћником Ф. И. Седенком (П. Витјазевим), који је живео у Москви, „једним од оних блажених по књизи из реда витеза од Ла Манче, који, само да се примети, само у Русији још сасвим не ишчезоше”⁶⁸. Владислављев је сматрао да је основни разлог репресија које су снашле речник био, најпре, „злосрећни и непромишљени” епиграф уз издање из 1924. године. Навешћемо сада те знамените речи:

СТАРОЈ КЊИЗИ

Њосвећујем овај рад о књиџама. Она ме је, као одани ѡријатељ, често бодрила и шешила у шренуцима најшјеже шјуе и усамљености. Пойуш Пешрарке, ѡрешјосшављам ја њу, неживу сшвар, оним живима ‘који се смашрају живима само зашю шшю виде сойсшвени дах на хладном ваздуху’.

А. В. Мезјер

67 ГАРФ., Ф. 9425. ОП. 2. Д. 19. Л. 114.

68 В.; Владиславлев И. В., А. В. Мезьер и гибель ее „Словарного указателя по книговедению (А. В. Мезьер и пропаст њеног Библиографског речника наука о књижевности)” // Библиография. 1993. № 3., стр. 90–103; Конюхова Е. В., Арестованная книга. Из истории издания „Словарного указателя по книговедению (Ухапшена књига. Из историје издавања Библиографског речника наука о књижевности)” // Историко-библиографические исследования. СПб.: РНБ, 1994. Вып. 4, стр. 114–128. Потом се цитирају одломци из ових публикација. В. исто тако монографију М. В. Машкове „А. В. Мезьер (1869–1935). Очерк жизни и деятельности (А. В. Мезјер (1869–1935). Преглед живота и делатности)” (М., 1962), али је због околности времена о овом догађају речено врло штуро.

На инсистирање Владислављева она је уклонила овај „савремени“ епиграф уз прво издање допуна 1931. године, заменивши га врло баналним, али зато оптимистичким дистихом Вл. Нелединског (псеудоним песника и теоретичара књижевности В. В. Хипијуса):

*Нисам свешу књижевном неџо живошју слуџа
Када о књиџама џовор ми шече.*

Други разлог забране, по мишљењу Владислављева је „тврдоглавост“ А. В. Мезјер, која је инсистирала да се у речнику нађе огромни попис илегалних предреволюционарних штампарија са навођењем литературе о њима, насловима часописа, новина и прокламација, и то не само бољшевичких, него и кадетских, есеровских,⁶⁹ анархистичких и других за читаво време пре револуције. Такав материјал је веома тешко пролазио цензуру. Владислављев у својим сећањима иронично пита: „То је, наравно, нужно за проучавање историје револуционарног покрета, за сазнање удеса историје земље... Али, зар није боље ако се грађани не буду бактали тиме, набифлавши на-просто некакав малени катихизис?“. Али, основни разлог забране било је укључивање у регистар управо тих табуизираних имена, посебно Троцког. Сама Августа Владимировна, која је својевремено завршила Смољни институт и читавог живота радила за добробит руске просвете и правила библиографије изузетне потпуности, очигледно је „заостала за модерним добом“. Пошто је почетком јануара 1935. године сазнала о задржавању трећег тома у штампарији, она пише панична писма Витјазеву и Владислављеву: „По свој прилици, постоји сумња да одштампана књига не одговара коректурним копијама [...] никад нећу сазнати. Или је књига неком засметала?“. Пошто је сазнала за праве разлоге забране тома, она им поставља „наивна“ питања: „Зар нема средстава да се књига спасе? Па то није пропагандно дело, него научни инструмент који ће људи од науке користити за своје истраживачке радове. Колико година рада и ето, крај је сасечен, придављен [...] Па ваљда ће им бити жао што су убили такву књигу [...] Гнусна имена! Уосталом, може их бити још, данас су Зиновјев, Камењев такође гнусни [...]“. Предвиђање А. В. Мезјер је потпуно потврђено: кроз годину дана све књиге наведених су доспеле на спискове забрањених књига ГЛАВЛИТА. „И какав је то страх од имена?! – наставља да се буну од дугогодишњег педантног рада скоро ослепела библиографиња; остало јој је још само

69 Кадети, есери – називи политичких странака из предреволюционарног периода (прим. прев.).

пола године живота. — Буквално губиш главу и мислиш: да ми се то не причињава у сну [...]”. Она предлаже да се иде чак и на екстремне мере: „Ако је немогуће поновно штампање, нека 'прекуцају'”, то јест, као што је било уобичајено у предреволуционарној пракси, да тачкама прекрију „инкриминисана” места у књизи. Па ипак, совјетски цензори су забрањивали такву операцију: интервенција би тада изгледала превише очигледна.

Цензорска историја речника је, и поред тога, врло загонетна. По неким подацима припремао се четврти (помоћни) том, који је требало да садржи низ помоћних регистара, међу којима и неопходни именски, али се он ипак није појавио. Трећи је ипак објављен, и то чак уз помињање табуизираних аутора. С једне стране, успели смо да нађемо формалну потврду о његовој забрани: он се налази међу 427 књига које треба повући из библиотека и књижарске мреже, а које су наведене у попису који је упутио ГЛАВЛИТ у јулу 1935. године. При томе су наведена сва три тома: „Мезјер, А. В., *Библиографски речник наука о књижевности* (издања из 1931, 1933. и 1934. године). Соцекгиз.”⁷⁰ А с друге стране, он нестаје из каснијих општих спискова ГЛАВЛИТ-а и чува се у такозваним „отвореним фондовима” великих библиотека. Да се овај догађај са цензуром догодио две-три године касније (1937–1938), речник би био осуђен на потпуно уништење. Спомен на њега нестаје на више деценија. У скромном чланчићу о А. В. Мезјер, који је објављен у 38. тому *Велике совјетске енциклопедије* (1938. године) чак се и не помиње. Последњи пут пре дугачке паузе која следи речник књижевних наука је поменут у маленој белешци посвећеној смрти А. В. Мезјер, у јуну 1935. године („Совјетска библиографија”, 1935, № 4, стр. 67), при чему је скоро половина посвећена (и то у некрологу!) идеолошким нападима на животно дело библиографиње. „У Библиографски речник”, писао је анонимни аутор, „доспела је политички непријатељска литература не само без било какве њене политичке оцено од стране састављача речника, него чак и без сигнализирања читаоцу (какав стил! — А. Б.) вредности ове или оне књиге. Ови груби политички промашаји чине немогућим коришћење рада А. В. Мезјер у пракси”. Ово нећемо коментарисати...

У годинама Великог терора под штампарски нож су доспеле све значајније књижевне библиографије које су објављиване у двадесетим годинама. Највише пажње је поклањано библиографијама „ли-

70 ЦГАЛИ СПб. Ф. 281. Оп. 1. Д. 78. Л. 72.

тературе велике деценије“ (1917–1927), што и не чуди ако се узме у обзир масовност репресија према писцима. Тако је на врхунцу терора била ухапшена скоро трећина лењинградске секције Савеза совјетских писаца. Сећање на њихово стваралаштво је такође морало да буде уништено. У фондове специјалног режима је доспео тако један фундаменталан рад као што је *Писци модерне епохе, Библиографски лексикон руских писаца XX века*, објављен 1928. године у уредништву Б. П. Козмина. Руско-француска издавачка кућа „ДЕМ“ је објавила репринт (М., 1992), написавши у предговору: „Велики део тиража је био уништен због чланка о Троцком чисто фактографског карактера. Примерци који су сачувани у специјалним фондovima и приватним библиотекама су постали библиографска реткост. Осим тога, овај лексикон представља велику културно-историјску вредност“. Уосталом, у личној библиотеци аутора је издање из 1928. године набављено, као и *Библиографски речник наука о књижевности*, шездесетих година у антикварници: очигледно, надзор над њима је био мање строг него над библиотекама. Узрок забране приручника није само у томе што се у њему налази „потпуно фактографски“ чланак о Троцком (сви чланци у њему су неутрално-фактографски), већ у постојању чланака и библиографских регистара који су посвећени многим ухапшеним писцима и књижевним критичарима: И. Е. Бабељу, О. Е. Мандељштаму, А. И. Пјотровском, А. К. Воронском, Г. Лелевичу, В. Ф. Переверзеву и многим другима.

Судбину *Писаца модерне епохе* поделио је други велики синтетички рад, *Литература велике деценије: 1917–1927* И. В. Владислављева (М.–Л., 1928). Приређивач је и не желећи то, наравно, сам „помогао“ цензури, сместивши на крај библиографије одељак „Критичари-марксиста“: скоро половина је била убијена у годинама Великог терора. Из истог разлога је забрањен приручник Р. С. Мандељштам *Уметничка литература по оцени руске марксистичке критике* са предговором Н. К. Пиксанова (М.–Л., 1928). Због „пропаганде“ дела ухапшених писаца су на спискове забрањених доспели *Водич кроз савремену руску књижевност*, који је сачинио И. Н. Розанов (М., 1929), тематски регистар *Белетристика на социјалне теме* В. А. Невског (М., 1924) и низ других. У последњем случају регистру је приписана двострука кривица: не само што је обухватио емигрантске књиге, већ је и сам приређивач, велики историчар и библиограф, од 1924. године на челу Државне библиотеке „В. И. Лењин“, 1937. године био ухапшен и одмах стрељан. На списко-

ве ГЛАВЛИТ-а је доспело више од двадесет његових књига, међу којима и библиографски приручници које је приредио. Из истог разлога у фондовима са специјалним режимом нашле су се десетине водича чији су аутори били библиографи изложени репресији тридесетих година: садржај библиографије, притом, често није имао никакав значај, а понекад је њихова „кривица“ свеједно дуплирана.⁷¹

На списковима проскрибованих се налазе и дела персоналне библиографије, као што је, на пример, *Водич за Толстоја С. Д. Балухатова* (М.–Л., 1928), поново због навођења чланака Троцког и радова неких емиграната (М. А. Алданова, Д. С. Мерешковског, Ј. И. Ајхенвалда). На њих је доспела чак и књига А. С. Пушкин у совјетској уметничкој књижевности. 1922–1936, *Антологија и библиографски водич* (приредили М. О. Габел и др. Кијев–Харков, 1937), по свој прилици због навођења песама посвећених Пушкину ухапшених руских и украјинских песника.

Када се говори о ненадокнадивој штети коју су у тим годинама нанеле цензорске заплене, мора се имати у виду да су, можда, још злокобнију улогу играле многобројне партијске одлуке и решења која су објављивала одлучну борбу против „академизма“, „формалистичких трикова“, „надпартијности“ и осталих грехова који су, тобоже били својствени многим библиографским радовима евиденционог и научног карактера.

Резолуција ЦК СКП(б) *О књижевној кришици и библиографији*, која се појавила у децембру 1940. године, изрекла је последњу реч у тој „борби“. Чак је и највећим научним институцијама, па и академским, наређено да приређују и издају првенствено рекомандиране библиографије из области којима се баве, укључујући у њих „најбољу“ литературу. Такозвани „комунистички принцип партијског карактера библиографије“ постао је доминантан. Његово спровођење значило је одстрањивање огромних информационих слојева, пре свега стране и предреволюционарне литературе. Укинути су, као што је већ речено, многи најважнији библиографски подухвати, што је довело до уочљивих празнина у многим примењеним и специјалним библиографијама. Само

⁷¹ В.; Юрасов, Д. Г., „О них вспоминаю всегда и везде... (Сећам их се увек и свуда)“ // Сов. библиография. 1988. № 5, стр. 61–65. Говорећи о картотеци личности изложених репресији, аутор прилаже списак „Репресирани делатници националне библиографије“, на коме се налазе 23 имена. У ствари их је много више: нису урачунати, посебно, многи завичајни библиографи, ухапшени у тим годинама.

помињање мноштва књига проглашавано је „непријатељским испадом“. Сувишно је говорити о томе каква је штета тиме била нанета националној култури, науци и економији. Брисање „не-актуелне“ и „штетне“ информације из библиографских извора требало је да уништи историјско памћење: добро је познато да празнине у библиографском попису чине да рукописне и штампане књиге као да не постоје и само случај помаже, па и то не увек, да се врате у научни и културни оптицај.

Политика тоталног „библиоцида“ која је вршена десетинама година, потпуно се уклапа у једноставне формулације партијских лозинки које Велики брат објављује у роману Џорџа Орвела 1984: „НЕЗНАЊЕ ЈЕ МОЋ“ и „Ко контролише прошлост, контролише будућност; ко контролише садашњост, контролише прошлост“. „Ако Партија“, пише Орвел у истом роману, „може да гурне руку у прошлост и каже за овај или онај догађај: то и то се уопште није десило, тако шта је свакако ужасније од мучења и смрти.“ С друге стране, у томе свеједно ничега посебно новог није било, ако се не рачунају у историји невидљиве димензије: брисање „непријатне“ историје је карактеристично за све тоталитарне режиме. Без обзира на то што су у антици волели да понављају пословицу да „над прошлошћу ни богови немају моћ“, политичари су у пракси на сваки начин покушавали да оповргну њену истинитост. Још у Старом Риму је својевремено усвојен закон под апсолутно фантастичним називом *О забрани сећања*⁷², по коме су имена неких претходних императора морала да буду препуштена тоталном забораву. Тај магични метод су у потпуности позајмили фашистички и комунистички режими у XX веку: треба само премазати тушем име „непријатеља“, исцепати лист на коме се помиње, уништити његове књиге и ствар је сређена: он је престао да постоји. И више од тога: он никада није ни постојао...

Превео с руског Небојша Ковачевић

⁷² *Damnatio memoriae* – врста јавне казне коју изриче римски Сенат, у смислу брисања, протеривања из јавног сећања (прим. прев.).

Арлен Викторович Блум (Арлен Викторович Блюм) (1933–2011), руски и совјетски библиограф и историчар цензуре. Био је професор на Катедри за општу библиографију и науку о књизи на Универзитету у Санкт Петербургу.

Одломци из књиге А. В. Блума *Совјетска цензура у периоду шопалној шерора: 1929–1953. године* објављени су уз сагласност и љубазну дозволу електронског периодичног издања-сајта „Открытый текст“ („Отворени текст“) Нижегородског одељења организације „Руско друштво историчара-архивиста“ из Нижњег Новгорода и уредника Михаила Владимировича Зеленова.

ТОТАЛИТАРНА И ПОСТТОТАЛИТАРНА ЦЕНЗУРА: ОД ТВРДЕ КА МЕКОЈ?*

*Маријан Довић
Институт за словеначку
књижевност и науку о књижевности,
Љубљана*

УДК: 316.75:316.324.8
82:351.751.5
351.751.5:321.64

Сажетак

Чланак анализира односе између тоталитарне и посттоталитарне цензуре са посебним освртом на цензурање књижевних текстова. У уводу су дата концептуална и типолошка полазишта за дискусију о цензури. Следи приказ општих механизма тоталитарне цензуре, пре свега комунистичке. У закључку су наведена обећавајућа подручја за размишљање о посттоталитарној цензури: економија (капиталистичко тржиште књига), етика (политичка коректност) и законодавство.

Кључне речи: књижевност и цензура, друштвени системи, тоталитаризам, пост-тоталитаризам.

* Totalitarna in post-totalitarna cenzura: od trde k mehki?, Primerjalna književnost, br. 31, pos. šte. (2008), 9–20. Превод на српски објављен је у оквиру пројекта L6-7134.

Као и сваки концепт о којем заиста вреди размишљати, и цензура се опире коначној дефиницији; заправо, у питању је концепт који је радикално *проблематичан*. Редукција појма на његову формалну, институционалну димензију, која се претежно тиче правног, политичког и хијерархијског аспекта, чини се да је непримерена, јер на тај начин није могуће објаснити комплексне ефекте тоталитарних цензорских пракси. Нужно се, дакле, чини да у размишљање треба укључити и неформалне, имплицитне аспекте цензурисања, али и њихово огледање у *аутоцензури*¹; а можда, опет, не у тој мери да бисмо укључили још и аутоцензуру „тихог цензора“ у нама самима који делује без јасно идентификабилне спољашње претње. Не покушавајући да сасвим ограничимо подручје, чини се, дакле, да има смисла да цензуру повежемо са неким *атеншом* (који, наравно, није нужно сасвим „физички“; који може да преузима различите степене и облике институционализације); у том случају са носиоцима друштвене моћи. Они су у свим временима покушавали да надзиру *протоко идеја* у друштву и да ограниче утицај свих оних које су потенцијално штетне по њихове интересе. Најразличитије поступке који су се вековима — од антике и средњовековних индекса па све до монархистичких и тоталитарних цензура — обликовали у том циљу, могуће би било именовати заједничким називом цензура.

Цензура као чвориште у којем се укрштају моћ и знање (Jansen, *Censorship*), у последње време била је више-мање успешно повезана са бројним другим теоријским концептима. Аутор *Енциклопедије цензуре* Џонатон Грин (Jonathon Green) схвата је као неизбежног, нужног двојника [Doppelgänger] комуникације у свим временима, који се развија упоредо са каналима којима се одвија комуникација (*Encyclopedia XXII*). Јан и Алеида Асман су осветлили везу између канона и цензуре са аспекта „стабилизације“ интерпретација реалности, које су основа за формирање заједнице. О таквој стабилизацији брину три институције „чувара традиције“ — поред (класичне) цензуре, ту су још и брига о тексту [Textpflege] и брига о смислу [Sinnpflege] (*Канон* 11). У ширем смислу, цензуру свакако можемо разумети и као управљање интерпретацијама и по потреби преобликовање, присвајање културног памћења — ако је потребно, уз

¹ Аутоцензуру је у најширем смислу могуће разумети као унутрашњу напетост која се бори против оног што бисмо (можда) желели да запишемо. Ипак, желимо да на том месту за сада изузмемо њене најопштије мотиве (на равни психологије, језика, културног памћења итд.).

помоћ потискивања [Verdrängung].² И заиста, у духу максиме *ко влада прошлошћу, влада будућношћу* тоталитарне цензорске праксе скоро по правилу почињу потискивањем, брисањем и реинтерпретацијом. Узевши у обзир све те чињенице, треба додати још и то да је питање цензуре увек и питање неког *сијора*, битке за дефинисање границе унутрашњости дате интервенције. Уколико, дакле, желимо да сагледамо цензуру на одговарајућој социолошкој равни, треба се, колико је то могуће, дистанцирати како од перспективе наводног цензора тако и – што је, вероватно, теже – од перспективе наводно цензурисаног.

Пре него што се прихватимо односа између тоталитарне и посттоталитарне цензуре које желим да анализирам у овом тексту, било би корисно описати неке проблеме и концепте повезане са различитим моделима цензуре кроз историју. Цензуром је, уопште, могуће бавити се на две равни: *груштивено-политичкој* односно социолошкој (како одређен облик цензуре делује у пракси, како је институционализована и хијерархијски уређена) и *текстуалној* (однос између цензурираних садржина и цензорског дискурса, евентуалног „премештања“ итд.). Као што смо већ поменули, на првој равни нема никаквог смисла ограничити цензуру на формално-бирокупатски аспект,³ јер желимо да обухватимо све облике регулације протока идеја које је могуће разврстати међу крајностима *трубој* модела за којим посеже извршна власт својим репресивним апаратом (са судством, по потреби чак и са војском или полицијом), и *мекших*, суптилнијих варијанти, у које је могуће уврстити бројна локална искључења, већа или мања искључивања, више или мање обавезујуће каталоге непожељних аутора или наслова, избацивање из библиотека, ограничавање доступности за појединачне категорије читалаца (млади) и томе слично.

Свакако има смисла правити разлику између *прећходне* (превентивне) и *ретроактивне* (такође и суспензивне или репресивне) цензуре. Док претходна цензура унапред обезбеђује контролу сваке објаве и тиме искључује могућност продирања непожељног материјала у јавност, репресивна утврђује спорност већ објављеног за уназад, по потреби га заплетује, прогони кршиоце итд. Нешто компликованијим се чини прављење разлике између *експлицитних* и *имплицитних* облика цензуре. На социолошкој равни експлицит-

² Види: Löwenthal, *Calibans Erbe*, i Paterson, *Censorship and Interpretation*.

³ На пример бирократизовано претходно добијање дозвола за објаву – модел који је карактеристичан, рецимо, за предмартовску цензуру у Хабзбуршкој монархији (види: Kranjc, *Cenzurni predpisi*).

на цензура би се могла разумети као јасно ограничавање забрањених подручја и транспарентан систем санкционисања прекршаја, док би имплицитна цензура допуштала широко поље формалне недоречености. Имплицитна цензура, дакле, обухвата поље које није сасвим прецизно (правно) регулисано, зато нико није сасвим сигуран када је пређена граница прихватљивог; али, није сасвим јасно ни то какве казне могу да сустигну прекршиоца. Такав облик цензуре је – без обзира на то да ли су је пратили и формализовани, експлицитни облици – радикално обележио комунистичке и друге идеолошки мотивисане тоталитаризме 20. века. У најмрачнијим отелотворењима она је представљала ноћну мору читавих друштава, посебно стваралаца који су се понекад сасвим оправдано плашили за свој опстанак, прибегавали аутоцензури, шифровању порука и томе слично.

Имплицитну/експлицитну дистинкцију могуће је продуктивно употребити и на текстуалној равни, дакле онда када се аналитички прихватимо анализе текстова који састављају *дискурс цензуре*: од правних докумената, моралистичких расправа и утемељивања различитих цензорских спискова до заговарања слободе изражавања, манифеста и томе слично. На рационалној основи је, додуше, могуће (експлицитну) аргументацију цензуре делити, рецимо, на *моралну* и *политичку*, или на неки други начин.⁴ Међутим, те поделе нам не говоре много о томе у којој мери цензура постиже свој циљ. Знамо да су тоталитаризми прошлог века на социолошкој равни покушали да прикрију свој репресивни карактер – тежња за прикривањем експлицитних цензорских интервенисања открива се како код Мусолинија тако и код руских или југословенских комуниста. Међутим, сналажљиви цензори су још у протеклим временима развијали и специфичне дискурзивне маневре. Експлицитна забрана која забрањено истовремено и именује, по својој природи је неефикасна, и зато је у пракси тек ретко можемо срести; *имплицитност* цензуре се на тој равни открива као способност да цензура непожељну садржину премести, заобиђе и потисне, а то чини на такав начин да се та садржина углавном појављује као „привид”, или се уопште ни не појављује.⁵

4 Поред *моралних* (укључују етички и верски спорна дела, сексуално експлицитна или „опсесна”) и *политичких* (чување интереса државе, војних тајни, стабилизовање/чување државне кохезије, у последње време и „политичка коректност”) треба поменути и за савремено доба карактеристичне *економске* односно корпоративне моделе цензуре (пре свега су у питању масовни медији чији уредници аутоматски филтрирају садржаје, не да би притом штетили финансијским интересима власника, и зато ублажавају или изостављају непријатне информације о њиховом предузећу, партнерима и, пре свега, оглашивачима).

5 Види: Packard, S. Model tekstualnega nadzora: zavajajoče predstavljanje cenzure.

МОДЕЛИ ТОТАЛИТАРНЕ ЦЕНЗУРЕ

Имплицитност ћу у наставку покушати да представим као полазиште за разумевање *йерверзносџи* тоталитарне цензуре. Притом ћу узети у обзир како њене дискурзивне димензије тако и ону имплицитност која заобилази текстове, јер се дешава мимо њих. То је цензура која једва да оставља било какве документоване трагове (притисци идеолога, приватни позиви, „пријатељски“ разговори), и, парадоксално, о њима је могуће пре нагађати на основу алузија у оним (књижевним) текстовима који су се играли игре „цензурисања цензора“. Иначе те трагове морају чак и историчари да допуне имагинативним додатком који те „наговештаје, приче, индиректне доказе као и двосмислена сведочења сведока који су, иначе, радије ћутали или се, једноставно, 'нису сећали'" (Јовићевић, *Цензура* 83) тек повезује у кохерентне цензорске приче.

Зато је могуће сложити се са мађарским компаративистом Петром Хајдујем који је једном приликом коментарисао да је цензура у Хабзбуршкој монархији у поређењу са каснијом, комунистичком, била обична дечија игра. „Монархистичка“ цензура која је уследила након периода превласти Цркве по питању цензуре, претежно је била формализована. Поред репресивних, она је очувала неке просветитељске аспекте: цензор је био неспорни стручни ауторитет, а цензура је требало да брине и о квалитету.⁶ Никако није била „дечија“, знала је да покаже своје тврдо, немилосрдно лице. Ипак, остајала је на нивоу експлицитне цензуре – такве какву је у другој, трећој и десетој књизи *Државе* проницљиво утемељио још Платон. Као и свака цензура, и ова, монархистичка, генерисала је одређену меру аутоцензуре. Међутим, она, за разлику од оне која се појављивала у комунистичкој, није имала *йараноичне* димензије које у есеју *Айологија аушоцензуре* мајсторски описује Драго Јанчар.

Већ површна анализа тоталитарних цензура води до неизбежног закључка: најгоре цензорске праксе развиле су се у вези са радикалним идеологијама. То не важи само за комунизам или нацизам. Радикалност револуционарне цензуре у Ираку може се објаснити управо путем разлике између прагматичног и идеолошког концеп-

6 О тој димензији предмартовске цензуре у Хабзбуршкој монархији сведочи упутство о строгом односу према делима која понављају већ познато и највећој могућој отворености према новим, научно или другачије релевантним делима. Цензор, дакле, није био само полицијски пас који је на километре могао да нањуши опасност од напада на друштвени поредак, већ је судио и о томе шта је релевантно и важно штампати.

та власти: ако је монархистичка власт цензуру доживљавала претежно као оруђе за одбрану положаја, „баасовци“ у оквиру тоталне национално-верске идеологије развили су застрашујућу владавину терора, ревизије културног памћења и прогањања сваке аутономне мисли. Црвена лампица се, дакле, пали онда када цензура није условљена само жељом за влашћу, већ је у игри систематичан одгој „јединствене идеолошке свести“ која се заснива на манипулацијама прошлости, надзору и репресији и, у крајњој фази, покушава да цензурише чак и modele понашања и животни стил.⁷

Не би нас смело изненадити, дакле, то што су ти модели тоталитарних цензура међусобно запањујуће слични. То сигурно важи за културе Источног блока, где су време од 1945. до 1990. године – уз мање разлике – обележиле скоро идентичне интервенције. Увертиру је представљало укидање старих дневних новина, часописа, издавачких кућа, позоришта и удружења, као и уништење или уклањање свих спорних публикација из јавности. Уследило је оснивање нових струковних удружења, наравно, очишћених од идеолошки непримерених чланова, као и национализованих монополистичких државних издавачких кућа и позоришта. Била је успостављена строга цензура, чији циљ је било утишати све критички настројене интелектуалце (претња анатемом, затвором или чак егзекуцијом) и потпун надзор над разменом информација са Западом. Уметности је била наметнута идеологија социјалистичког реализма, а хуманистици стаљинизам, универзитетске чистке и идеолошка кадровска политика (Neubauer, *General introduction* 36). Поступци комунистичких револуционара у Југославији (и Словенији) били су изузетно слични. Почело је са ретроактивним чишћењем библиотека и књижара и избацивањем из јавне употребе свих спорних дела, посебно научних, историјских и књижевних (ограничен доступ, уништавање). Успостављен је био стриктан надзор над приливом нових књига/идеја и редовно освежавање „индекса“ забрањених дела, што је трајало све до пада режима. Уследио је типичан *rewriting* историје, идеолошка обнова школских наставних планова (хуманистика, књижевност), централизација и успостављање потпуног надзора над новинама, часописима, издавачким кућама и струковним удружењима (Gabrič, *Slovenska agitpropovska; Socialistična kulturna revolucija*; Horvat, *Prepovedi*).

⁷ У том смислу фундаменталистички режими, као што је на пример ирански, далеко превазилазе комунистичке.

Могуће да Нојбауеровим примедбама о комунистичкој цензури у источној и средњој Европи треба додати још неколико битних ствари. Властодршци интелектуалце нису одгајали само затирањем, већ и награђивањем за оданост и верност; покушавали су, дакле, да владају њима префињеним дијалектичким методом „штапа и канапа“ (Kos, *O ječah in nagradah*). Цензура, прогони и затворске казне представљали су „штап“, док су „канап“ били бројни бонитети које су сви они, ода ни режиму, могли да зараде приликом дистрибуције културне моћи. Заузимали су уредничке положаје у медијима и издавачким кућама, седели су у комисијама и председавали струковним удружењима, обликовали су културну политику и систем финансирања, издавали су дела у великим тиражима и за њих добијали нетржишне субвенције и државне награде, као и синекуре у науци и политици. Све то није било могуће само зато јер су пипци идеолошког надзора били премрежили све друштвене поре, већ и зато што је на свим подручјима био успостављен државно-интервентни, *нетржишни* привредни систем (Dović, *Slovenski pisatelj*, Kovač, *Skrivno življenje knjig*).

Југословенски пример је у нечему специфичан. Званична цензура — ако изузмемо „индекс“ забрањених публикација који се редовно освежавао — по укидању Агитпропа 1952, није више постојала. Југословенска олигархија је на тај начин створила изглед нецензурисаности и слободе, некакав наводно позитиван пример. Тек касније се испоставило да непостојање званичне цензуре није значајно нарушило атмосферу радикалног надзора. На сличан закључак наводи и чешко искуство. Тамо су комунисти почетком педесетих година заорали ледину физички уништивши скоро 30 милиона примерака књига и, 1953. године, увели строгу цензуру која је била под надзором партијског врха и тајне полиције. Шездесетих година надзор је постепено попуштао и прешао у окриље уобичајених државних установа и до Прашког пролећа, 1968. године, практично сасвим попустио. По насилном гушењу Пролећа формална цензура није била обновљена, али наступило је време изузетно ефикасне и чврсте аутоцензуре (Čulík, *The Laws and Practices*, 98–99). Свакако је, из оба примера, довољно очигледно да суштинске дефиниције тоталитарне цензуре није могуће тражити на формално експлицитној равни. Још и више, што се више чини да су механизми *смекшани*, то су тврђи њихови ефекти.

ТОТАЛИТАРНА ЦЕНЗУРА У КЊИЖЕВНОСТИ

Историја цензуре открива да су предмет њеног интересовања, у различитим друштвеним окружењима, била веома различита дела, од оних религиозних (*Куран*, *Библија*, јеретички и апокрифни списи...) и филозофских, до научних (Бруно, Коперник, Галилеј, Дарвин...) и књижевних. Пописати историју физичког уништавања књига, међу којима егземпларну природу има *јавно спаљивање*, чини се скоро нерешивим задатком.⁸ Једнако импресивни су и најразличитији прохибитивни спискови – на челу са католичким *Индексом забрањених књиџа*, који је више векова кројио рецепцијске хоризонте „окцидента”.⁹ Бројна ремек-дела из канона светске књижевности била су у одређеним периодима уништена, цензурисана, скрнављена или прочишћена, а њихови аутори судски прогањани или су, најчешће из моралних или политичких разлога, били уврштавани на црне листе.¹⁰ На први поглед није могуће рећи да би цензори *начелно* правили разлику између цензурисања књижевне и некњижевне грађе. А ипак су управо

8 Гореле су већ филозофске књиге у другом веку п. н. е. Почетком четвртог века римски цар Диоклецијан је спаљивао хришћанске књиге, а убрзо потом горела су и јеретичка аријанска дела. У средњовековној Републици Фиренци су, по налогу Савонароле, из моралних разлога у пламену завршиле Овидијеве песме и *Декамерон*, шпански колонизатори су у 16. веку спаљивали свете књиге Маја, а у Европи су гореле Лутерове књиге. Робеспјер је 1793. године физички уништавао религиозне и ројалистичке књиге; у Словенији се бискуп Јеглич почетком 20. века бацио у ватру Цанкарове *Ерошике*, а руски комунисти су после 1917. године спаљивали антикомунистичка, царистичка и националистичка дела. Тридесетих година нацисти су систематично и масовно спаљивали јеврејска и друга „дегенерисана” дела, међу ауторима се уз Маркса и Ремарка нашао и Хајне, који је иронично још стотину година раније (на)јавио – *шамо їде спаљују књиџе, на крају ће спаљиваїши људе*. Физичко уништавање књига ни у другој половини 20. века није немогуће: под утицајем америчког сенатора Мекартија неке библиотеке у САД су заиста спаљивале „комунистичка” дела, а диктатори по свету сличне методе користе све до данас. У демократским друштвима више нема систематичног уништавања дела, али, на равни интресних група, спаљивачки експеси нису сасвим изумрли, о чему сведоче спаљивања Руждијевих *Сашанских сїихова* или књиге о Харију Потеру.

9 Прво римско издање *Индекса забрањених књиџа* (Index librorum prohibitorum) било је штампано средином 16. века, најпре при инквизицијској конгрегацији а касније у оквиру посебне конгрегације за индекс. До 1966. године, када је званично престао да важи, на том утицајном индексу нашли су се, такође, сви важни нововековни филозофи и бројни писци, што је изузетно смањило проток и доступност њихових дела.

10 Са таквим или другачијим обликом моралноидеолошке цензуре сусретале су се Чосерове *Кентшерберијске ѝриче* (око 1400), Флоберова *Госїођа Бовари* (1857), Лоренсов *Љубавник Леги Чешерли* (1928) као и низ мање успешних књижевних дела. Из претежно социјално-политичких разлога цензуру су доживљавала и дела као што су Волтеров *Кандїг* (1759), *Чича Томина колиба* Стовове (1852) и књижевност у комунистичким земљама, на пример, дела Пастернака (*Докшор Живаїо*) и Солжењџина (*Архїелелї Гулалї*). У словеначкој драматичи најбоље Козакове, Стрнишине или Јанчарове драме није могуће редуковати на тоталитарни контекст, иако често реферишу на њега.

књижевна дела њихова честа и омиљена мета — без обзира на то што се књижевност, барем од времена предромантизма па надаље, окруживала ауром књижевно-уметничке аутономије и што је теоријски дискурс истовремено развијао снажне аргументе о посебној структури, функцијама и законима уметности, међу којима је, у примеру цензуре, један од најважнијих стварање опозиције између фикције и стварности. Могуће је закључити да је аутономни књижевни систем, какав се развијао у нововековној Европи, заправо отварао јединствен и специфичан простор артикулације темељних друштвених проблема. Бројни примери указују да је деловање на књижевном пољу отварао нове могућности за креативно изражавање посебних друштвених увида који су често били у супротности са владајућим идеологијама и друштвеним нормама.

То се посебно очигледно исказало у тоталитарним или ауторитарним друштвима где је (дисидентска) књижевност постала призориште темељних спознајних и етичких рефлексија. На цензуру се одазивала различитим стратегијама измицања: метафорични говор, митска и псеудоисторијска скретања, алузивност итд. Да не звучи донекле цинично, могли бисмо рећи да је цензура књижевности *користила*, јер не само да је изоштрила њен друштвенокритички слух, већ је ширила и могућности вербализације основних егзистенцијалних тема. Да је страх властодржаца од књижевности и интелектуалаца био на ивици панике, могуће је закључити на основу невероватног интелектуалног улога који су први били спремни да инвестирају у игру цензорских скривалица. Вера у посебну улогу, посланство и „истину“ књижевности парадоксално је удружила прогонитеље и прогањане. У ситуацији „култа књиге“ превратнички набој приписан књижевности није изненађујућ. Колико се то испоставило продуктивним по књижевност, из данашње перспективе је несумњиво да је користило и дисидентским писцима.¹¹ Не смемо, додуше, умањивати вредности херојске димензије бунтовништва — дисиденти, наиме, нису могли сасвим поуздано знати да ли и када ће се режим срушити и углавном нису знали ни то колико заиста ризикују: само забрану дела и анатему, затвор или чак и голи опстанак? Међутим, управо

¹¹ У најпознатије источне дисидентске писце спадају Александар Солжењџин, Милан Кундера, Václav Havel, Чеслав Милош, Stanislav Lem и Ђерђ Конрад. И за словеначке писце је дисидентски положај имао конститутивну улогу — од Коцбекове анатеме, Зупанових и Торкаревих затвора до „новоревијаштва“ осамдесетих година (види: Dovič, *Slovenski pisatelji*; Kos, *O ječah*; Gabrič, *Edvard Kocbek*; Inkret, *Vročja pomlad*).

зато су створили изузетан симболични капитал. Често су постајали националне идејне вође, јавне личности са великим ауторитетом. Након демократизације стечени капитал су могли да уновче у виду преузимања водећих положаја у култури или политици.

Међутим, убрзо се испоставило да промене за које су се некада најодлучније заузимали писци – победа демократије, плурализма, слободе штампе и говора – доносе и непредвиђене последице, између осталог радикалну промену положаја књижевности. Проблем писаца, одједном, више није било шта ће писати већ како да то писање у инфлацији медијских баналности представе у јавности. Не изненађује то што су многи „очеви народа“ који су се борили за демократију у новој ситуацији били немоћни и разочарани. Као што пише украјински писац Андреј Курков, у време совјетске цензуре добра књижевност се ширила у подземљу, кришом, уз нијансу ексклузивитета: „Могло се приметити одређено читалачко трагање, трагање за храброшћу, трагање које је породила цензура“ (*Cenzura in življenje* 46). Након стицања независности Украјине, 1991. године, црно тржиште је изумрло и било је могуће објављивати баш све; међутим, књижевност је изгубила своју улогу.

Писци су се суочили са чињеницом да им антикомунизам, естетизам и сличне вредности, једноставно, не омогућавају да остану на сцени и зараде за голи опстанак. Озбиљније могућности су се нудиле у политици, новинарству и, уопште, у новој подели друштвене моћи; у супротном били су принуђени да се окрену тривијалној књижевности или продавању прича западним читаоцима о животу под комунизмом (Wachtel, *Remaining Relevant*). Ушли су у свет у којем су њихове западне колеге већ дуго живе; свет у којем је основно питање постало да ли је оно што пишеш могуће продати. Ситуација је мало коме била по вољи. Нови положај књижевности је сасвим преокренуо и традиционалну улогу књижевне цензуре. Она је по завршетку Хладног рата била мање приметна (са изузетком Кине и тзв. мање вредних држава), и општи утисак је да је, барем из књижевности, заувек прогнана: „Чини се да је кружење идеја препуштено на милост и немилост тржишту и наводном ‘слободном’ избору читалаца“ (*Štiks, Cenzorjev največji trik* 70). Политика, осим веома посредно, преко система субвенција, начелно не цензурише књижевну продукцију, а издавачи начелно тврде да су аполитични. Да ли је цензура заиста нестала, или је можда у питању малициозан цензор *Ћирик* – наиме, да нас увери у своје непостојање?

НЕУХВАТЉИВА ПОСТТОТАЛИТАРНА ЦЕНЗУРА

Сасвим оправдана је прилична мера скепсе. Иако се тежиште дискусија са књижевног пренело на медијско подручје, цензура је и даље предмет жестоких дебата и спорова.¹² Заправо, спорност цензуре, битка за привилегију дефинисања њених граница, чини се да је у демократским друштвима додатно заоштрена. Ситуација на први поглед није баш јасна и много зависи од тога како ће бити зацртано комуникацијско поље у којем се одиграва пример цензуре: ко ће разграничити његову унутрашњост или спољашњост и афирмисати своју позицију као нешто „опште”? Нико отворено не признаје да је цензор, и чини се да је субјекат страха неухватљивији него икада пре. Анализа свих подручја на којима бисмо могли да тражимо посттоталитарну цензуру, и када се ограничимо на књижевност, захтеван је задатак. Зато на крају тек површно можемо да наведемо нека обећавајућа подручја којима није заједничко само то да се у њима заоштрава сукоб унутрашњост/спољашњост. Као да је њихова цензорска природа *омекшала*: можда интервенције још можемо да разумемо као неки облик регулације. Али ти облици регулације удаљавају се од оних које обично обухватамо изразом цензура, тако да употреба самог појма може да се доведе у питање.

Сасвим сигурно је међу њима машинерија *капџиџалистичкој шржишџа књиџа*, која немилосрдно кроји књижевну продукцију и дистрибуцију: немогуће је партиципирати у протоку идеја а да не пробијемо неки економски праг и укључимо се у механизме капиталистичке размене добара. „Цензура” ће у том случају, наравно, пре бити економска него идеолошка категорија.¹³ Као друго веома широко подручје, открива се *џџика*. Ту мислим на концепт политичке коректности и његове деривате (заштита маргиналних група, чување „табуа” либерализма), афирмисање приватних етичких мерила при (цензорским) одлукама, захтеве за ограничењем слободе израза у име таквих начела, али и више-мање маскиране облике експлицитне цензуре за циљне групе (младе), које у образовном контексту штите од одређених садржина, на пример од опсцености. Треће такво подручје је *законодавство*. Од бројних проблема које је могуће отворити на том месту (слобода говора, изражавања, медија, право јавности на информисаност, пра-

¹² Види дискусије о медијској цензури у Словенији (Vezjak) и дискусије о медијској цензури под Берлусконијем (Abruzzese).

¹³ Дакле, савременом писцу који виче да је цензурисан истовремено смео и не смео веровати.

ва појединца, животиња итд.) и који преко законодавства непосредно утичу на „регулацију“, ту бисмо, с аспекта књижевности, могли да истакнемо пре свега сукоб два уставно чувана права: право на слободу изражавања, односно стварања и право на добро име (Posner, *Pravo in literatura*).

За представљање проблематичности већине савремених конфликта у вези са књижевном цензуром – а проблематични никако нису само примери са подручја законодавства – погледајмо, на крају, како тај комплексни филозофско-правни конфликт схватају словеначки писци који су се нашли у судском врзном колу. Пикало полази од подразумеване слободе говора и такође подразумеваног раздвајања фикције од других типова текста и зато тврди следеће: „Према мени су се понашали као према злочинцу, моје књижевно дело су анализирали као хронику а не фикцију“ (*Kdo se boji*, 150). Сматра да би тужилац требало да докаже злонамерност, и сасвим оправдано, упозорава на реалну опасност од аутоцензуре код писца, уколико би пример постао прецедентан. Цензура у демократији чини му се гором него у последњој деценији комунизма, када су у питању биле само „вербалне претње“, док би током деведесетих постало угрожено чак и „вербално изражавање“, и то зато што цензура удари писца по (ионако празном) џепу. Колико су Пикалови ставови до тада ствар полемике, чини се да га лична уплетеност води до основне грешке: „Упркос томе што је данас начин цензурисања префињенији, циљ је и даље исти – уплашити и казнити слободоумне ауторе и интелектуалце у друштву које себе сматра демократским“ (150).

У суштини, конфликт у чијем колу се нашао Пикало, далеко превазилази раван идентификабилног (идеолошког) агента који кажњава слободоумног интелектуалца. Упркос употреби сличног репресивног апарата – та сличност очигледно заводи и наводи на пренагљене закључке – амбис између системски планиране репресије и законодавства које регулише евентуалне индивидуалне повређености, дубок је и суштински. У том смислу се размишљање Бреде Смолникар (*Sanjski snežno beli prtič*) показује као продуктивније. Оно нам нуди излет у микрокосмос ауторке која се различитим методама уживљава у своје историјски удаљене ликове, отвара поглед у интимну радионицу и открива скривене путеве којима књижевни лик долази до своје вишегласне слике. Читање тих редова могуће је разумети као веома интиман обрачун списатељице са ранама које су јој задали обрачуни са *херменеутичним примитивизмом* судске машине,

тужилаца и сведока. Да та оцена није претерана, можемо да прочитамо из записника судског процеса покренутог против њене књиге *Ko se tam gori olistajo breze*.¹⁴

Упркос томе, у оба случаја се излизана фраза да је књижевност, наиме, *само фикција* (судије то, међутим, „не разумеју“) сасвим оправдано показала недовољном. Одбрана књижевне аутономије захтева комплекснију анализу односа између стварности и фикције, стварање моћних теоријских аргумената са којима ће бити могуће наступити у будућим правним споровима, у којима ће се изнова успостављати однос између права, књижевности и цензуре.¹⁵ Свакако можемо бити уверени да што комплекснији постају цензорски механизми савременог друштва, то ће комплексније морати да буде њихово објашњење, уколико буде хтело да буде уверљиво и употребљиво. А књижевност ће морати да у новој ситуацији изнова доказује да је способна да релеватно *прошири* простор који се у информацијском друштву, упркос хаотичној поплави гласова, можда опасно сужава.¹⁶

Превела са словеначкој Ана Рисџовић

14 Током самог процеса списатељица је приказала свој стваралачки поступак и покушала да афирмише експертизу Марка Јувана, иако јој, све заједно, није пуно помогло.

15 Од замисли о квазиреалности (Ingarden) до савременијих концепата као што су прекосветски идентитет, фикцијски оператор или полиреференцијалност (Juvan, *Literarna veda*).

16 Ту није реч само о корпоративним аспектима медијске цензуре нити само о проблему да у капиталистичким медијима нема ефикасног оруђа којим бисмо могли да се ухватимо у коштац са механизмом власништва; још мање је у питању проблем експлицитних цензорских интервенција (нпр. уредничких мешања). Реч је о темељној *пресељецији*, која обележава механизме продукције медијских садржина и програма и главне медије у капитализму претвара у репродуктенте „владајуће идеологије и тиме и хегемоније капитала“ (Vogrinc, *Poklicna ideologija* 153).

Abruzzese, Alberto, *Censorship in the Time of Berlusconi, Culture, Censorship and the State in Twentieth-Century Italy*, ed. Guido Bonsaver in Robert S. C. Gordon, London: MHRA and Maney Publishing, 2005, 179–190.

Assman, Aleida i Jan, „Kanon und Zensur als kultorsoziologische Kategorien“, *Kanon und Zensur*, Hgg. Aleida und Jan Assman, München: Wilhelm Fink Verlag, 1987, 7–25.

Čulík, Jan, „The Laws and Practices of Censorship in Bohemia“, *History of the Literary Cultures of East-Central Europe, Junctions and Disjunctions in the 19th and 20th Centuries*, Vol. III, eds. Marcel Cornis Pope, John Neubauer, Amsterdam in Philadelphia: John Benjamins Publishing, 2004, 95–100.

Dovič, Marijan, *Slovenski pisatelj. Razvoj vloge literarnega proizvajalca v slovenskem literarnem sistemu*, Ljubljana: Založba ZRC, 2007.

Green, Jonathon, Nicholas J. Karolides, *Encyclopedia of Censorship*, New York: Facts on File, 2005.

Gabrič, Aleš, „Edvard Kocbek od prisilnega umika v zasebnost do vrnitve v javno življenje“, *Nova revija* 14, 159–160 (1995): 193–203.

Slovenska agitpropovska kulturna politika 1945–1952, Ljubljana: Mladika, 1991. [=Borec 43. 7–9]

Socialistična kulturna revolucija. Slovenska kulturna politika 1953–1962, Ljubljana: Cankarjeva založba, 1995.

Horvat, Marjan, „Prepovedi in zaplembe tiskane besede v Sloveniji 1945–1990“, *Temna stran meseca. Kratka zgodovina totalitarizma v Sloveniji 1945–1990*, ur. Drago Jančar, Ljubljana: Nova revija, 1998, 126–142.

Inkret, Andrej, *Vročja pomlad 1964 / Rožanc*, Marjan: *Topla greda*, Ljubljana: Karantanija, 1990.

Jančar, Drago, „Apologija samocenzure“, *Sproti*, Trst: Založništvo tržaškega tiska, 1984, 231–248.

Jansen, Sue Curry, *Censorship: The Knot that Binds Power and Knowledge*, New York, Oxford: Oxford University Press, 1988.

Jovičević, Aleksandra, *Cenzura in dramske strategije v jugoslovanskem gledališču (1945–1991)*, *Primerjalna književnost*, 31, pos. štev., 2008, 79–92.

Juvan, Marko, *Literarna veda v rekonstrukciji*, Ljubljana: LUD Literatura, 2006.

Karolides, Nicholas J., *120 Banned Books: Censorship Histories of World Literature*. New York: Checkmark Books, 2005.

Kos, Janko, „O ječah in nagradah“, *Sodobnost* 15.10 (1992): 943–948.

Kovač, Miha, *Skrivno življenje knjig. Protislovja knjižnega založništva v Sloveniji v 20. stoletju*, Ljubljana, Filozofska fakulteta, 1999.

Kranjc, Janez, 1996: Cenzurni predpisi, veljavni za Kopitarja kot cenzorja, *Kopitarjev zbornik*, ur. Jože Toporišič, Ljubljana: Filozofska fakulteta, 523–534.

Kurkov, Andrej, „Cenzura in življenje“, *Samocenzura danes: literarna cenzura v luči politične korektnosti*, ur. Miljana Cunta i Tanja Petrič, Ljubljana: Društvo slovenskih pisateljev, 2007. 45–47.

Löwenthal, Leo, *Calibans Erbe, Bücherverbrennungen und kulturelle Verdrängungsmechanismus*, Kanon und Zensur als kultorsoziologische Kategorien. *Kanon und Zensur*, Hgg. Aleida und Jan Assman, München: Wilhelm Fink Verlag, 1987, 227–236.

„Medijska cenzura v Sloveniji“ (tema), ur. Boris Vezjak, *Dialogi* 43, 7–8 (2008): 19–164.

Neubauer, John, General Introduction / Publishing and Censorship, Introduction, *History of the Literary Cultures of East-Central Europe, Junctures and Disjunctures in the 19th and 20th Centuries, Volume III: The Making and Remaking of Literary Institutions*, eds. Marcel Cornis Pope, John Neubauer, Amsterdam in Philadelphia: John Benjamins Publishing, 2004, 1–38, 39–61.

Packard, Stephan. Model tekstualnega nadzora: zavajajoče predstavljane cenzure, *Primerjalna književnost*, 31, pos. šte., 2008, 21–32.

Patterson, Annabel M, *Censorship and Interpretation: The Conditions of Writing and Reading in Early Modern England*, Madison, London: University of Wisconsin Press, 1984, Pikalo, Matjaž. *Modri e.*, Ljubljana: Cankarjeva založba, 1998.

Platon, „Država“, *Zbrana dela (I.)*, Prev. Gorazd Kocijančič, Celje: Mohorjeva družba, 2004, 1003–1252.

Posner, Richard A, *Pravo in literatura*, Ljubljana: Pravna fakulteta in Cankarjeva založba, 2003.

Smolnikar, Breda, *Ko se tam gori olistajo breze*, Ljubljana: samozaložba, 1998.

Štiks, Igor, „Cenzorjev največji trik“, *Samocenzura danes: literarna cenzura v luči politične korektnosti*, ur. Miljana Cunta i Tanja Petrič, Ljubljana: Društvo slovenskih pisateljev, 2007, 65–74.

Vogrinc, Jože, Poklicna ideologija novinarjev ter cenzura in samocenzura, *Dialogi* 43, 7–8 (2008): 149–164.

Wachtel, Andrew B., *Remaining Relevant after Communism: The Role of the Writer in Eastern Europe*, Chicago, University of Chicago Press, 2006.

Marijan Dovič
Institute of Slovenian Literature and Literary Studies SRC SASA, Ljubljana

Totalitarian and Post-totalitarian Censorship: From Hard to Soft?

Summary

This article deals with the relationships between totalitarian and post-totalitarian censorship, especially regarding the censorship of literary works. A general conceptual outline for discussing censorship is followed by an analysis of models and patterns of totalitarian – especially communist – censorship. The conclusion deals with some areas useful to consider with regard to post-totalitarian literary censorship, including economics (the capitalist book market), ethics (political correctness), and legislation.

Key words: literature and censorship, social systems, totalitarianism, post-totalitarianism.

ЦЕНЗУРА У СЛОВЕНИЈИ
ПОСЛЕ ДРУГОГ СВЕТСКОГ РАТА:
ОД КОМУНИСТИЧКОГ
СПИСКА ЗАБРАЊЕНИХ КЊИГА
ДО УКИДАЊА ТЗВ. ВЕРБАЛНОГ ДЕЛИКТА*

Алеш Габрич
*Институт за новију историју,
Љубљана*

УДК: 316.75:321.64(497.4)"1945/1990"
82:351.751.5(497.4)"1945/1990"

Сажетак

Аутор је приказао најуобичајеније начине цензурисања дела у Словенији у доба комунистичког режима. Одмах по завршетку рата, 1945. године, нова власт је саставила списак забрањених књижевних дела која су морала да буду избачена из библиотека и књижара. Увођење тзв. друштвеног управљања у културне установе средином педесетих година променило је начин цензурисања дела, јер су издавачки савети имали истовремено и цензорску улогу и изводили су превентивну (претходну) цензуру. Суспензивну цензуру (накнадну, спровођену одмах по изласку из штампе) власти су увеле посебно на увезене књиге које су биле чуване одвојено од осталих, у тзв. Д-фондовима.

Кључне речи: превентивна цензура, суспензивна цензура, Словенија, књижевност, списак забрањених дела.

* *Cenzura v Sloveniji po drugi svetovni vojni: od komunističkega Index librorum prohibitorum do ukinitve 'verbalnega delikta'*, Primerjalna književnost, 31, pos. štev., 2008, 63–77.

Иако бисмо цензуру у комунистичком режиму у Словенији могли нашироко да анализирамо, у овом раду ћу се, пре свега, ограничити и више-мање посветити искључиво књижевним делима. Цензорским интервенцијама су, додуше, у то време највише били изложени дневни медији, а познати су нам и случајеви интервенисања власти када је реч и о другим уметничким врстама, на пример, о филму, позоришту или ликовним делима. На коначни изглед књижевне понуде у Словенији у то време није утицала само накнадна цензура као интервенција власти против конкретног књижевног дела. Власт је надзирала и тржиште књига и, што се тиче штампаних и јавно доступних дела, више пута је постигла да на тржиште стигне производ који је одговарао њеним претходним захтевима и био већ претходно „очишћен“, по мишљењу власти, од свих утицаја „штетних“ идејних или политичких погледа.

СПИСАК ЗАБРАЊЕНИХ КЊИЖЕВНИХ ДЕЛА ИЗ 1945. ГОДИНЕ И ЦЕНЗУРА ТОКОМ ПРВИХ ПОСЛЕРАТНИХ ГОДИНА

За разлику од већине држава источно од челичне завесе, у Југославији су комунисти већ 1945. године преузели апсолутну власт и почели да радикално мењају друштвени систем и да се, притом, угледају на свог великог комунистичког брата, Совјетски Савез. У то је спадао и нови поглед на уметничко стваралаштво, с обзиром на то да је и оно морало бити подређено захтевима нових власти, које су о уметности судиле више по идејно-политичким критеријумима и њеној корисности у пропагандне сврхе него по естетским критеријумима. Ново време би, дакле, било видљиво и на полицама књижара и библиотека.

Прве планове за послератну чистку у библиотекама скројили су надлежни органи ослободилачког покрета још пред крај рата на ослобођеној територији. У плану из априла 1945. записали су да би после рата требало да важи ограничен приступ „неким словеначким књигама које су објављене после окупације и раније, а посебно за све стране књиге које су биле у продаји на словеначкој територији и које се налазе у магацинима разних издавачких кућа“. Одмах након ослобођења привремено би забранили продају свих књига, часописа и других публикација у свим књижарама у Словенији и саставили комисију која би у што краћем року прегледала залихе књига и проценила за које међу њима нема начелних примедби и које би могле да буду у промету, као и које међу њима треба избацити из

јавне продаје и ограничити им доступност (АС 1643, бр. 83, I/2). По првобитној замисли главна мета у чишћењу библиотека и књижара требало би, пре свега, да буде пропагандистичка литература поражених ривала из ратних година. Тако усредсређено чишћење не би се пуно разликовало од акција које су у исто време обављали у свим, током рата окупираним европским земљама, које су се након рата вратиле вредностима парламентарне демократије и обновило слободу штампе и говора.

У Словенији (односно, у Југославији), где је после рата завладала Комунистичка партија, акција чишћења библиотека и књижара била је замишљена много шире. За њено извођење била је задужена комисија за преглед библиотека коју је именовао министар просвете у Народној влади Словеније Фердо Козак. Комисија је 20. маја издавачима и књижарима поручила каква су до даљњег ограничења продаје књига и потом почела да саставља списак књига и часописа које би требало склонити са тржишта књига. Крајем јула 1945. године, министарство је подређеним установама и издавачима, као и књижарима, по читавој Словенији разаслало „први списак књига које се трајно или привремено избацују из промета“. Уз обиман, осам страна дуг списак, комисија је у пропратном допису објаснила да се „нека дела избацују због профашистичке идејне оријентисаности писца, премда се она не види баш у његовим старијим делима (Кнут Хамсун и др.), а друга због садржине која је супротна нашем гледању на кључна животна питања. Сасвим природно је да ће библиотекари и књижари избацити и ону пропагандну штампу коју овим списком нисмо посебно обухватили, а која је по својој садржини сасвим супротна народноослободилачкој борби, и која је начелно одбацивала нови социјални поредак или ширила верску нетрпељивост.“ Министарство је прописало да библиотеке избачена дела чувају одвојено од остале грађе, јер би за њих требало да важи посебан режим посуђивања: „Смеју да их позајмљују само у студијске циљеве; притом интересент мора да поседује дозволу власти. Ту дозволу издају само школске или просветне власти и просветни референт синдиката. Избацивање не важи за учитељске библиотеке, јер се начелно избацују књиге само из оних библиотека у којима су књиге доступне ширим друштвеним слојевима“ (АС 231, бр. 37, 3159/2-45). Шта би са књигама са списка учиниле књижаре и издавачке куће које су имале на залихама још пуно такве литературе, министарство још увек није било прописало. Глас народа је

помињао бројне камионе који су у време недостатка папира возили књиге на прераду у папирницу Вевче.

Министарство просвете, односно његова комисија за преглед библиотеке обећала је још додатне исправке или допуне списка које су уследиле током наредних месеци. Са првом исправком, крајем августа 1945. године, укинута је забрана ширења белетристике неких још увек живих словеначких аутора који су се нашли на првом списку (АС 231, бр. 37, 3159/4-45), да би потом, као коначни, почео да важи трећи списак кога је Министарство просвете Словеније разаслало 6. новембра 1945. године. Оним још раније забрањеним делима придружила су се и нека нова, а за нека дела је забрана укинута и поново су могла да се нађу у слободној продаји и да се позајмљују у библиотекама (АС 231, бр. 37, 3159/5-45).

Ако анализирамо коначни „списак књига избачених из промета“ (односно словеначки комунистички *index librorum prohibitorum*), можемо да закључимо да на њему преовлађују пропагандистичка и политичка дела, али да на њему има и велики број књижевних дела. Наслови књига наведени су одвојено по језицима на којима су објављивани, тако да књигама у словеначком делу следе књиге на српскохрватском, италијанском, француском и немачком. Наравно да су била избачена сва дела фашистичких и нацистичких идеолога, као и она дела која се заснивају на њиховој идеологији. Међу политичко-пропагандним делима на словеначком језику на списак су била уврштена и дела опонената нове власти, а придружила су им се и стручна и научна дела која су произлазила из католичког погледа на свет. На списак су уврстили и књижевна дела словеначких песника и писаца који су током рата били противници ослободилачког покрета и који су након рата емигрирали бежећи од комунистичке власти (Винко Беличич, Тине Дебељак, Мирко Јаворник, Станко Коципер, Јоже Кривец, Зорко Симчич), који су током рата пали у војним колаборационим јединицама (Франце Балантич) или који су убијени непосредно након рата у време обрачунавања нове власти са политичким противницима (Нарте Великоња). Осим у ретким случајевима, имена тих аутора и њихово дело у Словенији није се помињало све до пада комунистичког режима почетком деведесетих година 20. века, а њихова дела су у то време објављивана у круговима словеначке политичке емиграције. Критеријум за уврштавање таквих дела на списак, дакле, није се заснивао на размишљању о вредности или идејној заснованости књижевног дела, већ је главни критеријум

било „погрешно“ политичко опредељење аутора. Његова дела су аутоматски била забрањивана, иако у његовом књижевном делу није било трагова управо минулих политичких догађаја у Словенији и иако су се стилски сродна дела других словеначких аутора истовремено, без икаквих потешкоћа, продавала или позајмљивала.

Састављање списка књижевних дела за које би требало да важи ограничење доступности, у том смислу се одмакло од истовремене чистке у државама парламентарне демократије на Западу, где су на удару већином била искључиво дела нацистичке и фашистичке пропаганде. Словеначка/југословенска чистка у библиотекарима и књижарама превазишла је ту раван и издвојила читав опус непожељних аутора и њихова књижевна дела. Пошто је у Словенији (и у Хрватској) као највећи идеолошки противник нових власти била стигматизована римокатоличка црква, на списак је уврштено и пуно верских и побожних књига. Чињеница да је у Југославији Комунистичка партија још 1945. године преузела апсолутну власт (у осталим источноевропским државама комунисти су тек почињали свој поход на власт!), видело се и у томе да су на списак забрањених књига уврстили и оне ауторе и њихове књиге, који су критично оцењивали ситуацију у Совјетском Савезу. На словеначком списку забрањених дела тако су се нашли и наслови књига, оригинали или њихови словеначки преводи, које су о Совјетском Савезу написали Панаит Истрати, Андре Жид, Лајам О'Флаерти и други.

Најспорнија, са тачке гледишта нових власти у Словенији, након 1945, била је забрана промета оних словеначких књижевних дела која су на списак уврштена по једноставном критеријуму да су била штампана у периоду 1941–1945. на окупираној територији. За нека од тих дела забрана је била убрзо укинута и могла су поново да се врате у промет. Посебно су се библиотекари на селу, који су располагали малом залихом књига, тешко одрицали неких издања која су била штампана током рата, која су била прилично јефтина и у којима су била издата бројна важна дела светске и словеначке књижевности. Од библиотекара тих библиотека су тражили да списак свих књига пошаљу надлежним органима који ће им вратити списак са забелешкама „које књиге су посебно препоручљиве, које су добре, а које су неупотребљиве за народне библиотеке“ (М. К. 176).

Док је изbacивање забрањене литературе из непродатих залиха у издавачким кућама и књижарама обављено у року од неколико месеци, преглед залиха свих библиотека развукао се и трајао више го-

дина. Министарство просвете Словеније је тек маја 1948. у савезној југословенској влади извештавало: „Из свих тих националних библиотека избачене су током протекле године све идеолошки лоше и уметнички мање вредне књиге тако да број свих књига одговара и броју идеолошко позитивних и уметнички квалитетних књига” (АС 631, фасц. 1, м. 6, Подаци о народно-просветном делу 5).

На такву унификованост књиже понтуде није утицало само уклањање непожељних књига, већ и изразито једнострана књижевна продукция. Као и сву осталу културну активност усмеравало ју је одељење за агитацију и пропаганду Комунистичке партије Југославије, познатије по скраћеници *Агитпроп*. Иако није имало никакве формалне надлежности, било је једна од најефикаснијих цензорских служби у своје време. Контролу над књижевном продукцијом омогућавала му је и чињеница да су након рата, са изузетком једне, укинули све предратне издавачке куће, подржавили све могућности продаје књига и на тим темељима основали нове издавачке куће које су све биле у државним рукама или рукама политичких органа и имале тачно ограничено подручје деловања. Једини изузетак који није био у рукама нових властодржаца, била је најстарија словеначка издавачка кућа Дружба Св. Мохора, која је као црквено братство постојала још од средине 19. века и извирала из духовних хоризоната католицизма. Издавачке куће су морале да програме свог рада шаљу на преглед Агитпропу, а он их је обавештавао шта је то што морају да избаце из свог програма, односно, шта морају да промене у предвиђеном издању, уколико желе да књижевно дело добије зелено светло за штампу.

Као пример такве цензуре погледајмо само ставове Агитпропа Централног комитета КПЈ на рачун књижевних програма словеначких издавачких кућа за 1948. годину. Поред начелних примедби да су програми недорађени и преобимни, да нису координирани и да због тога долази до дуплирања, да је у њима слабо наглашена „југословенска линија” и „напредна књижевност”, наведене су и сасвим конкретне примедбе које треба брисати из планова или, другачије речено — које све књиге словеначке издавачке куће не смеју да објаве. За неке од тих могли бисмо да закључимо да су биле брисане због превеликог обима и нереалности планова, што не важи за дела уз која су биле наведене и идејне и политичке примедбе на рачун њих или њихових аутора. За дело Џона Стајнбека *Људи и мишеви* и Толстојеву књигу *Поликушка*, Агитпроп је једноставно

одредио да их „треба избацити“ из програма (прва је потом, током следеће деценије, објављена на словеначком језику, а друга још једну деценију касније; прим. аут.), за студију Братка Крефта *Пушкин и Шекспир* било је забележено да је треба „послати другу Борису Зихерлу да је погледа пре него што оде у штампу“ (књига је потом објављена тек четири године касније). За књигу чешког писца Јана Дрде *Нема барикада* Агитпроп је поручио да ју је „узео на читање друг Вељко Влаховић тако да ћемо вам накнадно јавити да ли долази у обзир за објављивање“ (како је књига потом следеће године и објављена, идејно-политичких примедби на њен рачун цензор очигледно није нашао; прим. аут.). Очигледно је за 1948. годину било предвиђено и поновљено издање књиге Јосипа Видмара о Отону Жупанчичу (године 1935. објављено је под насловом *Ошон Жујанчич : кристична студија Њоршреша*), али поновно издање Агитпроп је блокирао уз једноставну примедбу да „ако је то она предратна, не би смели да је објаве“. За поезију хрватског песника Ивана Горана Ковачића Агитпроп је наредио да долази у обзир за објављивање само песма *Јама*, „јер су његове предратне песме све редом лоше и пуне формализма“ (потпунији приказ дела тог аутора је на словеначком објављен тек 1966; прим. аут.). Могли бисмо набројати још читав низ дела која су на такав начин била избачена из програма словеначких издавачких кућа за поменућу годину (АС 1589, бр. III/10, а .е. 275, Окружница Агитпропа ЦК КПЈ, 11. 2. 1948).

У време тзв. агитпроповске културне политике, дакле, у питању је био класичан пример веома оштре комплетне цензуре, како накнадне ретроактивне, односно суспензивне, са избацивањем већ штампаних књига из библиотека и књижара, као и претходне, односно превентивне цензуре, када дела која су описивала било шта што није било властима по вољи, једноставно, нису могла бити штампана. Југославија, а са њом и Словенија, и у том смислу је претекла друге источноевропске државе, где су се комунистичке странке тек пробијале на власт, и увела најстроже могуће облике цензуре. Важну улогу у мењању књижевне понуде одиграла је и изразито једнострана књижевна продукција послератних година, док је увоз стране књижевности био отежан бројним ограничењима. Књижевне залихе су у само неколико година добиле сасвим једнозначан идеолошки предзнак, тако да је списак забрањених књига након успешно обављеног чишћења постао заправо беспредметан, јер га више није било потребно допуњавати. Међутим, након информбироовског су-

коба са Совјетским Савезом почетком педесетих година, Југославија је била истовремено и она комунистичка држава која је прва напустила моделе најгрубљег мешања политике у уметничко стварање. Символичну промену показало је и укидање агитпроповског апарата након конгреса владајуће странке 1952. године (Габрич, *Словенска агиџиџројовска културна џолиџика*).

МАСКИРАНА ПРЕВЕНТИВНА ЦЕНЗУРА ОД ПЕДЕСЕТИХ ГОДИНА ПА НАДАЉЕ

То, наравно, не значи да се (преименовани) Савез комуниста Југославије одрекао надзора над уметношћу. Одрекао се, пре свега, само оних најгрубљих начина диктирања културне сцене, а на њу је покушао да утиче наизглед демократичнијим средствима. Законима, изгласаним средином педесетих година, било је уведено тзв. друштвено управљање културним установама. Оне су добиле управне одборе, који су били састављени из мањинског дела представника колектива и већинског дела представника оснивача; у издавачким кућама то су били издавачки савети. Пошто је оснивач већине културних установа била држава, она је, дакле, именовала и већину чланова управних тела културних установа, а избор кандидата су водиле и надзирале надлежне комисије владајућих политичких странака, Савеза комуниста и Социјалистичког савеза радног народа. Један од водећих словенацких културних идеолога Борис Зихерл је 6. априла 1954. на конференцији за штампу приликом објашњавања начела друштвеног управљања у културним установама поменуо да ће управни одбор поред надзора над пословањем установе – тај задатак имају заправо сви сродни одбори културних установа по свету – „имати последњу реч приликом потврђивања репертоара и моћи ће да критички и поправљачки посеже у појединачне појаве које би се у тим установама показале као штетне” (АС 1589, бр. III/30, а. е. 792, Борис Зихерл: Конференција за штампу 7).

У време измене нових прописа за издаваштво, које је друштвено управљање увело и у издавачке куће, највећим непосредним притисцима била је изложена и она једина издавачка кућа која није била под потпуним надзором власти, Дружба Св. Мохора. Њени водећи чланови, угледни словенацки католички интелектуалци, покушали су крајем 1955. године да одрже издавачку кућу у дотадашњем облику, али се власт томе супротставила и захтевала да се и Мохорова дружба

прилагоди новим законским одредбама. То су поткрепили одлучним политичким притисцима и, између осталог, спречили штампање свих дела Дружбе Св. Мохора све док се она не буде подредила захтевима новог законодавства, односно, посредно томе и захтевима власти (Габрич, *Социалистична културна револуција*, 82–85).

Уз заплете, у јавности је још највише одјекивала цензорска интервенција против Календара Дружбе Св. Мохора за преступну 1956. годину, који, додуше, није био планиран са политичког врха, али су га они искористили као средство притиска на вођство католичке издавачке куће. У Календару је требало да буде објављен и циклус од дванаест песама Едварда Коцбека, песника, писца и политичара, којег је комунистичка власт 1952. године принудно пензионисала, као последњег хришћанског социјалисту у словеначком политичком вођству га осамила и такође му онемогућила објављивање књижевних дела. Ако би Коцбекове песме биле објављене у Календару, то би била прва објава неког Коцбековог књижевног дела после 1952. године, када је био гурнут у ћутање (Габрич, *Едвард Коцбек*, 194–197).

Када је Календар био већ спреман за штампу и када су и стране са Коцбековим песмама већ биле експериментално штампане, директор Цељске штампарије, Рико Пресингер, наредио је да се заустави штампа. Писао је управи издавачке куће да Коцбекове песме „нису примерене за објављивање“, да Коцбек у њима вређа неке водеће словеначке политичаре и да се у неким од њих „анализирају наша стечена добра на начин који мора бити туђ сваком објективном држављанину наше домовине“. Допис је завршио сасвим недвосмислено: „Зато захтевам да уклоните све Коцбекове песме из садржине календара и да их надоместите паметнијим стварима које ће бити у корист вашим наручиоцима. Све док то не будете учинили, нећемо наставити са штампом осталих табака календара“ (АС 1211, бр. 124, препис дописа директора Цељске штампарије Рика Пресингера – Заложби Дружбе Св. Мохорја, 2. 12. 1955).

Секретар Дружбе Св. Мохора је о некултурној мери директора штампарије обавестио и врховну словеначку власт, али му је председник Комисије владе за верска питања Борис Коцијанчич, у разговору од 3. децембра 1955, јасно ставио до знања да власт не мисли да попусти, да је „штампа календара обустављена и да се са штампом неће наставити све док издавачки савет не буде прегледао календар и не буде јамчио за његову садржину“. Секретар Мохорове

Дружбе, Станко Цајнкар, као што је извештавао Коцијанчич председнику словеначке владе, „увидео је да му износим већ дефинитивне ставове“ (АС 223, бр. 632, 301/55).

Управа издавачке куће је, дакле, морала, уколико је уопште хтела да делује, да се подреди захтевима комунистичких власти и да пристане на именовање таквог издавачког савета, у којем би већину имали представници власти. За Коцбекове песме то је, наравно, значило да су морали да их уклоне уколико су желели да наставе са штампањем Календара. На седници словеначког политичког вођства је, наиме, тадашњи председник словеначке владе, Борис Краигер, оценио да Коцбек у свом делу наглашава да су се хришћански социјалисти „прикључили народноослободилачкој борби за заштиту бога“, потпредседник владе, Стане Кавчич, сматрао је да уз Коцбекову поезију читалац може да помисли „да је то тугованка над свим белогардистима који су пали у Сухој крајини“ (АС 537, бр. 27, Стенографски записник са седнице председништва СЗДЛ Словеније, 12. 1. 1956, 40).

Политичке оцене књижевног дела биле су у потпуној супротности са песничком изражајношћу књижевника. Коцбек је у писму, које није имало никакав утицај на ток афере, објаснио да је у питању погрешна, нетачна и неприхватљива интерпретација његовог дела, допис, којим је била „забрањена“ објава његових песама, означио је као „јединствен и за нашу културну историју тужан документ“ (АС 1211, бр. 124, Писмо Едварда Коцбека – секретару Заложбе Дружбе Св. Мохора, Станку Цајнкару). Цензорска интерпретација је имала за последицу и „необично“ обликовану садржину на унутрашњим корицама. У рубрици „Песме“, наиме, оне не следе по страницама објављивања, већ су на крају међусобно помешане, као да је уредништво хтелo да наговести који табаци су били накнадно доштампани.

Коцбеков пример, додуше, није био типичан за начин цензурисања као што га је предвидео систем друштвеног управљања у култури. Подстицај за њега дошао је непосредно од директора штампарије, али не од стране органа друштвеног управљања (Дружба Св. Мохора у то време још увек није имала издавачки савет!) или надлежних комисија владајућих политичких организација. Надзор какав је предвиђао систем друштвеног управљања у култури, уз Мохорову дружбу (како се након регистрације по захтевима власти преименовало бивше црквено братство) заживео је тек са именовањем новог издавачког савета. Он је био састављен тако да су и у издавачком

савету те изразито католичке издавачке куће већину добили представници власти (углавном комунисти), док су представници друштва остали у управном органу у мањини. Представници именовани од стране власти радили су по упутствима владајућих структура и о свом раду их истовремено извештавали. Комунисти су у управи изразито католичке издавачке куће хтели да достигну преокрет у издавачкој политици и да спрече штампање превише „клерикалних“ дела; клерикалних, наравно, по оценама комуниста, иако би велики део њих могли да означе само као дела која се заснивају на хришћанској духовној традицији.

Председник издавачког савета Мохорове дружбе је октобра 1959. извештавао да је прва криза између „католичког“ и „комунистичког“ дела издавачког савета настала поводом „дела из области популарне психологије, др Антона Трстењака, *Човек у равношјежи*, у јесен 1956, када смо хтели да спречимо излазак књиге, али смо га само одложили за годину дана. У то време писац Финжгар се бунио јер нисмо прихватили његов рукопис *Старчево размишљање* и његов план да напише популарну природњачку књигу о томе 'како се наша земља развијала и развила', наравно, са католичког становишта. Признатог писца смо смирили тиме што смо објавили његова сећања *Године мој љушовања*, која су имала велики утицај, али су код белогардистички расположених духовника будила нерасположење“. У годишњим календарима Мохорове дружбе морали су на захтев власти да равноправно са црквеним анализирају и државне празнике и да објављују и чланке о тренутним владарима. „Спречили смо објављивање било каквих панегирика о претходном и садашњем папи“, још је словеначко политичко вођство о (цензорском) делу издавачког савета извештавао његов председник, Мирослав Равбар (АС 537, фасц. 111, Мохорјева дружба, 9. 10. 1959).

С успостављањем система друштвеног управљања у културним установама тако је био успостављен осмишљен систем превентивне цензуре, *Дело* које је свемогућа власт проценила као сасвим спорно или непримерено, уопште није дошло у јавност. Ако је у потпуности било неприхватљиво и отварало табу теме, већински део издавачког савета је по савету власти већ унапред „демократски“ одлучио да се дело не уврсти у програм за наредну годину. А ако је било проблематичних само неколико истакнутих делова одређеног дела, од аутора су захтевали да све спорне тачке избаци или да их преобликује. У оба случаја у јавности није долазило

до одјека и пребацивања о цензурисању дела, јер закулисне игре широм јавности обично нису биле познате.

Као пример само „исправљања“ књижевног дела, пре него што би оно дошло међу читаоце, погледајмо заплете до којих је дошло приликом објављивања збирке прича Алојза Ребуле под насловом *Снегови Егена* у издавачкој кући Липа из Копра. Писац је овај рукопис послао издавачу 1974. године, а издавачки савет је, под вођством Цирила Злобеца, дело уврстио у програм издавачке куће, да би истовремено о томе обавестио и надлежне политичке форуме, јер би у делу могло бити нечег идејно-политички спорног. Разговори о примерености дела низали су се у круговима локалних копарских политичких органа, комисије за идејно-политичка питања Савеза комуниста Словеније под вођством Франца Шалија и савета за културу Социјалистичког савеза радног народа Словеније. Политичке структуре су одлучиле да „аутора саветујемо да због јединственије уметничке слике целе књиге избаци фарсу за гласове Краљ Матјаж, чиме би вредност објављеног текста само добила, а обим би се тек делимично смањео“. Поред тога набројали су још четири места у књизи које би аутор морао да „поправи“. Када су политички органи одредили шта не би смело да буде штампано, састао се актив Савеза комуниста издавачког савета издавачке куће, у којем је учествовао и представник локалне копарске партијске организације и главни представник савета за културу Социјалистичког савеза, Митја Ротовник. Управни орган издавачке куће је тако био тачно упознат са тиме какав је његов задатак у евентуалном објављивању тог дела. Директор и главни уредник издавачке куће су потом позвали на разговор писца Алојза Ребулу и представили му примедбе и захтеве надлежних органа. Писац је пристао на захтеве, што је задовољило и надлежне органе, јер је тако опала потреба за накнадном политичком интервенцијом надређених владајућих органа. У извештају о дешавању око књиге надлежни органи су с радошћу записали: „Проблем је, дакле, решен у оквиру издавачке куће“ (Облак, 15–17).

Уследили су, додуше, даљи заплети, међутим, водеће политичке структуре су сматрале да је боље да књигу у прочишћеној верзији објави издавачка кућа „Липа“ из Копра, јер би је, вероватно, у случају одбацивања штампали са друге стране границе, на италијанској страни у Трсту, где би је пропагирали као производ који је био забрањен у комунистичкој Словенији. Након вишегодишњих одлагања, Савет за културу Социјалистичког савеза радног народа Словеније је 9.

марта 1977. године прихватио одлуку „да нема никаквих препрека да издавачка кућа ‘Липа’ из Копра објави књигу Алојза Ребуле ‘Снегови Едена’” (АС 537, бр. 805, м. 1881, Ставови и закључци седнице секретаријата Савета за културу ССРНС, 9. 3. 1977).

СУСПЕНЗИВНА ЦЕНЗУРА И ОГРАНИЧЕЊА УВОЗА КЊИГА ИЗ ИНОСТРАНСТВА

Пошто је у друштвено управљање у културним установама био увијен и добро замаскиран систем превентивне цензуре, суспензивна за домаћу књижевност скоро да није ни била потребна. На домаћем књижевном тржишту скоро да је било немогуће штампати књижевно дело које би било потребно накнадно забранити. Међу књижевним делима најважнији изузетак је притом био покушај штампања песничке збирке Францета Балантича. Балантич је био песник који је током Другог светског рата пао као војник колаборантске јединице Словеначког домобранства, а његово име је било наведено већ на списку забрањених дела из 1945. године. Први покушај објављивања песничке збирке овог лиричара у Словенији после рата био је 1966. године, дакле у политички опуштенијим шездесетим годинама. Песничку збирку Францета Балантича, под насловом *Мужевна сџабљика*, за штампу је припремила Државна zaloжба Словеније. Међутим, када је књига већ била штампана, а обавезни примерци већ послати главним библиотекама у Словенији, дошло је до политичке интервенције и књига је најпре била привремено задржана и није отишла у продају. У политичким форумима су почеле расправе да ли је уопште примерено штампати књигу писца који је током рата био политички противник (Пиберник 237–242).

Надлежне политичке комисије и Државни секретаријат за унутрашње послове у истраживањима која су обављали нису се занимали за Балантичеву песничку вредност, већ за његову предратну политичку опредељеност и за његов однос према ослободилачком покрету током рата. Након вишемесечних заплета и испитивања, 1967. године, залиха књига у складиштима је била уништена и пре него што је пуштена у редовну продају, а сачувало се само неколико обавезних примерака који су већ били у највећим словеначким библиотекама. Након до сада прегледаних докумената, није могуће тачније одредити одакле је дошла директива за уништење песничке збирке Францета Балантича, али не треба сумњати у то да одлучујуће

факторе за тај некултурни цензорски чин треба тражити у надлежним политичким комисијама владајућих политичких партија.

Уз преовлађујућу превентиву власт је, дакле, употребљавала и суспензивну цензуру, иако је хтела да се због реакција јавности склони колико је то било могуће. Када је реч о делима штампаним у Словенији, суспензивну цензуру су чешће употребљавали током седамдесетих година, против оних аутора који су у својим делима откривали тамне стране комунистичких власти приликом њиховог успона на власт. Суспензивна цензура је више долазила у обзир када је реч о делима штампаним у иностранству, а посебно оним које је на словеначком језику штампала антикомунистичка политичка емиграција. Од шездесетих година па надаље, забране увоза књига биле су објављиване и у службеним листовима, а већином су била у питању политичка дела у којима су аутори критиковали комунистичку власт у Југославији. Прва по том начелу званично забрањена словеначка књига била је објављена 1967. године, када је био забрањен унос у државу књиге Цирила Жебота *Словенија јуче, данас, сутра*, а током наредне деценије званично су биле забрањене још три словеначке књиге. Све су биле штампане у словеначкој емиграцији, одмах иза граница Југославије (Хорват 135–136).

Забрањене књиге словеначке библиотеке чувале су се одвојено од осталих књижевних едиција у посебним одељењима. У Народној и универзитетској библиотеци у Љубљани основали су посебно одељење названо „директоров фонд“, који је јавности био познат по скраћеном називу „Д-фонд“. У њему су чували све словеначке књиге и другу штампу која је долазила из иностранства, без обзира на то да ли је у службеном листу била објављена званична забрана дела. Због тога је у Д-фонду било много више наслова него што их је било објављених у службеним листовима и настала је прилична разлика између броја „званично“ забрањених и „незванично“ забрањених дела. У службеним листовима било је објављено само 11 наслова забрањених књига (и много више страних часописа!), а у Д-фонду се до краја осамдесетих година скупilo око 700 књижевних јединица. Грађа из Д-фонда је била чувана одвојено од остале библиотечке грађе и није била доступна широј јавности, картотечки листићи нису били уврштени у јавни каталог. Појединац који је желео да добије на увид књигу из Д-фонда морао је да потпише изјаву да му је потребна за студијске циљеве. Дозволу за увид у забрањену књигу издавао је директор библиотеке, а корисник није смео да је односи кући, већ

је морао да је чита у читаоници Д-фонда (Швент 137–141; Кодрич 19–23). Словенци који су желели да позајме неку од забрањених словеначких књига, имали су мање проблема ако су се одвезли преко границе до једне од већих словеначких библиотека у иностранству и позајмили је у Аустрији или Италији.

Управа Народне и универзитетске библиотеке и других главних словеначких библиотека морала је да за књиге које су, додуше, биле закључане у посебном фонду, од савезне владе у Београду добије дозволу за увоз. Међутим, Високошолска и универзитетска библиотека Марибор (претходница садашње Универзитетске библиотеке Марибор) добила је 1973. године неколико пакета са словеначким књигама, које је послала *Сшудиа Словеница* из Њујорка. Како за ту књижевну грађу није имала одговарајућу посебну дозволу савезних власти, грађа је била заплењена. „Штампа се одузима без одштете“, на одлуку, сувопарним правним речником је записала унутрашња управа и објаснила да за уношење стране штампе треба имати „дозволу Савезног секретаријата унутрашњих послова у Београду“, а како га библиотека није имала, „страна штампа која улази у државу без дозволе, одузима се без одштете“ (Доленц, Годеша, Габрич 153).

На списку од 223 наслова забрањених књига из Универзитетске библиотеке Марибор, који је ова објавила 1990. године у брошури *Забрањена – изойшћена књижевност у УКМ* (Нидорфер) видљиво је да надлежни нису правили разлику између политичких и књижевних дела, већ су „у бункер“ стављали заједно све што је на словеначком језику било штампано у иностранству. Поред дела која су са политичке, социолошке или филозофске тачке гледања критично оцењивала политички систем у Југославији и положај Словеније у њој и дела писаца из редова политичке емиграције (чија имена су већ 1945. године била наведена на списку забрањених дела), на списку дела која су морала да буду скривена од очију свакодневног посетиоца библиотеке, можемо, на пример, наћи и превод романа Франца Верфела Бернадкина (*Das Lied von Bernadette*) и превод *Божанствене комедије* Дантеа Алигијерија.

Одређеним интервенцијама и „исправкама“ били су изложени и неки преводи књижевних дела на словеначки језик који су били штампани у Словенији. Пошто о томе у прегледаној архивској грађи нисам пронашао никакве трагове, тешко да бих могао да судим да ли је реч о превентивној или суспензивној цензури. Можда би могла да одговара чак и оцена да је у питању била аутоцензура,

при којој је преводилац био свестан проблема које би уз заоштрене политичке прилике у држави могла да има књига, уколико би садржала неке за комунистичке културне идеологе неприхватљиве садржине. Зато су преводи неких страних књижевних дела били очишћени од „штетних“ идејних утицаја и прилагођени идејним моделима комунистичких владара. У првом преводу *Пиппи Дује Чарпје* (*Pippi Langstrumpf*) Астрид Линдгрен на словеначки језик, из 1955, то се нпр. видело у томе да Пипи није славила Божићно вече, већ га је у словеначкој верзији заменила прославом Нове године, а божићне поклоне су, наравно, заменили новогодишњи, док је божићно дрвце заменила новогодишња јелка (Мариншек). Слично „раскришћававање“ (израз је, упоредивши различите преводне на словеначки употребио Маријан Смолик) доживели су и словеначки преводи Сјенкјејевичевог романа *Кроз јусџињу и прашуму*, омиљена књига за децу Феликса Салтена *Бамби* и авантуристички романи Карла Маја (*Смолик*).

ОСАМДЕСЕТЕ ГОДИНЕ ДОНОСЕ ГЛАСНЕ ЗАХТЕВЕ ЗА СЛОБОДУ ШТАМПЕ

Од књижевних дела за владајућу структуру постајали су све неприхватљивији они који су описивали догађаје из ближе словеначке прошлости и начин комунистичког преузимања власти. То је била тема о којој се у јавности није смело расправљати. Такође и мемоарска дела живих словеначких интелектуалаца, која су излазила до почетка седамдесетих година, обично су се зауставила код маја 1945. Послератни погроми више од десет хиљада припадника домобранских јединица и цивила, крвав пут комуниста до власти, политичко мотивисани судски процеси у Словенији током првих послератних година и концентрациони логори комунистичког режима били су табуи које је власт вешто и пажљиво сакривала и онемогућавала сваку расправу на те теме. Током седамдесетих година интелектуалци су почели да се више занимају за догађаје који би по мишљењу власти морали да остану скривени од јавности. Против таквих тенденција власт је наступила са оптужбама о непријатељској пропаганди и блаћењу државе, ширењу неистинитих информација и искривљеном приказивању друштвених околности у држави. Писце таквих дела стављала је пред судове и судила им по више чланова казненог законика, а интелектуалци су се након смрти државног вође Јосипа

Броза Тита, 1980. године, ангажовали посебно против 133. члана закона који је санкционисао тзв. вербални деликт.

У Словенији, додуше, судови тај 133. члан готово да нису ни употребљавали; међутим, члан казненог закона који је омогућавао затварање људи само због записаних или изговорених речи постао је за цивилно друштво у фази буђења симбол неслободног и недемократског уређења са кршењем слободе говора и штампе као једног од темељних људских права. Словеначке власти више уопште нису инсистирале на употреби члана 133, међутим, захтеви за укидањем тзв. вербалног деликта зато нису били у Словенији ништа мање оштри него у остатку Југославије, где су судови тај члан употребили у бројним примерима (Кос 305–310). У расправама су интелектуалци упозоравали и на конкретне примере цензорских интервенција до којих је долазило још током осамдесетих година. Пошто је власт избегавала употребу неких чланова казненог закона, могућност употребе маскиране превентивне цензуре против књижевних дела била је минимална, а накнадне интервенције су будиле скепсу и критичари вербалног деликта су их употребљавали као случајеве до којих никако не би смело да долази. Поред тога, цензорска интервенција је била најбоља реклама за књигу која је могла постати прави бестселер и која би убрзо била штампана.

Такву судбину је, на пример, доживео роман Игора Торкара *Умирање на раше*, који је аутор завршио 1982. године. У њему је описао судбину осуђеника на тзв. дахауским процесима на којима се нашао као отпуњеник и писац, тако да књига има снажне аутобиографске корене. Уз крај књиге, која је требало да изађе 1983. године, аутор је додао анкету у којој је тринаест угледних словеначких интелектуалаца на питање „Да ли су наши дахауски процеси стаљинистички?“, одговорило потврдно. Управо је ова анкета била највећи камен спотицања за властодршце. „Када је прво издање романа са овом анкетом било већ у књиговезници, дошао је службеник УДБЕ (Управе државне безбедности, прим. аут.) са наредбом да се одстрани последња половина табака на којима се налази анкета“, десет година касније објашњавао је аутор књиге, Игор Торкар. Међутим, књига која је проговорила о табуу, одлично се продавала и доживела у следећим годинама нова издања. У треће издање, које је било објављено 1988. године, била је укључена и претходно забрањена анкета (Торкар 438).

Такви потези власти само су још више јачали редове оних који су се заузимали за укидање 133. члана казненог законика. Првим

критичарима придружиле су се и неке друге цивилно-друштвене организације, а придружили су им се и угледни словеначки правници. Године 1987. захтев је анализирано и подржало и словеначко политичко вођство, али ни то није наишло на одобравање колега из других делова Југославије.

Са падом комунизма и распадом Југославије, пало је и законодавство које је веома ограничавало слободу штампе и говора и које је омогућавало цензорске интервенције када је реч и о таквим или о другачијим књигама. Више или мање фанатичних политичара и идеолога који сматрају да би било потребно ову или ону књигу забранити, јер наводно шири „неистину” и штетно утиче на читаоце, нажалост, никада неће недостајати.

Превела са словеначког Ана Рисџовић

АС – Архив Републике Словеније
АС 223 – Влада Републике Словеније
АС 231 – Министарство за просвету Народне републике Словеније
АС 537 – Републичка конференција Социјалистичког савеза радног народа Словеније
АС 631 – Савез културних организација Словеније
АС 1211 – Комисија Републике Словеније за односе са верским заједницама
АС 1589 – Централни комитет Савеза комуниста Словеније
АС 1643 – Председништво Словеначког народноослободилачког савета

ЛИТЕРАТУРА

Dolenc, Ervin, Godeša, Bojan, Gabrič, Aleš, *Slovenska kultura in politika v Jugoslaviji*, Ljubljana: Modrijan, 1999.

Gabrič, Aleš, „Edvard Kocbek od prisilnega umika v zasebnost do vrnitve v javno življenje“, *Nova revija*, XIV/159–160 (1995): 193–203.

Gabrič, Aleš, *Slovenska agitpropovska kulturna politika 1945–1952*, Ljubljana: Mladika, 1991, *Borec*, 43/7–8–9 (1991): 469–656.

Gabrič, Aleš, *Socialistična kulturna revolucija : slovenska kulturna politika 1953–1962*, Ljubljana: Cankarjeva založba, 1995.

Horvat, Marjan, „Prepovedi in zaplembe tiskane besede v Sloveniji 1945–1980“, *Temna stran meseca : kratka zgodovina totalitarizma v Sloveniji 1945–1990*, Ur. Drago Jančar, Ljubljana : Nova revija, 1998: 126–139.

Kodrič, Eva, *Jaz, Cerberus ali cenzura v knjižnicah*, Ljubljana, Narodna in univerzitetna knjižnica, 1996.

Kos, Jerneja, „Verbalni delikt v Sloveniji v osemdesetih letih“, *Nova revija*, XXIII/271/272 (2004): 298–338.

M. K., Navodila ljudskim knjižničarjem, *Obzornik*, 1/3–4 (1946): 176–178.

Marinšek, Marjan, „Nova knjiga – nove napake“, *Delo*, XXXVIII/281 (5. 12. 1996): 15.

Oblak, Teja, *Politična cenzura knjig v Sloveniji od 1945 do 1991 : diplomsko delo*, Ljubljana 2000.

Prepovedana – izobčena literatura v UKM, Ur. Mirko Nidorfer, Maribor : Univerzitetna knjižnica, 1990.

Pibernik, France, *Temni zaliv Franceta Balantiča*, Ljubljana: Cankarjeva založba, 1989.

Smolik, Marijan, „'Razkristjanjeni' Karl May", *Družina*, 44/29–42 (podlistak).

Švent, Rozina, „Prepovedani tiski v Narodni in univerzitetni knjižnici", *Knjižnica*, 41/1 (1997): 137–141.

Torkar, Igor, *Umiranje na obroke*, Ljubljana, Littera picta, 1996.

Aleš Gabrič
Institute of Contemporary History, Ljubljana

Censorship in Slovenia after World War II: From the Communist Index Librorum Prohibitorum to Abolition of the "Verbal Offence"

Summary

The author presents the most common means of censorship in Slovenia under communism. Immediately after 1945, the new regime composed a list of prohibited works which were removed from libraries and bookstores. The introduction of "social management" in cultural institutions in the mid-fifties changed the censorship procedure: the (editorial) boards gained a censorship role and performed preliminary (or preventive) censorship. Retroactive censorship was especially applied to imported books which were held separately in the "D-Reserves".

Key words: preventive censorship, retroactive censorship, Slovenia, literature, Index librorum prohibitorum.

ПРИКРИВЕНА ЦЕНЗУРА У БИБЛИОТЕКАМА: ТЕЗЕ ЗА РАЗГОВОР

Ким Муди
Квинсленд технолошки универзитет,
Бризбејн

УДК: 026/027:351.751.5
021.8:316.75
026/027:342.727

Сажетак

Преко својих професионалних удружења, библиотекари се већ дуго залажу за принципе социјалне правде представљене у виду слободног приступа информацијама. Спољна цензура у библиотичким колекцијама видљиво угрожава овај принцип. Међутим, цензура у библиотекама може бити и прикривена, а често и ненамерна. У овом раду се истиче забринутост за актуелну библиотичку праксу и библиотичке процесе који могу изнутра да цензуришу библиотичке колекције. На крају рада се истичу специфичне области у којима библиотекари треба да буду обазриви због могућности постојања прикривене цензуре.

Без обзира на полазну идеју и изражену намеру, циљ цензуре је сузбијање ризичних идеја – не само оних у вези са секом, већ и у вези са моралом, политиком, уметношћу и животом. Противљење цензури нас неизбежно мора увући и у одбрану ствари и људи који нам се можда и не допадају или које не одобравамо (понекад жустро). Чувена Волтерова изрека „Ја презирем то што говориш, али ћу до смрти бранити твоје право да то кажеш“, може нам деловати тривијално, али је заправо прикладна као никад до сада.

У овом раду се разматрају различите манифестације прикривене цензуре која се јавља при селекцији књига и у процесу класификације у оквиру Прве светске библиотеке. Иако се многа питања која су овде постављена односе и на штампане и на електронске изворе, средиште овог рада чине извори који нису са интернета. Поред тога, иако је овај рад од превасходног значаја за библиотекаре јавних и академских библиотека, надамо се да ће проблеми који овде буду изнети заинтересовати и библиотекаре школских и специјалних библиотека.

С обзиром на то да се званични ставови Међународне федерације библиотечких удружења и институција (ИФЛА) и Аустралијског библиотечког и информационог удружења (АЛИА) противе цензури, у овом раду се неће разматрати ставови „за и против“ саме цензуре. Уместо тога, овде ће се заузети став да је цензура у библиотекама непожељна. Полазећи од ове тврдње, рад ће се бавити скривеним, понекад чак и несвесним облицима цензуре.

ШТА ЈЕ ЦЕНЗУРА?

Цензуру је тешко дефинисати. Њено значење, као и практична примена, донекле су се мењали током времена, упоредо са променама у ставовима заједница у којима делује (Кари/Curry, 1997). Цензура обухвата оне радње које значајно ограничавају слободан приступ информацијама. То се може манифестовати на различите начине, неки су јавни, као што је Акт о Аустралијској класификацији (публикација, филмова и компјутерских игрица) из 1995. године, док су други мање очигледни. Поједини облици цензуре су толико спонтани да чак и особе које их примењују немају свест о томе да у ствари врше цензуру. Ипак, неки други облици су системски и могу се ублажити само промишљеним библиотечким активностима.

ма. Циљ овог рада и јесте да истражи управо те мање приметне облике цензуре.

ПРОФЕСИОНАЛНИ СТАНДАРДИ И САВРЕМЕНО ОКРУЖЕЊЕ БИБЛИОТЕКАРСТВА И ИНФОРМАЦИОНИХ НАУКА

ИФЛА се недвосмислено противи цензури у библиотеци, што је наглашено у следећем одломку из *Изјаве о библиотекама и интелектуалној слободи*:

- „ИФЛА подржава, штити и промовише интелектуалну слободу онако како је дефинисана у *Универзалној декларацији о људским правима Уједињених нација*.
- ИФЛА тврди да је посвећеност интелектуалној слободи централно подручје одговорности библиотечке и информационе професије.
- ИФЛА зато позива библиотеке и запослене у њима да чврсто подржавају принципе интелектуалне слободе, неограничен приступ информацијама и слободу изражавања, као и да препознају неопходност заштите приватности корисника” (ИФЛА, 2003).

АЛИА дели исто мишљење у својој *Изјави о слободном пристицању информацијама*, која је поткрепљена следећим принципом:

- „У демократском друштву слобода може бити заштићена само ако његови грађани имају несметан приступ информацијама и идејама.” (АЛИА, 2001)

Овај принцип се остварује помоћу седам обавеза које библиотекари треба да испуне:

- „Да теже ка једнаким и непристрасним правима грађана на информацију без обзира на старост, расу, пол, веру, физичка ограничења, културни идентитет, језик, социо-економски статус, стил живота, политичко опредељење или друштвени статус;
- Да прихвате инклузивни приступ у развоју и имплементацији принципа који се тичу приступа информацијама и идејама релевантних за библиотеке и њихове информационе услуге, без обзира на контроверзну природу информација или идеја;
- Да обезбеде корисницима приступ информацијама из различитих извора и преко различитих посредника како би ови

задовољили своје потребе, као и да те потребе буду задовољене без обзира на место на коме се корисници налазе или на њихову платежну моћ;

- Да задовоље интересовања корисника за актуелна питања без промовисања или сузбијања одређених веровања или идеја;
- Да заштите поверљивост између библиотечко-информационих служби и корисника;
- Да пружи отпор сваком покушају појединаца или група да ограниче приступ информацијама и идејама, а истовремено да прихвате да државне и федералне власти на њу имају легално право;
- Да прате законе и прописе који регулишу приступ информацијама и идејама, али и да раде на изменама и допунама оних закона и прописа који спречавају библиотечко-информационе службе да испуне обавезе и дужности наведене у овој изјави." (АЛИА, 2001)

Реалност савремене библиотечке праксе је да све библиотеке имају ограничене буџете, што се одражава на процес развоја фондова. Ли (Lee) примећује да се, иако су у последње време буџети библиотека смањени, број доступних информационих извора повећао, тако да сада „сигурно много више ствари искључујемо но што укључујемо“ (1998, стр. 25). Селекција мора да постоји: не могу библиотеке себи приуштити све публикације. Дакле, како доносити овакве одлуке? И када оне постају цензура?

МОГУЋИ ИЗВОРИ ЦЕНЗУРЕ

Одељци који следе бавиће се многобројним устаљеним библиотечким принципима који могу да утичу на појаву прикривених цензура у библиотекама.

СУБЈЕКТИВНОСТ ДОБАВЉАЧА

Ли (1998) истиче да се у САД много библиотекара, ако не и већина, у великој мери ослања на издавачке албуме када се ради о идентификацији нових наслова. Недавно је обављено истраживање које се бавило начином на који аустралијски јавни библиотекари врше селекцију грађе указује да то може бити случај и у овој земљи (Муди, 2004). Ли верује да је таквим публикацијама својствено да

буду наклоњене публикацијама великих издавачких кућа којима је дат већи маркетиншки простор, а можда и повољније критике него онима из мањих издавачких кућа (1998, стр. 25).

Андерсон процењује да су библиотекари који се примарно ослањају на издавачке албуме упознати са само 10% издања која издавачи пласирају. Таквим начином селекције нарочито су запостављена издања самосталних и других издавача (Мекдоналд/McDonald, 1997). Важно је истаћи да та друга издања често нису уобичајена или обрађују контроверзне теме.

Скорашњи пример субјективности издавачке индустрије који потврђује горе наведене тврдње односи се на дистрибуцију књиге Мајкла Мура (Michael Moore) у САД, *Беле љујерге: и остали изјави за стање нације*, чији се садржај противи америчкој влади. Како Сисон (Sisson, 2002) објашњава, Мурова књига је требало да буде дистрибуирана 11. 9. 2001. Међутим, у светлу напада на Амерички трговински центар тога дана, издавач Харпер Колинс је обавестио Мура да жели да одложи објављивање књиге. Мур се сложио. Током новембра месеца, Мур је контактирао издавача у намери да сазна када ће његова књига бити дистрибуирана, и тада му је понуђено да изабере начин на који ће сам цензурисати књигу, нпр. да изузме делове у којима се критикује амерички председник; у складу с тим би издавач објавио књигу која је већ одштампана. Пошто је Мур то одбио, рекли су му да ће књига бити уништена.

Испоставило се да је књига угледала светлост дана тек након ангажовања чланова Америчког библиотечког удружења, који су извршили притисак на издавача (Харпер Колинс) да исту објави. Овај пример истиче темељне вредносне разлике између издавачке делатности, дистрибуције књига и професионалних библиотекара. У овом случају ситуација се исправно разрешила захваљујући разумевању библиотекара и поменутог аутора. Међутим, поставља се питање колико је издања прошло кроз цензуру пре него што је дошло до дистрибуције.

Право питање је како да библиотекари сазнају за те случајеве? Јасно је да одређен ниво редовног праћења нових издања треба поверити библиотекаrima који се баве набавком, како би уочили могући проблем. То праћење би требало да бар делимично буде независно од традиционалних извора добављача, да можда укључи и претрагу путем интернета, алтернативне каталоге добављача и издавача, као и директан контакт са самосталним издавачима и самосталним књижарама.

КОРИШЋЕЊЕ АУТСОРСИНГА У ПРОЦЕСУ НАБАВКЕ

Феномен аутсорсинга у процесу набавке такође рађа забринутост у вези са субјективношћу добављача. Најекстремнији облик аутсорсинга подразумева да добављач преузме на себе избор грађе, процес набавке и све што уз њу иде, вршећи селекцију у складу са профилом библиотеке (на пример, листа популарних тема, жанрова или аутора). Имајући у виду забринутост у вези са субјективношћу добављача истакнутој у претходном пасусу, важна питања у вези са аутсорсингом су: Колики су дometи добављача? Како добављач бира шта му је приоритетно? Да ли је издањима које издавач фаворизује дат већи значај у оквиру приоритетних категорија?

За разлику од библиотекара, добављачи нису дужни да се руководе професионалним стандардима (Ли, 1998, стр. 32). Ако се аутсорсингом значајно смањује број извора који се користе при селекцији грађе, онда се то оштро супроставља изјави АЛИА-е о слободном приступу информацијама, у којој се налаже библиотекама да „осигурају да корисници имају приступ информацијама из различитих извора и посредника који задовољавају њихове потребе” (АЛИА, 2001).

Они који се руководе званичним статистичким подацима као доказом да је аутсорсинг користан, превиђају најважнију чињеницу везану за пружање информација: оно што људи не знају – то не знају. Самостална и друга грађа која обрађује контроверзне и необичне теме, тешко да ће бити затражена на пулту или путем међубиблиотечке позајмице, како због незнања о њиховом постојању тако и због принципа поверљивости.

СТОПЕ ЦИТИРАНОСТИ КОД СЕЛЕКЦИЈЕ ПЕРИОДИЧНИХ ПУБЛИКАЦИЈА

Коришћење стопе цитираности за периодичне публикације повремено користе факултетске библиотеке. Ова метода се заснива на коришћењу стопе цитираности доступних публикација како би се оправдала набавка и отпис фонда. Маринко и Герхард (Marinko & Gerhard, 1998) сматрају да овакво коришћење стопе цитираности може довести до умањивања библиотечког фонда из више разлога.

Прво, што је мања фреквентност наслова, он је све мање доступан за коришћење у истраживањима. Последица тога је ниска стопа цитираности, што доводи до тога да наслов постоји у неколицини библиотека и слично. На овај начин, стопа цитираности је сама себи циљ.

Друго, стопа цитираности не даје праву слику о квалитету одређеног часописа. На пример, индексирани часописи не морају бити лошијег квалитета од неиндексираних, али су свакако лакше доступни. Због тога ће се чешће користити у истраживањима, а то ће довести до тога да имају већу стопу цитираности.

На крају, за библиотеку која настоји да у свој фонд укључи различита мишљења, часопис који садржи специфично гледиште – на пример алтернативни часопис – има вредност која се не може мерити учесталашћу цитираности.

ПРИТИСАК ОД СТРАНЕ ФИНАНСИЈЕРА

Ли (1998) истиче једну од основних иронија јавних библиотека: с једне стране, јавне библиотеке оснива и финансира влада. С друге стране, основно начело библиотечке професије је подржавање интелектуалне слободе, која се односи и на идеје које су противне влади. Према томе, владе, преко библиотека, морају подржати оно што може да има утицаја на њихов слом. Класичан пример престављају политички и економски списи Карла Маркса, познатог комунисте, који су углавном проучавани из колекција библиотека које финансира Британска влада.

Да ли су владе задовољне због овакве ситуације? Да ли, у ситуацији смањења средстава и буџетске конкуренције, библиотекари могу да се супротставе онима који их „хране“, тако што ће у своје колекције укључити изворе који оспоравају ставове владе? Недавно сам чула анегдоту која се односи на случај у коме су локални одборници наложили библиотекарима јавне библиотеке у Квинсленду да уклоне књигу из фонда након жалбе једног корисника. Каква су законска права библиотекара у оваквом случају? Професионална етика му налаже да одбије уклањање књиге, али може остати без посла или било какве могућности за будуће напредовање у оквиру организације у којој ради. То питање захтева додатно објашњење.

Затим, амерички Патриотски акт из 2001. године утицао је на рад америчких јавних библиотека нарочито у погледу поверљивости према корисницима (Досон (Dawson), 2003; Кесер (Kaser), 2003; Пајк (Pike), 2002). Амерички библиотекари још увек лобирају за измене и допуне овог закона. Од 11. септембра, услед политичке тензије, АЛИА мора помно да прати сваку промену Аустралијског закона. У случају да се уведу закони везани за „државну безбедност“

или „анти-тероризам“, који спречавају аустралијске библиотеке да се потпуно придржавају АЛИА-ине Изјаве о слободном приступу информацијама, неопходно је да се читава струка усредсреди на борбу против такве цензуре.

САМОЦЕНЗУРА И „ДРУШТВЕНИ СТАНДАРДИ“

Рекло би се да је најпрефриганији облик цензуре самоцензура библиотекара. Чак и библиотекари који не одобравају цензуру библиотечких збирки могу је вршити нехотично или чак и свесно како би избегли потенцијалну непријатност на радном месту или у оквиру заједнице (Еванс, 2000). Ако су људи свесни сопствених вредности и предрасуда којима су склони, моћи ће да утицај цензуре која се може јавити у њиховом професионалном раду сведу на најмању могућу меру. (Ли, 1998 & Швајнсбург (Schweinsburg), 1995). Међутим, ако библиотекари нису свесни својих предрасуда, одлуке донете под утицајем самоцензуре често правдају изјавама о „нетачности“ или неадекватној бризи за „хармонију“ (Муди, 2004).

Библиотекари такође могу бити у искушењу да цензуришу своје збирке, не из личних разлога, већ због „друштвених стандарда“. Аргументе друштвених стандарда обично подржавају конзервативне групе које врше притисак. Ли (1998) истиче да је циљ друштвених стандарда да ограниче библиотечке збирке тако да не постоји могућност да могу неког да увреду. Овај проблем потиче из Америке где се често расправља о еволуцији и сексу. Међутим, мора се имати на уму да у Аустралији постоје групе које јавно одобравају коришћење цензуре, о чему сведоче и принципи којима се руководе: „Уклонити све неморалне, непородичне, антихришћанске књиге и учења из школских библиотека и наставе“ (Хришћанско демократска партија, 2003).

„Породица прва треба да помогне Влади при успостављању обавезног филтрирања ISP сервера у овој земљи.“ (Прва породична партија, 2004, веб-страница ‘Family First Party Policy Statement: Internet Pornography and Children’)

Следеће изјаве библиотекара јавних библиотека Уједињеног Краљевства и Канаде односе се на друштвено признате стандарде:

„Наравно да треба да се придржавате друштвених стандарда, зашто би неко свесно купио нешто за шта зна да ће бити потпуно провокативно? Наносимо себи више штете него користи када дајемо

овакве изјаве о сврси и филозофији. Требало би да се потрудимо да библиотеке учинимо добродошлим местима и да наставимо да радимо на томе" (Кари, 1997, стр. 65).

„Ако је друштвени став да нешто не треба да буде овде, сматрам да је моја обавеза да служим том друштву које ми обезбеђује плату и плаћа моје услуге и знање. Ако ми се то не допада, требало би да одем негде другде где ћу бити срећнији са вредностима и знањем које поседујем" (Кари, 1997, стр. 65).

Али којим слојевима друштва ови библиотекари желе добродошлицу? Оним најгласнијим? Онима са највише средстава, који могу организовати најјачу опозицију? Суштинско питање је да ли је библиотекар лојалан наведеним принципима интелектуалне слободе своје професије или специфичним појединцима и групама које врше притисак у оквиру заједнице.

Да би се избегла прикривена цензура спорних наслова, Атон (Atton) истиче да би било прикладно да се „размотри могућност обезбеђивања информација и знања о најразличитијим темама". У том циљу, ако у фонду имамо јединице које представљају једну страну, треба да имамо и оне које ће представљати и другу страну. Када се појаве нова издања, скенирање интернета нам може послужити да добијемо увид у мишљења која нису уобичајена. Још један битан извор такође може бити алтернативна литература, као и умрежавање алтернативних издавачких кућа, нарочито тамо где уобичајена литература и медији не заступају разноврсна мишљења, као што је био случај са уобичајеним ставом о рату у Заливу или такозвани Меклибел процес против гиганта брзе хране Мекдоналда (Атон, 1996). Алтернативна литература ће се детаљније разматрати у наставку.

ОГРАНИЧЕНА ПРИМЕТНОСТ САМОСТАЛНИХ ИЗДАЊА

Требало би размотрити процес набавке самосталних издања које Селт (Selth, 1993) означава као „алтернативна". Селт напомиње да дела радикалне или алтернативне природе, као што су дела радикалне левнице, или фанзини¹, најчешће издају мала предузећа или чак појединци који не могу да обезбеде промоцију какву велики

¹ Мали, нискотиражни магазин или новине који производе обожаваоци неке личности или посвећеници неког хобија, због личног задовољства, а не личне добити. (прим. прев.)

издавачи могу. Атон напомиње да мањак промоције чини да ова дела не примете дистрибутери и библиотечке институције, и да су, стога, обично мање заступљена у библиотекама. Он цитира Данкана Тарнера (Duncan Turner) из фирме Џејмс Аскју и син (James Askew & Son), великог добављача британских библиотека, који каже да је искључивање алтернативне литературе из њихових каталога извршено на само „пар наслова непознатих експерименталних издавача“ (1996, стр. 100). Не обазирјући се на нетачност ове тврдње, ако је овакав став заиста уобичајен, јасно је да библиотеке неће моћи да наручују алтернативну литературу од стандардних добављача. Да ли је онда улога библиотекара да трага за таквим насловима како би их уврстио у свој фонд, поштујући принципе интелектуалне слободе? У интересу интелектуалне слободе, одговор мора бити потврдан.

Атон (1996), пишући о америчким и британским алтернативним издавачима, препознаје бројне публикације, као што је *Часопис алтернативне штампе*, које могу дати праву слику ове врсте издавачке индустрије. Интернет је други очигледан извор информација о овој врсти издаваштва које се стално мења. Треба, међутим, имати на уму да се нова издања, посебно у случају фанзина, могу појавити преко ноћи. Ефикасна дугорочна стратегија за укључивање алтернативне литературе у библиотечке збирке може се односити на развој професионалног, али и пријатељског односа са локалним алтернативним издавачима и мрежама фанзина, са циљем боље обавештености о новим издањима и информисања нових алтернативних издавача о заинтересованости за њихов рад. Атон (1996) напомиње да ће таква умрежавања побољшати нашу свест о новим издањима и осигурати да их уврстимо на време у свој библиотечки фонд.

ДАКЛЕ, МИ СМО ПРОТИВ ЦЕНЗУРЕ, АЛИ ШТА ЈЕ СА МРЖЊОМ?

Ако верујете у слободу говора, онда верујете у слободу говора чији вам се садржај не допада.

Ноам Чомски (цитирао Атон, 1996, стр. 57–58)

Анкета која је спроведена у Америци 1981. године, испитивала је мишљење јавних библиотекара о томе „да ли би јавне библиотеке требало да поседују литературу која је пласирана од стране ККК (Кју-клукс-клана)² и Нацистичке партије” (Банди (Bundy), цитирао Кари, 1997, стр. 83). Педесет посто испитаника сматра да би такву литературу требало укључити у библиотечки фонд. Друга половина испитаника је била подељени на оне против и на оне уздржане.

Питања око таквих „предмета мржње”, било да су расистичка, сексистичка, хомофобична, антисемитска и сл., могу заиста представљати највећи изазов за библиотекаре. У нашем релативно либералном друштву може бити једноставно одлучити о укључивању онога што је позитивно у хомосексуалности, исламу и сл., али шта је са оним што је негативно? Шта је са оним што вас вређа као особу, као што је расизам или ревизионизам Холокауста? Шта је са књигама које подржавају насиље?

Са етичког аспекта, ово је веома проблематична област. До многих таквих публикација се заправо једино може доћи преко екстремистичких организација, те би за библиотекаре било ризично да их набаве (Атон, 1996). Законски гледано, када говоримо о грађи која наводно заговара насиље, ситуација у Аустралији је комплексна и нејасна, и зависи од конкретне ситуације и облика у којем се јавља. Када су га контактирали, портпарол АЛИА-е је објаснио:

„Нечије законске обавезе зависе од ситуације и контекста. Политика библиотечког пословања у основи не подржава набавку садржаја у којима се заговара насиље. Међутим, постоје случајеви када су библиотеке у обавези да такву набавку изврше (као што је случај) када библиотеке помажу студентима права (или) у случају Скупштинске библиотеке” (преузето из имејл преписке са Колет Ормонд (Colette Ormonde) из АЛИА-е, 29. августа 2003).

НИЈЕ СВЕ У НАБАВЦИ: КАТАЛОГИЗАЦИЈА

До сада се о цензури говорило с аспекта библиотечких набавки. Међутим, цензура се може јавити и након уношења јединице у фонд. Она се може испољити на два начина: субјективношћу онога који каталогизира и обележавањем.

2 Кју-клукс-клан (ККК) је име неколико организација које су постојале у прошлости, као и неких које данас постоје, а које заговарају супериорност беле расе, антисемитизам, расизам, антикомунизам, антикатолицизам, хомофобију и нативизам. (прим. прев.)

Крајем 80-их година прошлог века, таква цензура се јавила у Конгресној библиотеци при Дјуиевој класификацији књиге Џона Поупа (John Pope) под називом *Хелион*. Ова књига је критика телевизијских јеванђелиста. Као што Ли (1998) описује, књига је на почетку класификована од стране библиотеке у оквиру OCLC мреже ознаком 269.2 – Јеванђелисти и проповедање Јеванђеља. Међутим, књига је касније поново класификована од стране Конгресне библиотеке помоћу ознаке 200, што обухвата најширу могућу област религије.

Примарна последица ове нове класификације је да корисници који у оквиру библиотеке или библиотечког каталога претражују одељак везан за јеванђелисте неће пронаћи одговарајућу књигу. Секундарна последица може бити да се књига користи ређе, с обзиром на то да се не може тако лако пронаћи, те се стога може лако десити да се искључи из фонда када се врши отпис библиотечке грађе.

Други проблем у вези са каталогизацијом односи се конкретно на алтернативна издања. Алтернативни наслови су често нестандардног формата, обично не садрже податке о каталогизацији у публикацији (ЦИП), те се не могу наћи у постојећим мрежним каталозима попут OCLC-а, или Кинетике. Ли (1995) напомиње да то отежава, али и успорава процес каталогизације, што значи да се може десити да последњи дођу на ред за каталогизацију. Већина алтернативних наслова су, пре свега, значајни због своје актуелности, нарочито када се баве контроверзним друштвеним и политичким темама. Та актуелност се свакако губи ако се не обраде неколико месеци.

Проблем обележавања је такође део цензуре. Обележавање се односи на стављање упозорења или оцене појединог наслова. Еванс (2000) наводи да је обележавање „штетно и ствара предрасуде“ (стр. 546).

Штетно или не, у Аустралији је такво обележавање појединих наслова прописано Актом о Аустралијској класификацији (публикација, филмова и компјутерских игара) из 1995. године, те је стога ван оквира овог извештаја. Међутим, обележавање које не подлеже закону може бити захтевано под притиском јавности. Јасно је да је дужност библиотекара да у циљу остварења интелектуалне слободе одбије такво обележавање.

Ипак, када се ради о дечјој литератури, овај проблем постаје много сложенији. Ако књига која је намењена деци има потенцијално узнемирујући садржај који се не наслуђује из наслова и корица, да ли би читаоце и старатеље требало упозорити ознакама? Ако би то био случај, како бисмо дефинисали „узнемирујуће“? Да ли би се

то односило на насиље? Шта је са представљањем хомосексуалних веза? А како бисмо третирали смрт главног јунака? У ком тренутку се цензура супротставља образовању? Као што је већ речено, комплексност проблема цензуре је очигледна.

ЗАКЉУЧАК

Цензура се јавља и на отворене, и на прикривене начине. У савременом библиотечком окружењу бити професионалан значи борити се против цензуре. Међутим, борити се против прикривене цензуре ограниченим средствима може бити теже но што се испрва могло претпоставити.

Код прикривене цензуре библиотекари морају да буду опрезни када се ради о:

- субјективности добављача при селекцији и класификацији;
- коришћењу стопе цитираности при селекцији периодике и отпису;
- искључивању самосталних издања;
- притиску од стране финансијских тела;
- самоцензури библиотекара;
- привржености друштвеним стандардима;
- обележавању контроверзне грађе;
- непрецизној и спорој каталогизацији и класификацији;
- искључивању друштвено непријатних садржаја, као што су „теме о мржњи”.

Значајно је имати на уму да ово нису занемарљиве ствари. У тренутној атмосфери политичке кризе и тероризма, у појединим државама Запада грађанске слободе су ограничене. Тамо где ове слободе укључују нецензурисан приступ информацијама то директно има утицаја на улогу библиотекара.

Информисано друштво представља основу праве демократије. Навешћу поново АЛИА-ину *Изјаву о слободном приступу информацијама*: „У демократском друштву слобода може бити заштићена само ако његови грађани имају неограничен приступ информацијама и идејама” (2001, пасус 2). Стога, библиотекари представљају битан ослонац демократији, јер када обављају свој посао на исправан начин, они повезују људе са потребним и жељеним информацијама.

Превела са енглеског Јелена Бенић

- ALIA (2001), *Statement on Free Access to Information*, Retrieved 16th July 2003 from <http://www.alia.org.au/policies/free.access.html>
- Anderson, B. (1999), "The Other 90 Percent: What Your MLS Didn't Teach You", *Counterpoise*, Vol 3 (July/October), 11–13.
- Atton, Chris (1996), *Alternative Literature: A Practical Guide for Librarians*, Hampshire, U. K.: Gower.
- Christian Democratic Party (2003). Policy Summary, 2003 [NSW] State Election. Retrieved 5th August, 2003 from <http://www.cdp.org.au/fed/2001fedpolicy.asp>
- Curry, A. (1997). *The Limits of Tolerance: Censorship and Intellectual Freedom in Public Libraries*, Lanham, Maryland: Scarecrow Press.
- Dawson, E. (2003), "Library Ethics and the Problem with Patriotism", In K. Roberto & J. West (eds). *Revolt of Librarians Redux* (pp. 95–100), Jefferson, North Carolina: McFarland & Co.
- Evans, G.E. (2000), *Developing Library and Information Centre Collections*, 4th ed. Englewood. Co: Libraries Unlimited.
- Family First Party (2004), Family First Party Policy Statement: Internet Pornography and Children. Retrieved 12th October, 2004 from http://www.familyfirst.org.au/policy/ffp_pornography100904.pdf
- Grey, A. (1993), „Why Pornography Should not be Censored", *Libertarian Alliance Political Notes*, No. 85, 2 pages, Retrieved 19th October 2004 from <http://www.libertarian.co.uk/lapubs/polin/polin085.pdf> IFLA (1999).
- IFLA Statement on Libraries and Intellectual Freedom, Retrieved 16th July 2003 from <http://www.ifla.org/faife/policy/iflastat/iflatstat.htm>
- Kaser, D. (2003), "Sound off for the Freedom to Read" [Electronic Version], *Information Today*, 20(8), 16.
- Lee, E. (1995), "Small Publishers & Big Libraries", *Alternative Press Review*, Winter, 12–13.
- Lee, E. (1998), *Libraries in the Age of Mediocrity*, North Carolina: McFarland & Co. Marinko, R. A. & Gerhard, K. H. (1998), Representations of the Alternative Press in Academic Library Collections, *College & Research Libraries*, July, 363–371.

McDonald, P. (1997), Corporate Inroads & Librarianship: the Fight for the Soul of the Profession in the New Millennium. *Progressive Librarian*, 12/13 (Spring/Summer). 8 pages. Retrieved 30th August 2004, from http://www.libr.org/PL/12-13_McDonald.html

Moody, K. (2004), *Opinions and Experiences of Queensland-based Public Librarians with Regard to Censorship of Materials in Public Library Collections: An Exploratory Analysis*, Proceedings of the ALIA 2004 Biennial Conference: Challenging Ideas, September 21-24, 2004, Gold Coast Convention & Exhibition Centre, Queensland, Australia, Retrieved 6th October 2004, from <http://conferences.alia.org.au/alia2004/pdfs/moody.k.paper.pdf>

Pike, G. H. (2002), "History Repeated with the USA PATRIOT" Act. *Information Today*, 19(11), 19-21.

Selth, J.P. (1993), *Ambition, Discrimination and Censorship in Libraries*, North Carolina: McFarland & Co.

Sisson, G. (2002), "One Smart White Man – Michael Moore", *Media Spectrum*, Vol 29, Fall 2002, Retrieved 30th July 2003 from <http://mtn.merit.edu/pdf/f02sisson.pdf>

СТРУКА

Драгана Милуновић – Портал за обједињавање електронских библиотечких сервиса Народне библиотеке Србије

Јелена Глишовић – Правна заштита картографског наслеђа Србије

Јелена Бенић – Психолошки аспект библиотечке делатности

Ненад Игризовић – Патријаршијска библиотека за време Другог светског рата и непосредно после њега

ПОРТАЛ ЗА ОБЈЕДИЊАВАЊЕ ЕЛЕКТРОНСКИХ БИБЛИОТЕЧКИХ СЕРВИСА НАРОДНЕ БИБЛИОТЕКЕ СРБИЈЕ

*Драјана Милуновић
Народна библиотека Србије,
Београд*

УДК: 004.738.12
027.54:004.738.12(497.11)

Сажетак

У раду је представљена нова информатичка платформа за обједињавање електронских библиотечких сервиса Народне библиотеке Србије. Описане су њене техничке карактеристике и функционалности, структура портала, која подразумева опис пратећих поделемената система, као и начин управљања најважнијим елементима система. Наглашен је значај јединственог информатичког канала за све сервисе Народне библиотеке Србије као стратешког развојног опредељења са дугорочном могућношћу надградње и развијања.

Кључне речи: портал, портлети, информатичка платформа, информатички сервиси, електронски библиотечки сервиси, Народна библиотека Србије.

У складу са дугорочним пројектовањем развојног плана, оптимизације услова пословања и праћења најновијих трендова, Народна библиотека Србије (НБС) препознала је потребу за унапређивањем постојећих апликација (тзв. портлета), које подржавају различите библиотечке сервисе, као и постојеће званичне веб-презентације. У том смислу, током 2015/2016. године подигнут је модеран портал заснован на готовом enterprise решењу Liferay, писан у програмском језику JAVA, који корисницима, запосленима, библиотекари-ма других библиотека и издавачима, обезбеђује једноставан приступ информацијама и адекватне алате за обављање послова и то на безбедан и ефикасан начин. Технолошко решење је за сваки појединачни сервис прилагођено потребама које је дефинисала Народна библиотека Србије, а осмишљавање и израда информатичке платформе планирани су у смислу дугорочне могућности развијања и проширивања.

С обзиром на то да се заснива на надградњи постојећих и развијању нових портлета који обухватају јединствене податке од значаја за презентацију, промоцију и проучавање српске културе, обједињавање електронских сервиса НБС представља пројекат од националног значаја како за библиотекарство, тако и за српску културу у целисти.

Темељно опредељење Народне библиотеке Србије је да се будући развој информатичке инфраструктуре, у смислу апликативног развоја, заснива на јединственој платформи. Ово значи да је обавеза свих запослених на пословима развоја било ког сегмента библиотечко-информационе делатности, који подразумева и активности на развоју софтвера, да пројекцију развоја осмишљавају као засновану на успостављеној платформи. Такође, миграција постојећих апликација, у свим случајевима у којима је могућа, подразумева поштовање овог стандарда или прилагођавање њему.

ОСНОВНЕ ТЕХНИЧКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ LIFERAY ПОРТАЛА

У смислу архитектуре портала, портално решење нуди готову, скалабилну програмску платформу која омогућава управљање садржајем, датотекама, корисницима и другим компонентама од значаја за пословање НБС.

Постојећи веб-сервиси на поддоменима портала НБС интегрисани су са веб-сервисима који су израђени за новонастале потребе.

ГЛАВНЕ ТЕХНИЧКЕ ФУНКЦИОНАЛНОСТИ

1. Компатибилност са:

а) различитим оперативним системима Linux (CentOS, RHEL, SUSE, Ubuntu и други), Unix (AIX, HP-UX, Mac OS X, Solaris и други), Windows;

б) **Servlet containers** (Jetty, Resin, Tomcat);

в) **апликационим серверима** (Geronimo, GlassFish, JBoss, JOnAs, OracleAS, SUN JSAS, WebLogic, WebSphere);

г) **Java Runtimes** – Java Enterprise Edition (SE/EE 7);

д) **базама података** (IBM DB2, MySQL, Oracle, PostgreSQL, SQLServer, Sybase).

2. Употреба следећих технологија: AJAX, Apache ServiceMix, ehCache, Groovy, Hibernate, ICEfaces, Java J2EE/JEE, JGroups, Lucene, MuleSource ESB, Seam, Spring 3.0 & AOP, Struts & Tiles, Tapestry, Velocity.

3. Подршка следећих scripting језика: JavaScript, Ruby, PHP, Python.

4. Употреба следећих стандарда: AJAX, iCalendar & Microformat, JSR-168, JSR-127, JSR-170, JSR-286, JSR-314, OpenSearch, CMIS.

5. Подршка за веб-сервисе: JSON, Hessian, Burlap, REST, RMI, Spring HTTP, WSRP, WebDAV.

6. Подршка за управљање садржајем која обухвата JSR-170 compliant Java Content Repository, CMIS 1.0 Support, Check in/check out, Integration with Microsoft Office®, Versioning, Workflow, Fine grained permissioning, Multi-file uploads, фајл формат конверзију међу свим форматима попут Microsoft Office, PDF, TXT and HTML (import и export), WebDAV, галерију слика.

7. Подршка за теме и приказе (User group page templates, Administrator-defined page/layout templates, Automatic page structureinheritance, jQuerystandardized, Semantic&nonobtrusive markup, LAR import/export of themes, Hot-deployable).

8. Језичка подршка (l18N подршка за било који језик, упорт, hips са default превођењем на 32 језика).

9. **Могућност објављивања садржаја** (One-click page creation, Rich (WYSIWG) text editors, Separation of content from layout, Reusable content, CSS, Logical content templates using either Velocity or XSL, Bookmarks, Dynamically generated site taxonomy, Drag and droppable site map, Sitemaps protocol support, Search Engine Optimization (SEO), OpenSearch, Live page editing, Staging and scheduling to remote servers, Friendly URLs, Meta tagging).
10. **Подршка за управљање знањем** (Taxonomy (categorization) framework, Framework to add taxonomies to custom portlets, Web Content Management, Wiki, Knowledge Base Taxonomy-enabled, Category-based navigation).
11. **Системи за колаборацију Wikis** (Rich text editor (WYSIWYG), Versioning & reversion, Creole syntax support, File attachments, Threaded comments, Recent changes tracking, LDAP integration, Tag-based navigation, RSS).
12. **Блогови** (Rich Text Editor (WYSIWYG), Social bookmarking, Threaded comments, Tags and Labels, Social Bookmarking, Rating system, Trackback URLs, RSS).
13. **Message Boards** (Rich text editor (WYSIWYG), Role-based permissioning, User data display, Threaded comments and categories management, Versioning, Statistics, Recent posts, Email based subscriptions, RSS, Presence).
14. **База знања** (Rich text editor (WYSIWYG), Threaded articles, Versioning, Easy creation of content with templates, Print to PDF, File attachments, Integration with Open Search, Inheritance based permissioning, Inheritance based subscriptions/RSS, Rating system, Threaded comments).
15. **Календар** (AJAX-based interface, iCal and Microformats support, Task lists for event creation, management, and search, Events sharing across communities, Event reminders via email, IM, or SMS).
16. **Webmail Client** (Rich text editor (WYSIWYG), AJAX-based interface, Multiple email accounts, Supports IMAP and SMTP, Custom preconfigured accounts).

- 17. Инстант поруке** (AJAX-based IM client, User profile pictures, User controlled status updates, Chat sessions persist across all pages).
- 18. Presence & Social** (AJAX chat client, Dynamic friend list, Activity wall, Activity tracker with Activity Tracker API, Mashups & Integration).
- 19. Mashups & Integration** (User location map , Facebook, Open-Social container / Shindig, iGoogle / Google Gadget, NetVibe).
- 20. Alerts & Announcements** (AJAX-based, Targeted group delivery, Remote delivery (email, SMS)).

СТРУКТУРА ПОРТАЛА

Портал подразумева следеће саставне елементе:

Главна интернет страна

Главна интернет страна садржи комбинацију сталних рубрика, простор за дневно ажуриране вести, друге визуелне садржаје, мени са основним рубрикама, помоћне меније са линковима ка често коришћеним садржајима, обједињену претрагу на визуелно истакнутом месту, као и приступ највећим сервисима. Њоме је унапређен кориснички приступ у смислу једноставности и брзине приказа информација које се налазе у бази самог НБС портала и других релевантних база.

Портлети

Најважнија разлика нове платформе у односу на стандардне веб-сајтове је увођење нових веб-сервиса (тзв. портлета, у значењу појединачних апликација) којима се приступа са јединственог НБС портала.

Инtranет

Паралелно са јавним приказом у frontend framework-у, у backend framework-у је предвиђена могућност одвијања интерне комуникације унутар организационих јединица НБС, односно између њих, и то по принципу community share-а. Ово значи да свака јединица има

сопствени виртуелни простор за размену интерних садржаја везаних за свакодневне радне активности, одакле се по потреби исцрпљују и садржаји за јавно приказивање. Свака јединица остварује права на ресурсе система (ACL-access control list), а оваквим приступом олакшава се обављање послова, поспешује комуникација међу различитим организационим јединицама и развија информатичка писменост.

Интранет се развија кроз више нивоа дубине и то:

- Обједињена интранет страна;
- Интерни сајтови одељења;
- Колаборационе групе
Одељења (на нивоу интерних сајтова)
Радне групе.

Јавни и приватни (интерни) портали свих организационих јединица НБС са својим основним садржајем, садрже посебно креиране стране са садржајем колаборационог и информативног карактера: Форум (Message Board), База знања (Wiki), Блог, Евиденција докумената и Календар.

Идеја је да одељења самостално креирају и одржавају интерне сајтове, сама објављују садржаје, све у складу са општом уређивачком политиком куће.

Поменути портали су креирани за следеће организационе јединице:

1. Сектор Виртуелне библиотеке Србије

1) Центар за узајамну каталогизацију Републике Србије

- а) Одсек за одржавање система
- б) Одсек за сервис и контакт са чланицама система

2) Одељење за истраживање и развој библиотечког система

Одсек за континуирано стручно образовање

3) Одељење за одржавање и развој рачунарско-информатичког система

4) Одељење за развој дигиталне библиотеке и микрографију

2. Сектор за библиотечко-информациону делатност

1) Фондација Народне библиотеке Србије

2) Одељење монографских публикација – CIP/ISBN

- а) Национална ISBN агенција

- δ) Служба CIP-a
 - 3) Одељење обавезног примерка
 - 4) Одељење посебних фондова – ISMN/ISAN
 - а) Национална ISMN агенција
 - δ) Одељење ISAN агенција
 - 5) Одељење селективне набавке
 - а) Одсек за куповину
 - δ) Одсек за поклон
 - в) Одсек за размену
 - 6) Одељење серијских публикација – ISSN
 - Национална ISSN агенција
 - 7) Одељење за археографију
 - 8) Одељење за библиографију
 - 9) Одељење за чување и приступ фондовима
 - Књиговезница
 - 10) Одељење за издаваштво и пласман књиге
 - 11) Одељење за међународне пројекте и сарадњу
 - 12) Одељење за научне информације – DOI
 - Национална DOI агенција
 - 13) Одељење за научно-истраживачки рад
 - 14) Одељење за односе са јавношћу и маркетинг
 - 15) Одељење за програме из културе и протокол
 - 16) Одељење за пружање информационих услуга корисницима
 - а) Одсек за библиотекарство и информационе науке
 - δ) Одсек за правне информације
 - в) Одсек за пружање услуга слепим и слабовидим корисницима
 - 17) Одељење за заштиту и конзервацију и рестаурацију
- 3. Сектор за финансијске и правне и опште послове**
- 1) Одељење за економско-рачуноводствене послове
 - а) Служба рачуноводства
 - δ) Бифе
 - 2) Одељење за правне послове и јавне набавке и заштиту ауторског и сродних права
 - а) Одсек за ауторско и сродна права

- δ) Писарница, архива и курирска служба
 - в) Правна служба
 - ї) Служба за људске ресурсе
- 3) Одељење за техничко-безбедносне послове и послове безбедности и здравља на раду
 - а) Служба обезбеђења и противпожарне заштите
 - δ) Служба за одржавање хигијене
 - в) Техничка служба одржавања објекта и опреме
 - ї) Телефонска централа
 - g) Возачи
 - ђ) Гардероба

ТЕРМИНОЛОГИЈА LIFERAY ОКРУЖЕЊА

Организације – специфичне групе корисника са прецизно одређеним скупом права и хијерархијском структуром.

Корисничке групе – групе корисника које нису условљене хијерархијском структуром, а које се формирају када постоји потреба за неформалним групама или тимовима корисника.

Роле (улоге) – служе за дефинисање права корисника на порталу.

Сајтови – представљају скуп страница који омогућава приказ садржаја и приступ одређеним апликацијама. Корисници могу имати ограничено чланство, чиме се може омогућити приступ одређеним страницама само одређеној групи.

ОСНОВНИ ЕЛЕМЕНТИ УПРАВЉАЊА LIFERAY ОКРУЖЕЊЕМ

Control panel

Control panel у Liferay порталу се састоји из четири целине:

Users – део у ком су могућа подешавања и унос корисника, организација и корисничких група;

Sites – део у ком је могуће вршити одабир сајта на коме корисник тренутно жели да врши одређена подешавања, да додаје одређени садржај и слично; овај део можда представља и највећу предност Liferay-a, јер омогућава креирање и рад на више сајтова у оквиру једног портала;

- **Apps** – део који је намењен управљању апликацијама, њиховим постављањем на страницу и конфигурисањем. У овом делу се налази и опција Store која представља web store одакле је могуће преузети велики број готових компоненти, налик Google play-у;

- **Configuration** – део који омогућава кориснику да врши серверска подешавања и подешавања у вези са самим порталом.

Управљање корисницима

У оквиру Liferay портала битан део представља управљање корисницима. Liferay омогућава креирање сложене хијерархије корисника што га чини изузетно корисним у примени у великим организацијама са доста запослених где је потребно направити велики број организационих јединица са различитим нивоима привилегија и приступа.

Да би се боље разумела комплексност управљања корисницима коју Liferay омогућава, неопходно је разумети поједине концепте на којима се оно темељи:

- Порталу могу приступити корисници (Users);
- Корисници могу бити сврстани у корисничке групе (User groups);
- Корисници могу припадати организацијама (Organizations);
- Организације могу имати своје подорганизације, односно могуће је направити хијерархију организација, а уколико неки корисник припада некој подорганизацији, он аутоматски припада и надређеној организацији;
- Корисници, корисничке групе и организације могу припадати неком сајту (у појединим верзијама назив је Community) који обједињује групе који имају заједнички интерес;
- У оквиру организације и сајта могуће је кориснике сврстати у тимове, на пример тим корисника који обавља одређену функцију.

На овај начин, иако на први поглед делује комплексно, значајно је поједностављено управљање корисницима, пошто је могуће дефинисати привилегије и права приступа и на нивоу корисника, и на нивоу групе, и на нивоу организације, и на нивоу тима.

Дизајн страница

У Liferay-у уређење изгледа странице је подељено на два дела:

Theme – дефинише изглед саме странице, позадину, изглед header-а, изглед менија, изглед компоненти и слично;

Layout – дефинише расположиве позиције на које је могуће сместити жељене компоненте.

Раздвајањем дизајна на две одвојене целине омогућено је да све странице неког сајта визуелно изгледају исто (користе исту тему), а нуде различите позиције за смештање компоненти (користе различит layout). На тај начин омогућена је знатно већа слобода при уређивању изгледа сајта. Уз инсталацију Liferay-а долази 10 layout-а и неколико тема, али је могуће и преузимање са Marketplace-а мноштва тема и layout-а које су развили други корисници или развијање потпуно нове теме или layout-а и њихово импортовање на портал.

Додавање компоненти

Уз инсталацију Liferay-а долази око 70 компоненти (Blog, DMS, Wiki, Forum, Pools, Languages, Store, Translate...) које је могуће одмах додати на жељену страницу. Ове компоненте су груписане у одговарајуће категорије, приступа им се из Dock-bar селектовањем опције Add, а компоненту је могуће додати на два начина: кликом на Add поред назива компоненте или драговањем компоненте на жељену позицију. Уколико жељена компонента није међу онима које долазе уз инсталацију, могуће је преузети је са Marketplace-а. Приликом преузимања, компонента се аутоматски смешта у Liferay и одмах је спремна за употребу.

Вишејезичност

Liferay у овом сегменту долази са укљученом компонентом за селектовање језика (Language портлет) и већ инсталираним језичким пакетима за велики број језика.

Колаборација

Liferay нуди неколико система за колаборацију од којих неки долазе као потпуно готова решења која су одмах спремна за употребу, док

је за поједине потребно извршити одређена подешавања. Колаборациони системи који су на располагању су:

Forum – компонента Message boards долази уз инсталацију Liferay-а и омогућава потпуно функционалан форум систем. Дат је приказ форума креираног у Liferay-у, а који има могућност подешавања привилегија на нивоу категорија, теме, поста;

Blog – потпуно функционалан систем који омогућава креирање постова, коментарисање, оцењивање постова, сабскрајбовање на постовете, дељење постова и слично;

Wiki – једна од најзначајнијих компоненти у Liferay-у, омогућава креирање текстуалних записа са циљем документовања и дељења знања;

Chat – компонента која не долази уз инсталацију Liferay-а али ју је могуће бесплатно преузети са Marketplace-а; да би функционисала захтева инсталацију неког од chat сервера као што је Openfire.

Dokument menadžment sistem – вероватно најзначајнија и једна од најкоришћенијих компоненти у Liferay-у. Омогућава управљање и дељење докумената;

Web content – компонента која кориснику омогућава додавање на портал различитог мултимедијалног садржаја (текст, слике, видео).

УРЕЂИВАЧКИ ТИМ И ОПИС ПРОЦЕСА РАДА

Liferay има могућност дефинисања и интегрисања тростепеног процеса рада састављеног од ланца који чине: аутори, уредници и главни уредник (тзв. publisher).

1. **Аутори** – сви запослени који имају вест коју желе да објаве на главној интернет презентацији (а који сами пишу садржаје). Након што је текст написан, аутори га постављају у радни канал платформе, без могућности објављивања (у статус чекања). Када је информација у комуникационом каналу, активира се **систем обавештавања** других учесника у радном процесу да је неки садржај на чекању.
2. **Уредници (едитори)** – особе задужене за преглед садржаја, у стручном и лекторском смислу. Представљају другу карику у ланцу и имају задатак да брину о тачности и уједначености садржаја који ће бити објављени.

3. **Главни уредник (publisher)** – коначна инстанца у ланцу која врши последњу проверу, одобрава садржаје и објављује их. Његова најважнија улога је у постизању стилске уједначености садржаја који се објављују због чега је важно да ову функцију обавља једна особа.

БУДУЋИ РАЗВОЈ ПОРТАЛА

Као што је поменуто, обједињавање електронских библиотечких сервиса НБС планирано је као фазно заснован дугорочни пројекат. У првој и другој фази пројекта на нову платформу миграно је три постојеће апликације на којима је извршен upgrade техничких функционалности и које се налазе у фази тестирања. Такође, подигнута су два нова портлета са статичким садржајем, а започет је и рад на локализацији отвореног софтвера за обраду архивске грађе и прилагођавање потребама НБС. Јавно приказивање званичне веб-презентације планирано је од ране јесени, а обука запослених за рад у новом окружењу одвија се у сегментима и до сада је одржана у пет наврата. У наредном периоду планиран је даљи развој још пет нових, односно дораде и унапређења постојећих апликација, за шта су опредељена средства у 2016. години.

* Аутор захваљује Ђорђу Петровићу, главном програмеру извођача пројекта, на редакцији текста у делу који се тиче уско стручних техничких садржаја.

The Portal for Integration of Electronic Library Services of the National Library of Serbia

Summary

The paper presents a new information platform for the integration of electronic library services of the National Library of Serbia. It describes its technical features and functionalities, the structure of the portal including a depiction of associated sub-elements of the system, as well as the way of managing its most important elements. It specially highlights the importance of having a uniform information channel for all services of the National library of Serbia as a long-term strategy with a possibility of upgrading and developing.

Key words: portal, portlets, information platform, information services, electronic library services, National Library of Serbia.

ПРАВНА ЗАШТИТА КАРТОГРАФСКОГ НАСЛЕЂА СРБИЈЕ*

*Јелена Глишовић
Народна библиотека Србије,
Београд*

УДК: 351.852(497.11)
027.54:025.176(497.11)

Сажетак

Потреба да културно благо буде чувано, стручно и научно обрађено и као такво приступачно и презентовано јавности, присутна је у Народној библиотеци Србије дуги низ година. До сада су правним аспектом заштите третиране старе и ретке штампане и рукописне књиге, а од прошле године започет је посао на заштити некњижне грађе. Установљено је да је, према обиму постојећег фонда и специфичности послова који се у њој обављају, за картографску грађу, на нивоу државе, Народна библиотека Србије референтна установа за координацију послова на заштити. Заштита обухвата идентификацију покретних културних добара ове врсте, вођење регистра и формирање предлога за званично проглашавање картографске грађе категорисане као културно добро од великог и изузетног значаја, а која се налази на територији Србије, као и старање о српском картографском наслеђу које се налази у иностранству. У раду ће бити представљен новоуспостављени модел заштите картографског културног наслеђа који подразумева дефинисане критеријуме за различите категорије картографске грађе.

Кључне речи: картографско наслеђе, заштита културних добара, критеријуми, Народна библиотека Србије.

* Енглеска верзија рада (Protection of the Cartographic Heritage of Serbia) изложена је на 11. конференцији Комисије за дигиталне технологије у картографији, Међународне картографске асоцијације: Digital Approaches to Cartographic Heritage и 20. конференцији MAGIC (Maps and Geoinformation Curators Group) групе: The one who wants to last is the one who is willing to change / Old Maps for New Users, одржаним у Риги од 20. до 22. априла 2016. године.

КУЛТУРНЕ ФУНКЦИЈЕ И ЗНАЧАЈ ГЕОГРАФСКЕ КАРТЕ

Од почетка картографије до данашњих дана, карте представљају слику времена и средине у којој су настале, која посматрачу преноси начин схватања и доживљавања света тога доба. Старе карте, из савременог угла гледања, географски непрецизне, остају више-струко информативне јер нас упознају са културним пејзажом свога времена, јер, како сликовито наводи С. Ђирковић – натопљене историјом представљају сведочанство о постепеном успону човека.¹ Како је идеја прогреса једна од централних категорија преко које се разумеју појмови цивилизације и људске историје², географска карта као њена сликовна представа важан је чинилац тог процеса разумевања.

Слика Земљине површине коју видимо на карти, са свим елементима којима је обогачена – природним и оним које је створио човек, природним и друштвеним појавама и свим њиховим могућим међусобним односима, чини је неизоставним извором широког спектра сазнања, потребних у свим наукама које се на било који начин баве просторним односима појава на Земљиној површини.

„У графичком смислу настала је након појаве писма и то искључиво као резултат практичних и животних потреба народа који су се њоме служили. У животу данашњег човека карта је нужна, било да је он употребљава као знанствени радник, истраживач одређеног подручја, хисторијског раздобља или као обичан путник, возач, пјешак, трговац или рибар.“³

Када је реч о савременој карти, познато је да је она, по свом садржају и структури, резултат комплексног научног и стручног истраживања, спроведеног применом савремене методологије и технологије геодетских и статистичких служби. Савремена карта технички је савршенија, потпунија и далеко егзактнија и верно представља неки део Земљине површине.

Квалитет који издваја карту од другачијих средстава сазнавања просторних односа јесте целовитост информација, садржаних у једном погледу посматрача на њу. „Сем размештаја и просторних односа, она исто тако јасно даје информације о квантитативним

1 Сима Ђирковић, „Сведочење карте“ у *Србија и суседне земље на старим географским картама*, уредник Жељко Шкаламера (Београд: САНУ, 1991), 11–17.

2 Зорица Томић, *Културна полимика и полимике идентитета* (Београд: Мегатренд, 2009), 46.

3 Dušanka Čanković, *Organizacija i uređenje zbirke geografskih karata u knjižnicama* (Zagreb: Hrvatsko bibliotekarsko društvo, 1977), 10.

и квалитативним карактеристикама појава, њиховим структурама и развоју... Те квалитете не могу да засене фотографије из авиона које дају детаљне приказе, али су ти прикази често нејасни и неразумљиви; текстуални и табеларни прикази могу да буду много детаљнији и егзактнији, али захтевају дуго времена за читање и анализу, а просторне односе никада не дају тако јасно и комплексно.”⁴

Своје културне функције географска карта остварује на различитим нивоима, чији је значај присутан и једнако актуелан од њеног постанка до данас. Карта је предмет на коме су похрањене информације о свету које су човеку, у тренутку њеног настанка, биле доступне. Развој карте кроз историју подразумева даље акумулирање информација, које је омогућено пратећим прогресом човека и друштва. Карта је комуникацијски медиј, како у актуелном тренутку, тако и између различитих култура и епоха. „Процес картографске комуникације је свеукупни процес симболичко значењских обликованих садржаја којим се омогућава поимање и коришћење информација да би се стекло ново сазнање и сврсисходно употребило.”⁵

У процесу настанка карте садржана је људска потреба за савладавањем природе и преображавањем, односно прилагођавањем света управо потребама човека, па је тако карта сведочанство еволуције човека и његових потреба.

КАРТОГРАФСКА ГРАЂА КАО КУЛТУРНО НАСЛЕЂЕ

Картографско наслеђе део је општег корпуса културног наслеђа које одређује један народ национално и регионално, али одређује и његове координате у културној историји и садашњости света. Трајни циљ заштите карте подразумева, пре свега, јасне ставове о њеном вредновању као покретном културном добру⁶ и делу културног наслеђа Србије, а онда и светске културне баштине.

4 Слободан Ђурчић, *Картографија* (Нови Сад: Институт за географију, 1996), 7.

5 Јасмина Јовановић, *Картографска комуникација у функцији информационе и едукативне комуникације* (Београд: Географски институт „Јован Цвијић”, 2007) www.gi.sanu.ac.rs/rs/izdanja/zbornik/pdf/057/gijc_zr_57_053_j_djordjevic_srp_eng.pdf (преузето 5. 2. 2016).

6 Генерална конференција УНЕСКО-а у *Прејораци о заштити покретних културних добара*, усвојеној 1978. године, даје дефиницију покретних културних добара која гласи: „Покретна културна добра означавају сва покретна добра која су израз или сведочанство људског стваралаштва или еволуције природе и која су од археолошке, историјске, уметничке, научне или техничке вредности или интереса”, у I поглављу (Дефиниције) под IX, наводе се карте и други картографски материјал (превод аутора).

Вредновање картографског наслеђа представља изградњу свеобухватног система нормираних односа савременог друштва према овој врсти докумената, који треба да је сачува од свих могућих видова оштећења, пропадања и отуђења. Картографска грађа као културно наслеђе препознаје се, осим по старости докумената који јој припадају, и по својој научно-документарној и уметничкој вредности, која на себи својствен начин одсликава нашу историју и културну прошлост.

Основу процеса вредновања ове грађе чини јасна представа о њеном националном значају. Део картографског наслеђа који се чува у јавним и приватним колекцијама у Србији, а који се односи на дела истакнутих картографа и представника најутицајнијих картографских праваца, има универзалну вредност у свим временима и на свим просторима и лако је препознатљив јер чини део светски познате картографске баштине. Оно што је било потребно додатно одредити јесте који део картографског наслеђа има квалитет националног и као такав чини део идентитета српске државе и народа.

ПОЧЕЦИ И РАЗВОЈ СИСТЕМА ЗАШТИТЕ ПОКРЕТНОГ КУЛТУРНОГ НАСЛЕЂА У СРБИЈИ

Историјски и културни споменици оштећивани су и уништавани услед различитих историјских или политичких околности које су их затицале, а често и из сасвим личних разлога појединаца којима су били на располагању. „Врло су различити узроци нестајања или пропадања старих и ретких књига, као, уосталом, и других споменика нашег културно-историјског блага, почев од непажње и неразумевања значаја старина, што је условљавало незнање или, чак, разни облици сујеверја, па до свесног уништавања трагова културног живота, или, супротно претходном, трговином, крађом, пљачком и свесним одношењем свега што је идентификовало наше национално постојање.”⁷ Старе књиге бележе на својим страницама прве примитивне али засигурно некада и делотворне покушаје заштите од крађе или уништења. „Велики утицај на очување културних добара имале су заклетве и проклињања, које су садржане на повељама или књигама, било да их је саопштавао ктитор или аутор — писац текста, у жељи да се чува и сачува добро које је предмет клетве.”⁸

⁷ Драгутин Никчевић, „Заштита старе и ретке књиге” у *Годишњак 1979*, уредник Васо Милинчевић (Београд: Народна библиотека Србије, 1980) 255–274.

⁸ Никчевић, „Заштита старе и ...”, 257.

Политички, привредни и културни преображај Србије у 19. веку, донео је у интелектуалним круговима освешћивање у вези са потребом за заштитом књига, списа и докумената различитих врста. Државне институције на којима је била дужност да их препознају и институционализују, касниле су за њима. Драгутин Никчевић наводи неколико безуспешних покушаја доношења званичног акта у овој области, као што су били предлог Михајла Валтровића да се донесе посебан закон ове врсте којим би се посебно третирале сваковрсне покретне старине важне за државу, Предлог закона о заштити старина Српске краљевске академије из 1899. године, као и законски предлог са овом тематиком из 1907. године, које Скупштина није разматрала.⁹

Зачеци правне заштите споменика културе на светском нивоу датирају с почетка 20. века, када су у Хагу усвојене међународне конвенције о мирном решавању међународних спорова.¹⁰ Искуства страдања у светским ратовима показала су да ови акти нису имали практичну вредност.

Може се рећи да је фактички почетак заштите покретних културних добара, под окриљем Унеска, наступио након Другог светског рата, који је за културно наслеђе Србије значио потпуно уништење великог дела писане историје похрањене у фондовима страдале Народне библиотеке Србије. Прве законске одредбе, савезне и републичке, појављују се после Другог светског рата у периоду 1945–1966. године, али су оне тада још увек недовољно прецизне да би биле довољне.

Тек 1977. године донесен је Закон о заштити културних добара (*Службени гласник СР Србије*, бр. 28/77), први те врсте у Србији, у коме се прецизно дефинишу врсте културних добара која уживају претходну заштиту, начин утврђивања покретних културних добара од великог и изузетног значаја и предвиђа се вођење Регистра и Централног регистра културних добара у Народној библиотеци Србије. У закону се наводи да Извршно веће Скупштине Србије, на предлог Савета за заштиту културних добара, утврђује која су покретна културна добра од изузетног значаја, а организације којима је поверена заштита, по претходно прибављеном мишљењу Савета, утврђују која су покретна културна добра од великог значаја¹¹.

⁹ Никчевић, „Заштита старе и ...“, 259.

¹⁰ Никчевић, „Заштита старе и ...“, 255.

¹¹ Члан 72, став 2. и 3. Закона о заштити културних добара (*Службени гласник СР Србије*, бр. 28/77).

У време важења овог закона¹² објављене су две листе старе и ретке књиге проглашене за културно добро од изузетног значаја од стране Скупштине Србије а на предлог Народне библиотеке Србије. Прва садржи 486 старих и ретких књига (*Службени тласник СР Србије*, бр. 54/79) а друга 1.068 старих и ретких књига (*Службени тласник СР Србије*, бр. 17/90)¹³.

Нови Закон о културним добрима (*Службени тласник РС*, бр. 71/94) донесен је 1994. године, а две године касније и употпуњен Правилником о регистрима старих и ретких књига (*Службени тласник РС*, бр. 51/96). У време важења овога закона објављене су још две листе старе и ретке књиге проглашене за културно добро од изузетног значаја. „Народна библиотека Србије предложила је Министарству културе Републике Србије да се на основу овог закона за културна добра од изузетног значаја утврди још укупно 714 старих српских рукописних и штампаних књига насталих у периоду од 13. до 19. века, што је учињено доношењем одговарајућих одлука Народне скупштине Републике Србије, априла 2000. године, за 404 старе и ретке књиге (*Службени тласник РС*, бр. 12/2000), и почетком маја 2010. године, за 310 старих и ретких књига (*Службени тласник РС*, бр. 30/2010).“¹⁴

Последњи до сада учињени корак био је доношење Закона о старој и реткој библиотечкој грађи (*Службени тласник РС*, бр. 52/2011)¹⁵ у коме су прецизније одређени критеријуми за вредновање старе и ретке библиотечке грађе и категоризацију културних добара.

ФОРМИРАЊЕ СИСТЕМА ЗАШТИТЕ КАРТОГРАФСКОГ НАСЛЕЂА

Од половине прошлог века, када се започело са пословима на заштити у Народној библиотеци Србије, и почетка реституције фон-

¹² Касније допуњеног Законом о изменама и допунама Закона о заштити културних добара (*Службени тласник СР Србије*, бр. 34/81 и 51/85).

¹³ Оливера Стефановић и Нада Мирков Богдановић, „О заштити старе и ретке библиотечке грађе“, *Гласник Народне библиотеке Србије* 13 (1): 118.

¹⁴ Оливера Стефановић и Мирков Богдановић, „О заштити старе и ...“, 118.

¹⁵ Доношење овог Закона пратио је и читав сет подзаконских аката: Решење о одређивању библиотека које обављају послове од општег интереса у заштити старе и ретке библиотечке грађе (*Службени тласник РС*, бр. 14/2013), Правилник о ближим условима и начину коришћења старе и ретке библиотечке грађе, Правилник о мерама техничке заштите старе и ретке библиотечке грађе, Правилник о садржини и начину вођења регистра категорисане старе и ретке библиотечке грађе (*Службени тласник РС*, бр. 2/2013).

дова, па све до данас, законски оквири заштите обухватили су само стару и ретку рукописну и штампану књигу, иако су актуелни закони, од 1977. године наоვაмо, омогућавали и третирање других врста грађе, па тако и картографске.¹⁶ Једини досадашњи случајеви заштите односе се на картографску грађу која је део неке од до сада проглашених библиотека целина, библиотека или легата (којих је у Регистру старе и ретке библиотечке грађе од изузетног и великог значаја¹⁷ за сада 26), па је као таква заштићена као културно добро од великог значаја. Мањак ресурса узроковао је пролонгирање почетка послова на заштити картографске грађе.

Промишљањем на ову тему, стручњаци који су се до тада бавили заштитом¹⁸ установили су да је за картографску грађу, на нивоу државе, према обиму постојећег фонда и специфичности послова који се у њој обављају, Народна библиотека Србије референтна установа за координацију послова на заштити. Послови обухваћени термином заштите су идентификација покретних културних добара ове врсте, формирање предлога за проглашавање картографске грађе категорисане као културно добро од великог и културно добро од изузетног значаја, вођење регистра, као и старање о српском картографском наслеђу које се налази у иностранству.

Спровођење ове идеје започето је у Народној библиотеци Србије у 2015. години, формирањем *Комисије за израду кршеријума за кшеријумизацију каршографске грађе као културног добра од великог и*

16 Закон о заштити културних добара (*Службени тласник СР Србије*, бр. 28/77) из 1977. године: „Стару и ретку књигу сачињавају рукописи и рукописне и штампане књиге, периодика и други библиотечки материјал настао до краја 19. века, ретка књига, одређени примерци периодичних издања и другог ретког библиотечног материјала насталог у 20. веку...”

Закон о културним добрима (*Службени тласник РС*, бр. 71/94) из 1994. године: „Стару и ретку књигу сачињавају: рукописи, рукописне и штампане књиге, периодика и друга библиотечка грађа настала до 1867. године, ретке књиге, одређени примерци периодичних издања и друге ретке библиотечке грађе настале и после ове године..., као и посебне библиотечке целине које су због свог садржаја, уметничке, културне и историјске вредности значајне за науку и културу.”

Закон о старој и реткој библиотечној грађи (*Службени тласник РС*, бр. 52/11) из 2011. године: „Стару и ретку библиотечку грађу чине: (...) 4) посебне збирке: (1) збирке књижевних и других рукописа и архивалија, мапа и карата, фотографија, гравира, музицалија, плаката, електронских публикација (укључујући и интернет баштину), библиотечки каталози и посебне библиотеке значајних личности, односно библиотеке целине од историјског, уметничког, научног или техничког значаја...”

17 Доступан на: registar.nb.rs.

18 Иницијатива је 2014. године потекла од актуелне председнице *Комисије за ушврђивање предлога за кшеријумизацију старе и ретке библиотечке грађе и проглашавање старе и ретке библиотечке грађе за културно добро од изузетног значаја*, Оливере Стефановић, тада начелнице Одељења посебних фондова Народне библиотеке Србије.

изузетној значаја од стране ауторке овога текста, која је била и координаторка рада Комисије. Приликом формирања Комисије, водило се рачуна да у њеном раду буде примењен мултидисциплинарни приступ у третирању картографске грађе као вишеслојног и вишезначног извора и документа, па је почетна тачка била обезбеђивање стручног погледа на проблематику из картографског, историјског, библиотечког и заштитарског угла. Такође је било јасно да се овакав посао може ваљано обавити једино остваривањем потпуне сарадње између стручњака Народне библиотеке Србије и Библиотеке Матице српске, као ималаца две највеће картографске збирке у Србији.

У раду Комисије учествовали су: др Драгица Живковић, редовни професор Географског факултета у Београду, др Синиша Мишић, редовни професор Филозофског факултета у Београду, др Оливера Стефановић, дугогодишњи начелник Одељења посебних фондова Народне библиотеке Србије, др Мирчета Вемић, научни сарадник Географског института „Јован Цвијић” САНУ, Оливера Шербеџија, библиотекар на картографској збирци у Библиотеци Матице српске и Јелена Глишовић, водитељ Картографског фонда у Народној библиотеци Србије.

На састанцима који су уследили, у периоду од јануара до јуна 2015. године, договорено је да се приликом израде критеријума мора водити рачуна о уметничкој и изворној вредности карте, о томе колико данас карта вреди и колико информација пружа, као и да се критеријуми формирају у две категорије – за стару српску карту и стару страну карту.

Почетни корак у формирању критеријума било је одређивање временских граница за обе категорије карата, а наредни да се временски критеријум укрсти са другим критеријумима вредновања карте. У наставку договора чланови комисије су, свако из своје области деловања, истицали различите значајне године на које је требало обратити пажњу у овом процесу, као што је 1903. година, када је српска картографија кроз дело Јована Цвијића званично ушла у САНУ, или 1925. као година последњег премера Југославије, који је уједно и последњи премер Косова и Метохије, на коме је задржана стара топономастика (садржи српске топониме на овој територији којима се касније замеће траг). Као посебно важно питање разматране су војне карте, и закључено је да их треба третирати посебно и узети у обзир специфичне околности под којима су настале, као и потребе за које су израђене.

На последњем одржаном састанку *Комисија за израду критеријума за катџеторизацију карџеографске грађе као кулџурној добра од великој и изузетној значаја* донела је следеће предлоге критеријума за картографску грађу:

1. **Старом српском картографском грађом као културним добром од великог значаја** сматрају се карте, планови и атласи, рукописни или штампани, који су дела српских и југословенских картографа, настали до 1941. године.
2. **Старом српском картографском грађом као културним добром од изузетног значаја** сматрају се карте, планови и атласи, рукописни или штампани, који су дела српских картографа, настали до 1918. године; ова година је узета као гранична јер се њоме завршава период самосталне српске државе пре уједињења у Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца.
3. **Старом страном картографском грађом као културним добром од великог значаја** сматрају се карте, планови и атласи, рукописни или штампани, који су дела страних аутора, на којима је приказана српска територија кроз историју, настали до 1800. године.
4. **Ретка картографска грађа из ратних периода 1912–1913, 1914–1918, 1941–1945.** сматра се културним добром од изузетног значаја.

Ови критеријуми биће примењивани у складу са критеријумима за категоризацију старе и ретке библиотечке грађе као културног добра од изузетног и великог значаја, предвиђених чланом 5 Закона о културним добрима (*Службени гласник РС*, бр. 71/94) према којем:

„Културно добро од изузетног значаја јесте оно културно добро које има једну од следећих карактеристика:

- 1) посебан значај за друштвени, историјски и културни развој народа у националној историји, односно за развој његовог природног окружења;
- 2) сведочи о пресудним историјским догађајима и личностима и њиховом деловању у националној историји;
- 3) представља јединствене (раритетне) примерке стваралаштва свог времена или јединствене примерке из историје природе;
- 4) велики утицај на развој друштва, културе, технике и науке;
- 5) изузетну уметничку или естетску вредност.

Културно добро од великог значаја јесте оно културно добро које има једну од следећих карактеристика:

- 1) значајно је за одређено подручје или раздобље;
- 2) сведочи о друштвеним или природним појавама, односно условима друштвено-економског и културно-историјског развоја у одређеним раздобљима;
- 3) сведочи о значајним догађајима и истакнутим личностима из националне историје.”

Наведене критеријуме Комисија је предложила Народној библиотеци Србије на усвајање, након чега ће они постати званични документ који ће институцијама и установама културе, као и приватним лицима, омогућити јасно разграничење и једноставно и ефикасно категорисање картографске грађе коју поседују и чувају, и омогућити им да спроводе своје законом установљене делатности.

Како постојање људских и других ресурса у Народној библиотеци Србије више не представља препреку¹⁹, очекивано је да ће у блиској будућности корпус картографске грађе бити заштићен према свим одредбама Закона²⁰ и уписан у централни регистар културних добара који води Народна библиотека Србије, односно Библиотека Матице српске за територију Војводине.

Иако би се могло претпоставити да напредак на пољу заштите значи да је картографско наслеђе похрањено у библиотекама збринуту (у основном библиотечком смислу инвентара, обраде и доступности), стање у Србији је такво само у институцијама са великим картографским збиркама.

Картографско наслеђе једнога краја често се чува као део његове завичајне збирке. У библиотекама које их имају ту је још похрањена и друга некњижна грађа која употпуњује слику културног и друштвеног живота предела коме припадају. Ова врста грађе по свом значају, међутим, још увек не добија третман какав заслужује, а разлози, иако бројни, углавном се свode на недостатак људских ресурса. После опсежне анкете и извршене анализе, Дејан Вукићевић констатује да је некњижна грађа хронични проблем завичајних фондова у Србији, јер, осим што у великој већини није обрађена, углавном није чак ни инвентарисана.²¹

¹⁹ Актуелна систематизација радних места предвиђа једно место координатора послова на заштити старе и ретке библиотечке грађе.

²⁰ Тренутно је актуелан Закон о старој и реткој библиотечној грађи (*Службени гласник РС*, бр. 52/11) почетком чије примене су престале да важе одредбе Закона о културним добрима (*Службени гласник РС*, бр. 71/94) које се односе на стару и ретку књигу. У тренутку писања овог рада у припреми је нови, кровни Закон о културном наслеђу, за који се очекује да буде усвојен у 2016. години, а који ће значити правни оквир за заштиту свих врста културног наслеђа.

²¹ Дејан Вукићевић, *Завичајни фондови* (Београд: Службени гласник, 2011), 162.

Предложени критеријуми за картографску грађу, као први корак у заштити фондова некњижне грађе, могу представљати скретницу ка вишеслојној систематизацији картографског наслеђа која би значила уобличавање, по значају и обиму, једног великог сегмента културног наслеђа Србије.

ЛИТЕРАТУРА

- Вукићевић, Д. (2011), *Завичајни фондови*, Београд: Службени гласник.
- Јовановић, Ј. (2007), *Картографска комуникација у функцији информационе и едукативне комуникације*, In digital form, www.gi.sanu.ac.rs/rs/izdanja/zbornik/pdf/057/gijc_zr_57_053_j_djordjevic_srp_eng.pdf
- Никчевић, Д. (1979), „Заштита старе и ретке књиге”, *Годишњак 1979*: 255–274.
- Стефановић, О. и Н. Мирков Богдановић (2012/2013), „О заштити старе и ретке библиотечке грађе”, *Гласник Народне библиотеке Србије* 13 (1): 115–120.
- Томић, З. (2009), *Културна политика и политике идентитета*, Београд: Мегатренд.
- Ђирковић, С. (1991), „Сведочење карте”, *Србија и суседне земље на старим топографским картама*, Београд: САНУ, 11–17.
- Ђурчић, С. (1996), *Картографија*, Нови Сад: Институт за географију.
- Čanković, D. (1977), *Organizacija i uređenje zbirki geografskih karata u knjižnicama*, Zagreb: Hrvatsko bibliotekarsko društvo.

ЗАКОНИ И ПОДЗАКОНСКА АКТА

Закон о заштити културних добара (*Службени тласник СР Србије*, бр. 28/77).

Закон о изменама и допунама Закона о заштити културних добара (*Службени тласник СР Србије*, бр. 34/81 и 51/85).

Закон о културним добрима (*Службени тласник РС*, бр. 71/94).

Закон о старој и реткој библиотечној грађи (*Службени тласник РС*, бр. 52/11).

Правилник о ближим условима и начину коришћења старе и ретке библиотечке грађе,

Правилник о мерама техничке заштите старе и ретке библиотечке грађе,

Правилник о садржини и начину вођења регистра категорисане старе и ретке библиотечке грађе (*Службени тласник РС*, бр. 2/2013).

Решење о одређивању библиотека које обављају послове од општег интереса у заштити старе и ретке библиотечке грађе (*Службени тласник РС*, бр. 14/2013).

ЕЛЕКТРОНСКИ ИЗВОРИ

Recommendation for the Protection of Movable Cultural Property

http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=13137&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html

Registar stare u retke bibliotečke građe od izuzetnog i velikog značaja
<http://registar.nb.rs>

<http://registar.nb.rs/>

Protection of the Cartographic Heritage of Serbia

Summary

The need to protect the cultural heritage and treat it in professional and scientific manner and, as such, present and make it accessible to the public, has been recognized by the National Library of Serbia for many years. So far, old and rare printed books and manuscripts have been treated in accordance with the legal and technical aspects of protection and the work on protection of non-book materials started last year. Based on the scope of the existing collections and specific tasks performed therein, it was established that the National Library of Serbia was the reference institution as regards the cartographic materials at the state level, coordination of activities in terms of protection, covering identification of movable cultural property of this type, keeping a register and making proposals for official announcement of cartographic materials categorized as cultural heritage of great importance located in the territory of Serbia, as well as taking care of the Serbian cartographic heritage located abroad. The paper introduces the newly established model of protection of cartographic heritage, which includes defined criteria for different categories of cartographic material.

Key words: cartographic heritage, protection of cultural heritage, criteria, National Library of Serbia.

ПСИХОЛОШКИ АСПЕКТ БИБЛИОТЕЧКЕ ДЕЛАТНОСТИ

Јелена Бенић
Народна библиотека Србије,
Београд

УДК: 024.01:159.9
023-051:331.101.3

Сажетак

Рад се бави психолошким аспектом библиотечке делатности. Акценат је стављен на рад са корисницима, на праћење и реаговање на њихово понашање, као и на развој читалачких интересовања и читалачке публике. Поред тога, указује се на неопходност промене концепта образовања библиотекара, како би се више радило на усвајању компетенција важних за рад будућих библиотекара-психолога.

Кључне речи: психолошки аспект, читалачка интересовања, соционика, конфликти, библиотекар-психолог.

Библиотекарство, једна од најстаријих струка, још увек гравитира између занимања и професије, услед сталне промене фокуса свог интересовања и своје примене. Покушавајући да одговоре захтевима савременог друштва, у коме информациона и информатичка револуција доживљавају свој врхунац, библиотекари од чувара људске мисли постају информациони стручњаци, а онда и менаџери знања. Међутим, знање јесте моћ, али моћ у служби оснаживања и корисника и библиотекара, и то не само у когнитивном, већ и у афективном смислу. Преиспитујући ширину својих стручних компетенција и редифинишући корпус неопходног знања, библиотекари се морају у знатној мери ослањати и на друге научне дисциплине. Стога је важно сагледати психолошки аспект библиотечке делатности који може допринети виђењу библиотекарства из другог угла, а библиотекара оснажити и омогућити му несметану инклузију у савремено друштво.

„Круг проблема који дотиче психологију библиотечке делатности, доста је широк и обиман. Ту можемо убржити:

- Психологију комплетирања, каталогизације и систематизације;
- Психологију перцепције каталога и картотека;
- Психолошко поткрепљивање библиотечко-информатичких производа и услуга;
- Психологију узајамних односа и компатибилности различитих социјалних субјеката на различитим нивоима;
- Психологију односа библиотекара и корисника, као и библиотекара међу собом;
- Психологију обуке корисника библиотека;
- Психологију библиотечко-информационог образовања;
- Психологију менаџмента и маркетинга;
- Психологију квалитологије и квалитетне метрије библиотечко-информатичког услуживања;
- Психолошке основе мисије библиотека и психолошки лик библиотекара;
- Психологију нетрадиционалних и иновацијских праваца у библиотечко-информационој делатности (библиотерапија, библиотеке породичног читања);
- Настанак и развој психолошке професионализације библиотечких стручњака.”¹

¹ Валентина Александровна Бородинa, „Психолошки аспект библиотечке делатности”, у *Библиотека као огледало васељене*, приредио Добрило Аранитовић (Београд: Службени гласник, 2009), 217.

Референтни рад библиотекара-информатора не подразумева пуко давање потребних информација. Вођење референтног интервјуа није нимало лак задатак, и захтева од библиотекара стручност, али и широко образовање. Људи често нису вични у формулисању својих захтева; можда не умеју да вербализују своје потребе; можда нису довољно креативни; а можда су разлози предрасуде и лоше искуство са библиотеком и библиотекаrima. Стога није довољно саслушати шта је то што је кориснику потребно, већ је потребно пратити и његову невербалну комуникацију (гестикулацију, мимику, говор тела) како би се идентификовала права потреба. „Библиотекар треба да искористи инвенцију и помогне кориснику већ у погледу артикулације самог његовог упита, да му омогући да постави права питања и да јасно и разговетно одреди своје захтеве за литературом, а по могућству да проникне и у циљ који корисник тежи да оствари коришћењем литературе, како би могао да се активно и смисаоно укључи у трагање за релевантним информацијама. Корисник се у том процесу може метафорично представити као лице које се запутило у непрегледну шуму да би у њој нешто пронашло, и коме прети опасност да у њој залута или да одустане необављеног посла, а библиотека као водич који познаје све главне стазе, па и неке тајне пролазе, који воде ка циљу, где лежи скривено благо често разасуто на много места.”²

Чак и када долази у библиотеку да би добио неку информацију, информација никада није сама себи циљ, већ средство помоћу којег се може доћи до правог циља. Прави циљ корисника који долази у библиотеку није да пронађе информацију која му је потребна, књигу уз коју се може одморити, побећи од стварности или се склонити од лошег времена; корисник долази у библиотеку како би разјаснио нешто, унео ред у хаотични свет око себе и у себи, како би имао већу способност да се носи са одређеном ситуацијом, како би смањио анксиозност, приближио се неком циљу или донео неку одлуку. Речју, корисници долазе у библиотеку да реше одређене проблеме, било да се ради о усамљености или налажењу скровишта од кише, а не само да пронађу информацију. То је тренутак када информациони стручњаци уступају место библиотекаrima који би требало боље да прате, разумеју и исправно реагују на понашања својих корисника.

² Драгана Милуновић, „Рад са корисником као креативни чин”, *Гласник Народне библиотеке Србије*, бр. 1 (2004), 81.

Неретко се дешава да кориснике прати недефинисани страх или нелагодност при коришћењу библиотеке. Разлози могу бити величина саме библиотеке, тешкоће при коришћењу традиционалних и електронских каталога и база података, недовољна информациона писменост, непознавање процеса истраживања, устручавање да се пита оно што би можда указало на непоседовање одређених вештина. Нарочито је то изражено код корисника који након коришћења мале, локалне библиотеке покушају да користе неку већу, која захтева боље сналажење и познавање процеса претраживања. Такав страх, уколико је изразит, може довести до тога да корисник избегава долазак у библиотеку, и да му то остане као образац будућег понашања. Посебно треба водити рачуна о комуникацији са таквим корисницима, јер од става библиотекара и његовог приступа зависи да ли ће корисник савладати тај страх, и неометано наставити да долази у библиотеку.

ПОНАШАЊА КОРИСНИКА БИБЛИОТЕКА

Велики је број корисника који неадекватно реагују на различите ситуације које се могу јавити у току процеса библиотечког услуживања. Александар Јевгењевич Шапошњиков је у свом раду *Библиотекар и читалац: аспекти комуникације* издвојио типове „проблематичних” корисника: „напорне дечаке, гневне старце, давеже, психопате и чудаке, говорљиве читаоце, библиотечке преступнике и библиотечке дужнике.”³

Напорни дечаци су углавном расли без надзора одраслих, те често постају наркомани, алкохоличари, кршиоци закона. Они воле да испретурају књиге, да користе псовке или да нешто украду. Према њима треба ненаметљиво применити корективно-васпитни приступ, без обзира на то што је њихов суштински циљ добијање самоафирмације.

Гневни старци су корисници који имају више од 60 година, и који агесијом манифестују свој негативни однос према спољашњем свету. Они често оптужују библиотекаре, измишљајући различите разлоге.

Читаоци „давежи” настоје да максимално искористе услугу библиотекара, не уважавајући стварне могућности библиотеке. Они стал-

³ Александар Јевгењевич Шапошњиков, „Библиотекар и читалац: аспекти комуникације”, у *Библиотека као ојледало Васељене* (Београд: Службени гласник, 2009), 464.

но нешто траже, врло често исту ствар, и очекују да имају права на сву пажњу и време библиотекара.

Психопате и чудаци манифестују своје понашање на најразличитије начине. Њихова „проблематичност“ се лако уочава, често на основу самог изгледа. Они имају специфичне захтеве, преписују читаву књигу, или улазе у конфликти са другим корисницима без икаквих разлога.

Говорљиви читаоци сами питају, и сами дају одговоре. Њима је циљ само причање, и немају потребу за било каквим одговором, већ желе да буду у центру пажње а да их неко слуша с пажњом.

Библиотечки преступници су нарочито бројни у библиотекама које држе књиге у слободном приступу, те их они могу лако и неприметно оштетити или украсти. Иако важи неписано правило да украсти књигу није крађа, ипак се овакво понашање мора зауставити и утицати на његово кориговање. Од користи могу бити изложбе књига које су корисници оштетили.

Библиотечки дужници су они који не враћају књиге на време. На њихово понашање се може утицати сталним информисањем о правилима коришћења библиотеке.

Спречавање или редуковање оваквих понашања није нимало лак задатак, и захтева од библиотекара специфичне компетенције. Врло често је неопходно наћи адекватне начине излагања на крај са конфликтним ситуацијама у којима се библиотекари могу наћи.

НАЧИНИ ПРИСТУПАЊА КОНФЛИКТНИМ СИТУАЦИЈАМА

Ако узмемо у обзир то да је конфликт свака ситуација у којој се две или више особа суочавају са различитим потребама, жељама, очекивањима, ставовима који се наизглед не могу ускладити, очигледно је колико је огромна разноврсност конфликта и начина њиховог разрешавања. Могући су следећи стилови понашања у конфликтним ситуацијама: „повлачење, попуштање надметање и решавање”.⁴

Ако једна страна у потенцијалном конфликту не показује никакву бригу да задовољи своје интересе, нити брине за другу страну, та страна се неће ни упуштати у разрешавање конфликта, и реаговаће

⁴ Драган Попадић и др., *Паметнији не појушта – водич кроз сукобе до споразума* (Београд: Група Мост, 1998), 37.

повлачењем из конфликтне ситуације. У основи овог начина поступања је страх од конфликта, осећај да је сваки конфликт тежак и нерешив. Овај стил се обично приказује корњачом и девизом „Сукоб? Какав сукоб?“ Као што се корњача у незгодној ситуацији само увуче у свој оклоп, тако и неки људи не желе да се суоче са конфликтом и понашају се као да сукоб уопште не постоји.

Попустљиви стил карактеристичан је за људе који у конфликту више воде рачуна о другој страни него о сопственим интересима. Њима је најважније да задрже добре односе са другим људима. Спремни су да занемаре властите потребе како би друга страна била задовољна. Прати их слика плишаног меде и крилатица „Како ти кажеш“.

Вођење рачуна само о својим интересима, а занемаривање друге стране подстиче људе да се током конфликта надмећу са другом особом. Као симбол се користи ајкула, и став „Биће по моме или неће бити никако“. Они посматрају конфликт као сукоб у коме само један може бити победник, а другу страну доживљавају као противнике које треба победити.

Најпожељнији вид разрешења конфликта је водити рачуна и о туђим, али и о сопственим потребама. Овај стил је представљен делфином, и крилатицом „Мени одговара то и то. Шта је твој избор?“ Стране у конфликту не гледају једни друге као противнике, већ као сараднике који заједнички учествују у решавању конфликтне ситуације.

Сви ови стилови понашања се могу јавити у библиотечком окружењу. Библиотекари могу имати конфликтну ситуацију и са корисницима и са својим колегама. Начин разрешења те ситуације ће умногоме допринети ефикасности и успешности библиотечког пословања.

РАЗВОЈ ЧИТАЛАЧКИХ ИНТЕРЕСОВАЊА

Комуникација у библиотеци је комплексан и разгранат процес, на чији успех утичу лични циљеви корисника, али и умешност библиотекара, и то не само да помогне у остваривању тих циљева, већ првенствено да их схвати, да разуме њихову суштину. Одувек је била пажњу дилема да ли и на који начин утицати на читаочев избор литературе. Рад са корисницима који долазе у библиотеку по своју „духовну храну“ може да буде много захтевнији и компликованији. Промена парадигме од усмерености на књигу и информацију до

усмерености на самог корисника довела је до појаве развоја читалачке публике. Циљеви новог приступа су следећи:

- „Повећати самопоуздање читалаца и њихово уживање у читању;
- Отворити читаоцима нове видике;
- Омогућити читаоцима да поделе своје читалачке доживљаје;
- Уздићи читање на статус креативне активности.”⁵

Без обзира на чињеницу што је поштовање читалачких склоности и индивидуалности императив библиотекарства модерног доба, некада је пожељно понудити корисницима нешто другачије од онога на шта су навикли. Мисија компаније за развој читалачке публике под називом *Opening the book* гласи овако: „Најбоља књига на свету је једноставно она која се Вама највише свиђа. То је нешто што и сами можете да откријете, али ми смо ту да Вам помогнемо да је пронађете.”⁶

Коришћење психолошких ефеката представља веома успешан начин деловања на индивидуални избор читалаца. Ти ефекти су „препоруке библиотекару како да делује на одређени начин у конкретној ситуацији.”⁷ Најчешће се користе следећи ефекти: „Ефекат Пигмалиона, ефекат стручњака, и ефекат ‘Ставите се на моје место’”.⁸

Ефекат Пигмалиона се односи на особу која остварује висока постигнућа, јер то неко од ње очекује. Заснива се на идеји и умећу библиотекара да код корисника пробуди жељу за усавршавањем читалачких навика, тако што ће му саопштити да је на основу увида у његово читање открио код њега могућности које тек треба да се реализују. Дајући кориснику назнаку да може више и боље, код њега буди жељу за самопотврђивањем и усавршавањем, а тиме и за развојем читалачког искуства.

Ефекат стручњака се заснива на дефинисању односа поверења корисника према ауторитету аутора, уредника, издавача, библиотекара. Иако корисници имају свој круг ауторитета, могуће је на њих утицати, ако се то ради ненаметљиво и професионално.

5 Рејчел Ван Ријел, „Библиотека услуга усмерена ка читаоцу”, у *Планеџа Чишалац*, приредила Ивана Јовановић Арсић (Панчево: Градска библиотека; Београд: Културис, 2014), 15.

6 Исто.

7 Јевгенија Јурјевна Медведева, „Психолошки приступ школског библиотекара у раду с децом и омладином ‘ризичне групе’”, у *Библиоџека као ојледало Васељене*, приредио Добрило Аранитовић (Београд: Службени гласник, 2009), 510.

8 Исто.

Ефекат 'Ставите се на моје место' подразумева активност у којој се библиотекар обраћа кориснику са идејом да он буде тај који ће препоручити литературу неком другом кориснику. Правдајући се да је веома заузет, или да не познаје одређену тему довољно добро, библиотекар тражи од корисника да преузме део његовог посла и заузме, макар на кратко, улогу библиотекара. На тај начин кориснику се указује част и учвршћује његово поверење у властите способности.

Ови ефекти утицаја на читалачки избор доста унапређују комуникацију између корисника и библиотекара, и могу бити од изузетног значаја за развој читалачких интересовања и читалачке публике.

Иако су читалачке склоности различите, и у њима постоји законитост. Човек чита неку књигу ради хармонизације најрањивије стране своје личности. Свака личност је непоновљива, али и типична. На тим типовима се заснива соционика, наука о „шеснаестотипској природи људи и закономерности односа између њих.”⁹

СОЦИОНИКА

Соционика је као наука утемељена 1978. године од стране литванске ауторке А. Аугуниставичујте на основу типологије Карла Јунга. По Јунговој типологији личности, људи могу бити екстровертни (свест им је окренута спољашњем свету) и интровертни (окренути унутрашњем свету). Постоје четири основне психолошке функције (мишљење, осећање, интуиција, опажање). Свака функција може да буде доминантна у човековој свести. Њихове комбинације са општим типовима екстровертности и интровертности дају осам психолошких типова. Доминантне функције типова могу да се допуњују помоћним функцијама, па један мисаони интроверт може као допунску функцију да има перцепцију. Ако ових осам типова замислимо као издвојене, добијамо шеснаест варијаната.

Ауторка А. Аугуниставичујте је Јунгову типологију искористила за соционику, тако што је доминантне функције заменила одговарајућим паралелама. „Тако је 'мишљење' заменила 'логиком', 'осећање' 'етиком', 'опажање' 'сензориком', док је 'интуицију' оставила без промене.”¹⁰

⁹ Јелена Николајева Исајева, „О соционичкој библиопсихологији и соционичкој библиотерапији” у *БиблиоШека као ојледало васељене*, приредио Добрило Аранитовић (Београд: Службени гласник, 2009), 545.

¹⁰ Исто, 548.

Тражећи пут ка хармонизацији личности, литванска ауторка га је пронашла у закону дуалитета који подразумева односе потпуне психичке комплементарности људи. Поред одређивања социотипа корисника, и аутори, као и јунаци дела припадају одређеном социотипу. Однос између њихових социотипова је кључан за одређивање одговарајуће књиге за корисника у одређеној ситуацији. Тако књиге могу бити:

- „Истоветне – неопходне за самоанализу и самообразовање;
- Активатори – делују на читаоце подстицајно;
- Књиге двојници – омиљене књиге;
- Књиге предајници – помаже читаоцу да пронађе смисао живота;
- Књиге контролори – коригују карактер;
- Огледалске књиге – усавршавају личне особине.”¹¹

Разумевајући суштину интертипских односа, реално је прогнозировать које књиге треба препоручити читаоцима у стресогеним ситуацијама. Из тога се рађа и идеја о библиотерапији, као дисциплини која користи књигу за решавање различитих стања и проблема.

БИБЛИОТЕКАРИ И/ИЛИ ПСИХОЛОЗИ

Намеће се као незаобилазно питање да ли библиотекарима имају довољно компетенција да се баве психолошким аспектом своје професије? Неки теоретичари сматрају да су психолози незаобилазни у свакој библиотеци, и да једино они имају права да се суоче са овим проблемима. Многа истраживања су показала да то ипак није најбоље решење, јер психолози не познају специфичности библиотечке професије, а многи међу њима не желе да освајају друге професионалне сфере.

Међутим, и међу библиотекарима постоји одбојност према психолошкој професионализацији. С једне стране, они немају довољно компетенција да се суоче са изазовом савременог доба, не воле да мењају устаљену праксу свог рада, а с друге стране, недостаје им амбициозност и мотивација за прилагођавање потребама савременог друштва. Велики проблем су и они који сматрају да им рад са корисницима даје право да себе сматрају психолозима, а да не усавршавају себе, и не развијају компетенције неопходне за психолошку професионализацију библиотечке делатности.

¹¹ Исто, 551.

Образовање и стручно усавршавање библиотекара не уклапа се много у потребу за психолошком професионализацијом. Формално образовање библиотекара у Србији потпуно занемарује психолошку сферу. Мало је курсева, семинара, округлих столова, конференција посвећених психолошком аспекту библиотекарства. У Србији постоје два таква акредитована семинара. Један је осмислила и реализовала ауторка овог рада под називом „Развојна библиотерапија као вид креативног читања у библиотеци”. Семинар је показао да постоји велико интересовање за тему, али и апатија и равнодушност за њену примену, што најбоље осликава стање у нашем библиотекарству, на коме треба много радити. Други семинар, ауторке Јелене Јовин, бави се управљањем конфликтима у библиотечком окружењу. Оваквих семинара треба да буде много више, јер се на њима могу стећи компетенције значајне за психолошки аспект библиотечке делатности.

Образовање библиотекара у Русији је знатно другачије. Много се више пажње посвећује психолошкој професионализацији. Разрадили су следеће самосталне курсеве:

- Библиотечка комуникација;
- Социјално-психолошки основи библиотечког услуживања;
- Библиопсихологија;
- Психологија читања;
- Професионално читање библиотекара-библиографа;
- Библиотечка журналистика;
- Библиотечка конфликтологија;
- Породично читање;
- Акмеологија читања;
- Библиотечко јавно комуницирање.¹²

Оформљене су и специјализације: библиотекар-психолог, библиотекар-социолог, информационо-психолошки консалтинг.

У доба све веће тежње ка прагматизацији људског знања, где су највише страдале хуманистичке науке, стиче се утисак да је књижи потребно обезбедити и неку вредност примењене уметности, која ће, осим сазнајне и естетске функције, имати и неку практичну. Тако се већ неколико деценија говори о интердисциплинарности књижевности, о њеном преплитању са другим дисциплинама, попут психологије,

¹² Валентина Александровна Бородинa, „Психолошки аспект библиотечке делатности”, у *Библиотека као ојледало васељене*, приредио Добрило Аранитовић (Београд: Службени гласник, 2009), 219.

педагогије, социологије, филозофије. У таквом амбијенту, и библиотекарство као наука треба да се окрене психолошком аспекту своје делатности, ради редефинисања своје мисије и својих циљева.

ЛИТЕРАТУРА

Бородина, Валентина Александровна. „Психолошки аспект библиотечке делатности“, у *Библиоотека као огледало васељене*, приредио Добрило Аранитовић. Београд: Службени гласник, 2009, 215–222.

Исајева, Јелена Николајевна. „О соционичкој библиопсихологији и соционичкој библиотерапији“, у *Библиоотека као огледало васељене*, приредио Добрило Аранитовић. Београд: Службени гласник, 2009, 543–556.

Медведева, Јевгенија Јурјевна, „Психолошки приступ школског библиотекара у раду с децом и омладином ‘ризичне групе’“, у *Библиоотека као огледало васељене*, приредио Добрило Аранитовић. Београд: Службени гласник, 2009, 510–516.

Милуновић, Драгана, „Рад са корисником као креативни чин“, *Гласник Народне библиотеке Србије* бр. 1 (2004), 77–85.

Попадић, Драган и др., *Паметнији не попуштају – водич кроз сукобе до споразума*, Београд: Група Мост, 1998.

Ријел, Рејчел Ван, „Библиотечка услуга усмерена ка читаоцу“, у *Планета Читалац*, приредила Ивана Јовановић Арсић. Панчево: Градска библиотека; Београд: Културис, 2014, 15–22.

Шапошњиков, Александар Јевгењевич, „Библиотекар и читалац: аспекти комуникације“, у *Библиоотека као огледало васељене*, Београд: Службени гласник, 2009, 463–472.

The Psychological Skills in Librarianship

Summary

The psychological aspect of librarianship is the core of this paper. It highlights the advisory service, different patrons' behaviors, as well as the development of readers' interests. Besides, it notes the necessity of changing the concept of librarians' education, so that the competences important for the work of the future librarian psychologists be acquired.

Key words: psychological aspect, readers' interests, socionics, conflicts, librarian-psychologist.

ПАТРИЈАРШИЈСКА БИБЛИОТЕКА ЗА ВРЕМЕ ДРУГОГ СВЕТСКОГ РАТА И НЕПОСРЕДНО ПОСЛЕ ЊЕГА

Ненад Игризовић
Народна библиотека Србије,
Београд

УДК: 027.2:271.222(497.11)»1941/1948»

Сажетак

Један од трагичнијих догађаја у библиотечкој историји Патријаршијске библиотеке догодио се почетком Другог светског рата, када су Сремски Карловци територијално припали Независној Држави Хрватској. Усташка организација, која је руководила овом државом, сву своју снагу усмерила је на пљачкање и геноцидну политику над свима који нису Хрвати, као и на уништавање српске и јеврејске културно-историјске баштине. Поред многих културно-просветних институција које су претрпеле пљачкање, нашла се и најстарија библиотека у Срба – Патријаршијска библиотека. Њени фондови су за време рата били пребачени у Свеучилишну књижницу у Загребу, где су се налазили до краја рата, када су враћени свом власнику. Нису враћени у наменски направљену зграду за смештај Патријаршијске библиотеке у Сремским Карловцима, него у депое Српске патријаршије у Београду, где се и данас налазе.

Кључне речи: Патријаршијска библиотека, Сремски Карловци, Свеучилишна књижница у Загребу, Српска патријаршија, Београд, Радослав М. Грујић, Љубомир Дурковић Јакшић, Богољуб Ћирковић.

Трагични догађаји за српски народ и Српску православну цркву почели су нападом сила Осовине на Краљевину Југославију 6. априла 1941. године. Патријарх Гаврило је, по избијању рата, морао да напусти Београд, јер је са појединим архијерејима подржао војни пуч 27. марта 1941. године.¹ Немачки канцелар Адолф Хитлер оптужио је Србе да су главни узрочници и кривци за априлску југословенску катастрофу. После такве директне оптужбе покренута је директива за територијалну прераспodelу Југославије.² На страни Немачке, као предводнице сила Осовине, нашли су се сви традиционални непријатељи српског народа, који су имали претензије на поједине делове Краљевине Југославије. Италија је деценијама имала аспирације на цело јадранско подручје; Бугарска на Јужну и Стару Србију; Мађарска на Бачку, Барању и Банат и Албанија на присједињавање Косова и Метохије и Новопазарског Санџака.³ Нови чинилац било је стварање Независне Државе Хрватске 10. априла 1941. године.⁴ Њу су првобитно створили Италијани и Немци, па је после предата на руковођење припадницима Усташке организације,⁵ која је годинима пре преузимања власти спремала план за чишћење Срба, по свим оним крајевима које је сматрала делом своје државе.⁶ По преузимању власти у Независној Држави Хрватској, усташе су почеле да остварују свој план. Спровођена је денационализација Срба, тако што је 25. априла 1941. године донета одредба о забрани ћирилице у јавном и приватном животу на територији Независне Државе Хрватске. Забрањени су сви ћирилични натписи, штампање књига на ћирилици, као и продаја књига са марксистичким, пројугословенским, англофилским и демократским садржајем.⁷

1 В. Радмила Радић, *Животи у временима: патријарх Гаврило (Дожић) 1881–1950*, Београд: Православни богословски факултет, Институт за теолошка истраживања, 2011, 345–352; Убрзо га је немачка војска ухапсила у Острогу. Прошао је кроз затворе у Сарајеву и Београду. Био је интерниран за време рата у манастире Раковица и Војловица, одакле је, заједно са жичким епископом Николајем Велимировићем, одведен у логор Дахау. Вратио се у Србију 14. новембра 1946. године. В. Исто, 353–447.

2 Вељко Ђурић, *Српска православна црква у Независној Држави Хрватској: 1941–1945* (Ветерник: ЛДИЈ, 2002), 7.

3 Ђоко Слијепчевић, *Историја Српске православне цркве. Књ. 2, Од почетка XIX века до краја Другог светског рата*, Искра: Минхен, 1966, 663.

4 Вељко Ђурић, Нав. дело, 8.

5 Исто, 9.

6 Ђоко Слијепчевић, Нав. дело, 663–664.

7 Јелена Попов, „Библиотеке и књижнице у Војводини за време Другог светског рата“, *Зборник за историју* 25 (1982): 62.

Са масовним убиствима започето је већ крајем априла 1941. године у Херцеговини, Лици, на Кордуну и Банији и у Босни. У Глини је крајем јула побијено око 2.000 Срба; у логору Јадовно код Госпића од 7.000 до 10.000 људи, а у Јасеновцу се број побијених временом повећао на неколико стотина хиљада. До половине јула 1941. године, у Србији је пронашло уточиште око 85.000 Срба из Независне Државе Хрватске.⁸

После државно-административне промене, на територији бивше Краљевине Југославије дошло је до окупације Срема и његовог припајања Независној Држави Хрватској. Усташки терор није био усмерен само на пљачку и геноцидну политику над свима који нису Хрвати, него и на уништавање српске и јеврејске културно-историјске баштине. Пре него што је усташка војска дошла у Срем, немачка војска, која је у свом формацијском саставу имала специјалне јединице за ову врсту акција, пљачкала је музеје, библиотеке, архиве и друге културне институције. Задатак им је био да проналазе уметничке предмете, библиотечку и архивску грађу војне и војно-политичке природе, која би им била од посебне користи за културно-научне установе у Немачкој. Усташе су, за разлику од Немаца, имале другачији метод пљачкања и уништавања културних добара, али крајњи резултат био им је исти.⁹

ПРЕНОС ФОНДА ПАТРИЈАРШИЈСКЕ БИБЛИОТЕКЕ У СВЕУЧИЛИШНУ КЊИЖНИЦУ У ЗАГРЕБУ

Анте Павелић (1889–1959)¹⁰ је, на предлог Министарства одбране, 22. маја 1941. године, потписао „Zakonsku odredbu o zabrani otuđivanja i izvoženja starinskih, umjetničkih, kulturnopovjesnih i prirodnih spomenika sa područja Nezavisne Države Hrvatske“. На основу ове заповести, професор Владимир Ткалчић (1883–1971)¹¹ је, као управник Музеја за умјетност и обрт у Загребу, имао обавезу да све културно-историјске и уметничке предмете из право-

⁸ Радмила Радић, *Вером против вере: држава и верске заједнице у Србији 1945–1953*, Београд: ИНИС, 1995, 46.

⁹ Јелена Попов, Нав. дело, 51–52; в. Вељко Ђурић, Нав. дело, 131–132.

¹⁰ Родоначелник усташког покрета.

¹¹ Владимир Ткалчић је рођен у Загребу. На филозофском факултету у Загребу дипломирао је географију, историју, археологију и историју уметности. Поред тога што је био зачетник хрватске музеологије, био је одличан познавалац фотографије и конзервације. Од 1934. до 1952. године обављао је службу управника Музеја за умјетност и обрт у Загребу.

славних цркава и манастира преузме и донесе у институцију којом је управљао.¹² Брига хрватских научних институција за чување културног блага у српским црквама и манастирима почела је његовим одласком у манастир Гомирје. Други део посла, који се односио на фрушкогорске манастире, обавио је од 29. августа до 16. септембра 1941. године. Све је ово урадио заједно са стручњацима из Конзерваторског завода из Загреба. Исто тако су у Хрватски државни музеј умјетности и обрта донети предмети из парохијских цркава широм Независне Државе Хрватске.¹³

Када је Сремским Карловцима промењено име у Хрватски Карловци, почело је са издавањем специјалних законских одредаба за градске културне установе и црквену имовину. На место повереника над целокупном православном црквеном имовином постављена су два одговорна лица. За економску страну управљања постављен је градоначелник Сремских Карловаца Вјекослав Голубовић, а за финансијску Андрија Лудвиг. Њих двојица су имали овлашћење да, по свом нахођењу, поставе своје поверенике за један или за више поседа који имовински припадају Епархијском управном одбору у Сремским Карловцима, Патријаршијским добрима у Сремским Карловцима, као и над имовином Новосадске црквене општине у Сремским Карловцима.¹⁴

На основу овога документа, за повереника над Патријаршијском имовином постављен је Антун Лешински. Он је 5. јула 1941. године запечатио Патријаршијски двор у Сремским Карловцима. Кључ, који је задржао код себе, предао му је јеромонах Мардарије Прокић.¹⁵ Према следећем записнику, у благајни у Патријаршијском двору пронађено је 6.506,25 динара, који су потицали делом из патријаршијског фонда, делом из Народно-црквених фондова и делом из личног патријарховог фонда. Пронађено је и 7.000 динара од кауције предузимача за оправку Патријаршијског двора и у вредносним хартијама 1 ком. од 5.000 динара са купоном бр.

12 Који је био интерес В. Ткалчића у овом послу, остаје непознато. Не знају се тачно његове намере, да ли је то радио као представник хрватског режима или као професионалини музеолог. Треба имати у виду и чињеницу да је хрватска власт из Загреба све ово плаћала. Како би неке чињенице биле јасније, требало би видети сведочење Радослава Грујића о њему. В. Милан П. Костић, *Злогела и греси* (Сремски Карловци: Сремска епархија, 1990), 239.

13 Вељко Ђурић, *Српска православна црква у Независној Држави Хрватској: 1941–1945*, 124–126.

14 АСПЦ – Комисија за прикупљање података о страдању Србу у НДХ, Независна Држава Хрватска, Државно равнатељство за понову, Загреб бр. 31/41.

15 Исто, Реверс.

24 и 4 ком. у вредностима 16.000 динара са купоном бр. 24. Новац му је предао в. д. благајника М. Прокић.¹⁶ О преузимању фонда Патријаршијске библиотеке пронашли смо један кратак записник, у коме нема детаља о броју књига. Записник су потписали библиотекар В. А. Мајевски и М. Прокић:

„Дана 5/VII.1941. год. запечаћена је библиотека архимандрита Илариона Руварца, библиотека друштва 'Слога', Књижница богословије Карловачке и Архиепископско-Митрополитско-Патријаршка библиотека, а која сачињавају заједно 'Патријаршијску библиотеку' и кључеве предати поверенику г. Антуну Лешинском из Сријемских Карловаца.“¹⁷

После овога, Равнатељство за понову из Загреба преузело је конфисковане књиге, као и управу над целокупном патријаршијском имовином. О томе сведочи још једна одлука од 25. августа 1941. године, којом се проглашава да „на темељу Законске одредбе од 6. 8. 1941. број СССРХV/993/Z.P. 1941. о имовини особа које су напустиле подручје НДХ да је имовина Српске православне архиепископије и Митрополије карловачке из Сремских Карловаца постала имовином Независне државе Хрватске, а некретнине поменуте установе, које су уписане у градском улошку бр. 879 катастарске општине Сремски Карловци уступају се у посед и власништво и грунтовно преносе на Државно равнатељство за понову у Загреб, па се грунтовни уред у Карловцима позива да тај пренос власништва грунтовно спроведе.“¹⁸

Прва незванична вест, која се ширила од Срема ка Београду, била је да усташе намеравају да Патријаршијску библиотеку, заједно са осталим црквеним зградама, запале, како би доживела исту судбину као Народна библиотека Србије. Б. Ћирковић сведочи да су неки истакнути Загрепчани из научних кругова и људи југословенске оријентације, чувши за ову кобну замисао, интервенисали да се од ње одустане, те да се оно што је вредно заплени, а остало да се уништи.¹⁹ Било је и међу Србима, који су се летњих месеци 1941. године налазили у Хрватској, различитих мишљења о томе како треба спасавати богатства из објеката Српске православне цркве. Један

¹⁶ Исто, Привремени записник.

¹⁷ Исто, Реверс.

¹⁸ Душан Вулетић, *Судбина културне баштине Срема у шоку II светској рати*, Том 2, Нови Сад: Архив Војводине, 1997, 19.

¹⁹ Богољуб С. Ћирковић, „Библиотеке Српске православне цркве“, у *Српска православна црква 1920–1970*, Београд: Свети архијерејски синод Српске православне цркве, 1971, 416.

од њих био је и Бошко Стрика, који је у Загребу одржавао везе за хрватским научницима. Као сарадник загребачких музеја познавао је Владимира Ткалчића и његове сараднике, којима је препоручивао да се све црквене драгоцености што пре пренесу у Музеј за умјетност и обрт, јер им прети опасност од пљачкања. По његовом сведочењу, они су прихватили предложен савет. После доношења црквених драгоцености из српских манастира и цркава у Музеј за умјетност и обрт, међу пописивачима био је и Б. Стрика, који је тврдио да су све пописали и сложили у музејске депое.²⁰

Министарство просвете Независне Државе Хрватске је, крајем августа 1941. године, упутило налог Равнатељству Свеучилишта у Загребу да се оформи комисија из састава Свеучилишне књижнице која ће пренети књиге из Патријаршијске библиотеке у Загреб, са циљем да се похране у депо Свеучилишне књижнице. Комисија, коју је предводио Владимир Ткалчић, састојала се од двојице стручњака, Марка Орешковића и Младена Бошњака из Свеучилишне књижнице и четворице помоћних радника. Преузела је библиотечку грађу из Патријаршијске библиотеке 3. септембра 1941. од професора Стјепана Готвалда,²¹ који је био изасланик Државног равнатељста за понову из Загреба. За време њеног боравка, од 1. до 3. септембра, комисија није прегледала Библиотеку Карловачке богословије, нити је из ње износила књиге.²² Б. Ћирковић у свом раду нигде не спомиње постојање ове комисије, већ наводи да је усташка власт делегирала 40 језуитских калуђера да изврше наређење.²³ Један од службеника (портир) Карловачке богословије Новак Турањанин предао је, 6. септембра 1941. године, кратки реферат ректору Душану Лазичићу, у коме описује шта су све усташе опљачкале и конфисковале. Две ставке се тичу књига, једна у којој се каже да су се из Патријаршијске библиотеке камионом носиле књиге и остале ствари, а друга да из Библиотеке Карловачке богословије до тада није још ништа однето.²⁴

20 Вељко Ћурић, *Српска православна црква у Независној Држави Хрватској: 1941–1945*, 128–129.

21 Стјепан Готвалд био је типичан пример интелектуалца који је прихватао усташке идеје, па је све своје знање ставио у њихову службу. Волео је да им се додворава доносећи им поклоне са путовања по српским манастирима. В. Вељко Ћурић, *Српска православна црква у Независној Држави Хрватској: 1941–1945*, 127.

22 *Споменица траганима Сремских Карловаца жртвама немачке агресије и усташког штерора и геноцида 1941–1944. године*, уредник Коста Поповић, Нови Сад: Издавачки фонд Св. Максима Епархије сремске, 1997, 52.

23 В. Богољуб С. Ћирковић, *Нав. дело*, 416.

24 АСПЦ – Комисија за прикупљање података о страдању Србу у НДХ, Препис Сремско-карловачки срез – Београдско-карловачка епархија.

Пошто је комисија прегледала конфискован библиотечки фонд, саставила је извештај, 6. септембра 1941. године, у коме је констатовано да је библиотека „врло богата научно-стручном литературом на свим језицима, са око 20.000 књига и пар хиљада старих рукописа [у 10 сандука]“.²⁵ Грађа је из Патријаршијске библиотеке однета по киши, што је додатно утицало на уништавање и пропадање књига.²⁶ Целокупна библиотечка грађа убачена је у три вагона, без икаквог реда. Они су пре ове акције били коришћени за ратне сврхе, па су били оштећени. Пропуштали су воду, али срећом, киша је ускоро престала, па су књиге претрпеле мања оштећења.²⁷ Укупно је био 41 сандук, али било је и грађе која није упакована у сандуке. По доласку на загребачку железничку станицу, целокупна библиотечка грађа је у шпедитерским колима отпремљена у депо Свеучилишне књижнице. При оваквом транспорту, вероватно је један део књига био поприлично оштећен, а неке и изгубљене.²⁸ Рукописи су били пребачени у специјалан трезор и сложени у осам ормана. Рукописи из библиотеке Илариона Руварца, који су били допремљени у 7 сандука, пребачени су у „мало спремиште“, а његове књиге смештене су заједно са осталим књигама у депо.²⁹ Сви ови подаци се налазе забележени у званичном извештају Свеучилишне књижнице од 14. јула 1946. бр. 135/1945, где на крају пише:

„У просторије, где су те књиге смештене, осим службених лица, нико није имао приступа. Књиге су кроз читаво време остале онако како су биле смештене након допреме. Нити једна књига или рукопис није унесен у наше збирке“.³⁰

Један од чланова комисије, Марко Орешковић, у свом сведочењу тврдио је да су књиге остале у истом стању као када су допремљене, да о њима нико није водио рачуна и да никоме није било дозвољено њихово коришћење.³¹

25 Душан Вулетић, *Судбина културне баштине Срема у шоку II светској раша*, Нови Сад: Историјски музеј Војводине, 1992, 155; Јелена Попов, „Библиотеке и књижнице у Војводини за време Другог светског рата“: 62–63.

26 Богољуб С. Ћирковић, Нав. дело, 416–417; Небојша Лазаревић, „Библиотека Српске патријаршије“: 550–551.

27 Душан Вулетић, Нав. дело, 156.

28 *Злочини окупатора на културно-историјским споменицима у Срему*, елаборат Покрајинске комисије за утврђивање злочина окупатора, 3. група, 243.

29 Душан Вулетић, Нав. дело, 156.

30 АВК, Сремски Карловци, бр. 15762, Извештај Свеучилишне библиотеке, Загреб, бр. 639/1946.

31 АВК, Сремски Карловци, записник од 17. маја 1946, изјава Марка Орешковића, инв. бр. 15761.

Нашли смо и изјаву директора Карловачке гимназије Симе Грозданића, који наводи да је душа усташког покрета у Сремским Карловцима био професор Вјекослав Барлековић.³² Мачековац, који је себе у Независној Држави Хрватској прогласио за највећег Хрвата и револуционара, пише у резимеу изјаве Грозданић, био је „главни упропаститељ српских националних тековина у Сремским Карловцима. Он је један од највећих инспиратора за прогањање Срба и за увођење усташких и велико-хрватских новотарија. Он је успео, да измири још пре слома Југославије све хрватске политичке фракције (Радићевце, Франковце итд.) тако је он остао неки хрватски апостол у Карловцима“.

Изјава која је написана на 10 страна садржи и одељке који се тичу Богословије Св. Саве, Патријаршијског двора, Свештеничког конвикта и Стефанеума. В. Барлековић је, после одласка немачке војске, примио на управљање све просторије Богословије Св. Саве са њеним инвентаром. Са својим послушницима је у лето 1941. године вршио пљачке инвентара (клубе, столови, ормани, столице итд.). У овој згради је основао ђачки интернат и отворио Учитељску школу, у којој је постао заменик управника. Лично је располагао конфискованим библиотечким фондом, те он сноси одговорност за све крађе књига из ове библиотеке. Неке књиге је продавао својим ученицима (нпр. речнике итд.). Са суплентом и логорником Ивом Бојановским дао је својим ђацима да пљачкају и спале све ђачке књижице богослова. После одласка немачке војске, исто тако је преузео и Патријаршијски двор. Довео је комисију из Загреба, која је камионима одвезла велику библиотеку и остале ствари од историјске вредности. Наводи да су неки људи из Београда покушавали да помоћу Немаца спасу све из Патријаршијског двора и превезу у Београд. На то је В. Барлековић одговорио: „Ниједна игла не смије да оде у Београд из Хрватске државе“. Он је од Патријаршијског двора направио усташку школу, у којој се индоктринирао усташки подмладак. Свештенички конвикт претворио је у женски ђачки интернат, којим су руководиле „милосрдне сестре“ из Осијека. Једна од њих је о питању покрштавања Срба говорила на пијаци: „Зар ту ђубрад да примимо у нашу Католичку цркву“. Стефанеум су потпуно опљачкали, тако да су остале празне просторије.

32 АСПЦ – Комисија за прикупљање података о страдању Србу у НДХ, Записник др Симе Грозданића од 31. октобра 1942. године.

Поменути логорник Иво Бојановски учествовао је у уништавању Српске манастирске штампарије. Као усташки комесар потрудио се да се оштете машине и учине неупотребљивим, слова разнесу, магацини са материјалом опљачкају, а примерци и табаци *Грчко-српској речника* и *Србљаци* униште, као и све остале затечене књиге у штампарији. Ова штампарија је радила од 1892. године и била је оспособљена за штампање књига на црквенословенском и грчком језику.³³

Сви вредни предмети из Патријаршијског двора беспоштедно су разграбљени или однесени у Загреб. Ово је све пропраћено саблажњивим сценама, попут оне када часне сестре Светог Кржа из девастираног Патријаршијског двора износе елегантније комаде намештаја, писаће столове, ормане и тепихе. По окончању ових немилих сцена, 1.102 предмета је завршило у Хрватском државном музеју за умјетност и обрт. Они су после рата враћени и данас се чувају у Патријаршијском двору у Београду.³⁴ Још неки значајни објекти су страдали у Сремским Карловцима, као што је новосаграђена зграда за смештај Патријаршијске библиотеке, коју су усташе користиле за становање и мучење неистомишљеника Срба, па је на крају окупације била прилично руинирана.³⁵

Када је реч о фрушкогорским манастирима који су се нашли на удару усташких власти, ваља истаћи да је одредба о забрани ћирилице била само иницијална агресија за почетак „чишћења“ њихових библиотека. Ниједна није била поштеђена, а у неким манастирима начињена је непроцењива штета. Уништаване су књиге из српске историје и књижевности. Сачувани су само делови фондова из библиотека манастира Крушедол, Беочин, Раваница и Јазак, које су под надзором В. Ткалчића допремљене у Музеј за умјетност и обрт у Загребу. Што се тиче фондова из осталих манастира (Гргетег, Хопово, Раковац, Бешеново, Шишатовач, Кувеждин и Привина Глава), сачувано је само неколико рукописа и јеванђеља, која је В. Ткалчић преузео. Остале књиге су биле опљачкане, а неке и дефинитивно уништене и спаљене када су усташе минирале манастире.³⁶

33 *Сјоменица грађанима Сремских Карловаца жртвама Немачке агресије и усташкој терору и геноцида од 1941. до 1944. године*, 55–56.

34 Срђан Ерцеган, Лукијан — *православни Архиепископ карловачки, Митрополић и Патријарх српски: 1908–1913*, Сремски Карловци: Српска православна епархија сремска, 2013, 195.

35 Душан Вулетић, *Судбина културне баштине Срема у шоку II светској раша*, Том 2, 19–23.

36 *Злочини окупатора на културно-историјским сјоменицима у Срему*, елаборат Покрајинске комисије за утврђивање злочина окупатора, 3. група, 244 ; Душан Вулетић, *Судбина културне баштине Срема у шоку II светској раша*, 157–158; Јелена Попов, „Библиотеке и књижнице у Војводини за време Другог светског рата“: 62.

БИБЛИОТЕКЕ КАРЛОВАЧКЕ БОГОСЛОВИЈЕ И БОГОСЛОВИЈЕ Св. САВА

Министарство народне просвете Независне Државе Хрватске упутило је 19. јануара 1943. године захтев управи Свеучилишне књижнице да поново пошаље комисију у Сремске Карловце, како би конфисковала библиотечки фонд Карловачке богословије. Преузет је из просторија Учитељске школе (бившег Семинара), спакован је у гомиле, а не у сандуке, и допремљен у Свеучилишну књижницу. Због недостатка простора за њено складиштење, грађа је смештена у соби вратара и у још једној просторији. Не постоје никакви записници о примопредаји и допреми, као ни о стању фонда све до периода када је морао да се врати власнику.³⁷

Библиотека Богословије Св. Сава, за време окупације Сремских Карловаца, служила је као библиотека Учитељске школе. На сваком примерку књиге налази се печат којим су усташе обелажавале њену припадност овој школи. Према Душану Вулетићу, фонд ове библиотеке се састојао од 9.500 књига, у чијем саставу су се налазиле и књиге из библиотеке митрополита Михаила Јовановића и још неких архијереја. Њен фонд није отпремљен у Свеучилишну књижницу, али је библиотека далеко више оштећена од осталих, јер је била изложена пљачки окупаторских војника који су били смештени у овој згради.³⁸ По њему, спасено је само 3.000 књига.³⁹ За разлику од њега, Н. Лазаревић каже да се фонд састојао од 25.000 књига и да је један део ове библиотеке пренет у Свеучилишну књижницу.⁴⁰ Слажу се у томе да су коришћене за потребе Учитељске школе и да су окупаторски војници пљачкали библиотеку. По управнику Патријаршијске библиотеке Б. Ћирковићу, фонд ове библиотеке је 1941. године садржао 18.522 наслова у 60.020 библиографских јединица. За време рата нестало је 1.380 књига. Овај извор је вероватно најмеродавнији због Ћирковићевог личног увида у стање фонда у просторијама Патријаршијске библиотеке у Београду.

37 Душан Вулетић, *Судбина културне баштине Срема у Шоку II светској рата*, 157; Јелена Попов, Нав. дело, 63.

38 Јелена Попов, Нав. дело, 63.

39 Душан Вулетић, *Судбина културне баштине Срема у Шоку II светској рата*, 157.

40 Небојша Лазаревић, „Библиотека Српске патријаршије”, *Зборник Православној богословској факултету II* (1951): 551.

ПРЕУЗИМАЊЕ БИБЛИОТЕЧКОГ ФОНДА ПОСЛЕ ОКОНЧАЊА РАТА

После завршетка рата, поставило се питање проналажења српских црквено-културно-историјских споменика однетих за време Независне Државе Хрватске у Загреб и њиховог враћања власнику. Први корак Светог архијерејског синода било је постављење Љубомира Дурковић-Јакшића, 6. јуна 1945. године, за библиотекара Патријаршијске библиотеке у Сремским Карловцима. За обављање ове службе одређен му је месечни хонорар од 2.500 динара, који је почео да прима од 1. јула 1945. године.⁴¹ По постављењу, уручена му је легитимација са којом му је држава обезбеђивала слободно кретање. Отпутовао је у Сремске Карловце и сместио се у Старом двору. Неколико месеци је радио на добијању дозволе за припрему зграде Патријаршијске библиотеке, саграђене 1940, у коју је требало да се сместе све књиге и архивалије из Загреба. План му није успео, јер су и њу, као и остале Патријаршијске зграде, заузеле цивилне и војне власти ради својих потреба.⁴²

Ради бољег разумевања, потребно је напоменути да су после Другог светског рата престоне митрополијско-патријаршијске структуре и градитељско-резиденцијалне целине у Сремским Карловцима поново проживеле културни геноцид у комунистичким државно-правним околностима. Он је интензивно трајао од 1945. (Демократска Федеративна Југославија) до 1991. године (Социјалистичка Федеративна Република Југославија).⁴³ Комунистичка власт је спроводила политичке и законске санкције које су укључивале и конфискацију непокретних и покретних добара Српске православне цркве, њеног свештенства и верног народа. Незаконито развлачење и уништавање остатака непокретне и покретне имовине Српске православне цркве, као што каже Динко Давидов, граничило се са историјским огрешењем и националном издајом.⁴⁴

По налогу Министарства просвете Федералне Државе Хрватске,

41 АСАС, бр. 1050, 25/10 јуна 1945.

42 Љубомир Дурковић-Јакшић, Љубомир Дурковић-Јакшић, „Прилог историји страдања Патријаршијске библиотеке“, *Гласник СЛСПЦ* год. LXVII, бр. 10 (1986): 241; АСАНУБ, Заоставштина Љубимира Дурковића Јакшића, 14.787 (несрећена грађа).

43 Велимир Љ. Ђеримовић, *Сремски Карловци и Даљ – пресхолни центри Карловачке митрополије: нови погледи*, Београд: Издавачки фонд Архиепископије београдско-карловачке, 2007, 38.

44 Динко Давидов, „Предисловије“ у *Злогела и греси*, Милан П. Костић, Сремски Карловци: Сремска епархија, 1990, 48.

17. јула 1945. године, бр. 5174, формирана је Комисија за излучење библиотека, рукописа и црквених ствари, које су конфисковане из православних манастира и цркава и депоноване у Музеј за умјетност и обрт у Загребу. Комисија се углавном састојала од људи који су учествовали у конфискацији (директор Музеја за умјетност и обрт Владимир Ткалчић, библиотекар Зденко Војновић и кустос Иван Бах). Српска патријаршија је послала др Радослава Грујића.⁴⁵

Према Грујићевом извештају, у Загребу је пронађено „око четрдесет камиона“ конфискованих ствари, које су биле смештене у Музеју за умјетност и обрт, Свеучилишној књижници, Земаљском архиву и у Гипсотеци.⁴⁶ Захваљујући томе што конфисковане књиге нису биле уврштене у редован фонд Свеучилишне књижнице, у целости су биле сачуване.⁴⁷ Када је извршен преглед свих конфискованих ствари, издвојене су оне из Срема, које су, у јулу 1946. године, превезене у једанаест вагона од петнаест тона у Београд и смештене у зграду Српске патријаршије. Овим поводом сачињен је детаљан записник о примопредаји, која је трајала од 13. маја до 8. јула 1946. године.⁴⁸ У Архиви Светог архијерејског синода налази се примерак записника на 408 куцаних страна.⁴⁹ У оквиру њега постоји део који се тиче преузимања књига и рукописа са подручја Народне Републике Србије. Р. Грујић је преузео библиотечки фонд Патријаршијске библиотеке у Сремским Карловцима, заједно са библиотеком Илариона Руварца и Карловачке богословије.

Записник је закључен 6. јула 1945. године у Загребу. Поред чланова комисије, потписали су га М. Стевановић, изасланик Министарства просвете Народне Републике Србије, на темељу овлашћења,

⁴⁵ Грујић је доживео тужну судбину пресудом Суда части Београдског универзитета 1945, да се због сарадње са окупационим властима и идеолошког утицаја на омладину лиши професорског звања и, одлуком Одбора четвртог насеља Првог народноослободилачког рејона, да му се одузме српска национална част. Ова неправда је исправљена у марту 2014, када су одлуком Вишег суда у Београду наведене оптужбе проглашене ништавним.

⁴⁶ Љубомир Дурковић-Јакшић, „Прилог историји страдања Патријаршијске библиотеке“: 241; АСАНУ, Заоставштина Љубимира Дурковића Јакшића, 14.787 (несрећена грађа); Радослав М. Грујић, „Српски црквени, културно-историски и уметнички споменици сачувани у Загребу од усташког уништења“, *Гласник СЛСПЦ* год. XXVII, бр. 1 (1946): 9–11.

⁴⁷ Јелена Попов, „Библиотеке и књижнице у Војводини за време Другог светског рата“: 72.

⁴⁸ Војвођански музеј (Нови Сад), Записник о примопредаји културно-историјских предмета, бр. 371–1946, од 13. свибња 1946. инв. бр. б.б.; в. Душан Вулетић, *Судбина културне баштине Срема у шоку II светској раша*, 180–250.

⁴⁹ Музеј СПЦ, ЗРГ.

и управник Свеучилишне књижнице Матко Ројнић.⁵⁰ Књиге и драгоцености нису враћене у првобитан смештај у Сремским Карловцима, јер су Патријаршијски двор, Свештенички конвикт и зграда Патријаршијске библиотеке (Дом Св. Саве) били запоседнути за потребе касарне и војне болнице. Грујић је, још пре него што је почео транспорт из Загребa, предложио да се за смештај Патријаршијске библиотеке и Архива ослободи у Сремским Карловцима зграда која је направљена за ту сврху. Имао је и идеју да се у њу сместе још и делимично спасене библиотеке из фрушкогорских манастира. Са овим предлогом се сложило Министарство просвете Демократске Федеративне Југославије и упутило допис Народноослободилачком одбору Војводине у Новом Саду да се зграда која је наменски направљена за Патријаршијску библиотеку испразни и преда Српској православној цркви. Народноослободилачки одбор Војводине није прихватио овај предлог, са објашњењем да је ова, као и остале зграде у Сремским Карловцима, после рата национализована и нове власти је користе за своје потребе.⁵¹ Само неколико соба које су се налазиле у Старом двору су остале на располагању.⁵² У неколико покушаја Свети архијерејски синод је молио Председништво владе Народне Републике Србије да се просторије Патријаршијског двора у Сремским Карловцима, после исељења војних болница, доведу у исправно стање и да се однете ствари врате на место.⁵³ Ова молба није била услишена.

Грујић је сматрао да је В. Ткалчић свој посао урадио савесно. Он је одмах по конфискацији пописивао све преузете предмете, а када није могао, због ограниченог времена, да их попише на терену, то је чинио касније, по смештању у Музеј за умјетност и обрт. Предмете који су донети из Срема стављао је одвојено од осталих конфискованих предмета, које је после рата неоштећене вратио старом власнику.⁵⁴ По записнику који је саставио Р. Грујић, сачуван је највећи део ових предмета, а око 70% од онога што је затечено било је на свом месту.⁵⁵

⁵⁰ Исто.

⁵¹ *Споменица грађанима Сремских Карловаца жртвама Немачке аиресије и усташкој шерора и теноцида од 1941. до 1944. године*, 55–56.

⁵² *Гласник СЛСПЦ* год. XXVII, бр. 3 (1946): 45.

⁵³ *Гласник СЛСПЦ* год. XXVII, бр. 5 (1946): 68.

⁵⁴ Душан Вулетић, *Судбина културне баштине Срема у шоку II светској рата*, 263.

⁵⁵ АВК, Сремски Карловци, записник од 15. листопада 1945, изјава др Радослава Грујића, инв. бр. 15743.; Душан Вулетић, *Нав. дело*, 263–269.

Због велике зиме и недостатка огрева за ложење музејских просторија, примопредаја је прекинута и Р. Грујић се вратио у Београд. Пре него што је кренуо други пут у Загреб, одржана је седница Светог архијерејског синода у марту 1946. године, на којој се расправљало о овом проблему:

„[...] Узет је на знање извештај преосвећеног викарног епископа г. Арсенија као администратора загребачке епархије и протојереја др Радослава Грујића, професора универзитета у пензији, о учињеним интервенцијама за осигурање материјалних средстава на терет државе око преноса имовине и драгоцености Српске православне цркве које су за време окупације однесене и пронађене у Загребу. Препоручено је и Претседништву Светог архијерејског синода, да учини све потребно да се чим пре осигурају средства за пренос ових ствари у Београд. Оне ствари за које се установи да припадају епархијама, које се налазе на територијама данашње Народне Републике Хрватске а које су потребне за употребу при св. богослужењима, имају се издвојити и тамо оставити под надзором надлежног архијереја, док све остале ствари које су од културно историјске и уметничке вредности имају се пренети заједно са свима осталим стварима у Београд.”⁵⁶

Појавио се проблем око финансирања транспорта из Загреба у Београд. Чланови комисије, Р. Грујић и Иван Бах су, у допису Министарству просвете Демократске Федеративне Хрватске, напоменули да ће се транспорт извршити у етапама. Потраживали су 30 вагона, а за прву етапу, која је требало да се спроведе 25. октобра 1945. године, била су потребна 3.⁵⁷ По овом питању су се Демократска Федеративна Хрватска и Савезно министарство финансија изјаснили да немају буџетских могућности да то реализују,⁵⁸ па је питање транспорта одложено за мај 1946. године. Савезно министарство финансија предложило је да се трошкови превоза (335.700 динара)⁵⁹ регулишу на бази односа између оштећених и оних оних који су штету проузроковали, али Министарство просвете Демократске Федеративне Хрватске није прихватило ову обавезу, очекујући одобрење за кредит из савезног буџета.⁶⁰ Министарство просвете Србије тражило

⁵⁶ Гласник СЛСПЦ год. XXVII, бр. 5 (1946): 68.

⁵⁷ АСАНУБ, Заоставштина Љубимира Дурковића Јакшића, 14.787 (несрећена грађа).

⁵⁸ Исто.

⁵⁹ Исто.

⁶⁰ Љубомир Дурковић-Јакшић, „Прилог историји страдања Патријаршијске библиотеке”: 243.

је од Српске православне цркве да се преузети предмети и књиге који нису за богослужбену употребу доделе државним библиотекама и музејима. Свети архијерејски синод се супротставио оваквом захтеву, позивајући се на право које је Устав загарантовао Српској православној цркви и издејствовао да се случај реши у њену корист.⁶¹ Примопредаја је настављена 17. јуна 1946. године, а о овом деловању сведочи записник који је Р. Грујић саставио 24. јула 1946. године:

„[...] За време зиме 1945/6 год. – пошто Патријаршија није располагала довољним сретствима за пренос свих пронађених црквених предмета из Загреба у Београд – предузети су потребни кораци преко Комисије за верске послове код Министарства просвете НР Србије, да оно издејствује за тај пренос потребни кредит.⁶² И почетком маја 1946. год. успело се да Министарство просвете Србије добије од Министарства финансија своту од 350.000 динара у ову сврху.

Примивши то решење, Министарство просвете Србије одмах је одредило своје делегате, који ће са делегатом Св. Синода Српске патријаршије, отићи у Загреб и тамо преузети све црквене и друге предмете који су пронађени у Загребу, а потичу са територије Срема у данашњим његовим границама припалим Војводини у оквиру НР Србије. После тога Комисија је одмах отпутовала у Загреб и успела да, од 17. јуна до 13. јула о. г. обави примопредају пронађених предмета, спакује их у једанаест вагона од по 15 тона, пренесе их у Београд. Све те предмете и пренешене ствари данас се налазе у десном крилу Двора Српске патријаршије.

Ових дана Патријаршијски управни одбор одредио је Комисију, која ће 29. о. м. почети са разврставањем довежених из Загреба предмета на оне које имају практични – богослужбени значај од оних који имају музејску, библиотечку или архивску вредност,⁶³ па ће се први сукцесивно слати српским-црквеним манастирима из којих су однешени, а други сместити у Музеј, библиотеку и архив Српске патријаршије.

⁶¹ Исто, 245–247.

⁶² Српска православна црква је после рата лишена скоро свих прихода из којих је до сада подмиривала своје потребе. Њена имовина је стављена под удар аграрне реформе, тако да није могла да рачуна на ове приходе од црквених добара. В. Гласник СЛСПЦ год. XXVII, бр. 3 (1946): 33.

⁶³ Митрополитски архив био је смештен у згради Народно-црквених фондова. За време окупације у њега је често долазио један немачки стручњак за повеље, па се после рата одмах могло констатовати да у појединим кутијама недостају повеље. Исто тако, прегледане су неке фасцикле, у којима није било материјала под назначеним бројевима. За разлику од њега, Патријаршијски архив био је пренет у Загреб, заједно са Патријаршијском библиотеком, и исто тако је по завршетку рата пребачен у Београд.

Из Загреба су, у тих једанаест вагона пренешене ствари из свих 14 друшкогорских манастира, из Двора патријаршије у Карловцима и из шест православних цркава (3 из Карловаца, а по једна из Јаска, Черевиха и Каменице). Из Карловаца је још пренесена и збирка старих новаца металних и значајних нађена у гимназији карловачкој, а пронађена сада у Археолошком музеју у Загребу.

Исто тако пренесена је у Београд нова библиотека Српске патријаршије у Карловцима, као и библиотека архимандрита Руварца и српске православне богословије. А у Свеучилишној књижници у Загребу остали су још непренесени поједини делови разних архива из Срема, које се сада издвајају из набацаних гомила и по њиховим бившим сандуцима. Што се тиче манастирских библиотека утврђено су могле бити пренете, као и архиве у манастирима Гргетега, Хопова, Бешенова и других. За то сам обавештен да су пренета у Сремску Митровицу, где се сада налазе.⁶⁴

О свим овим радњама био је обавештен и Свети архијерејски синод, који је на својој седници, одржаној крајем јуна, узео у обзир ово обавештење, а о судбини преузетих предмета одлучио:

„Све драгоцености имају се похранити у Патријаршијску ризницу а остале ствари, које су од културно-историјског значаја спремити у такву просторију, која може бити приступачна и посетиоцима, који се интересују за црквену уметност. Узет је на знање и извештај протојереја др Радослава Грујића, професора универзитета у пензији, о извршеним пословима око пописа и преузимања ове имовине од појединих државних установа у Загребу, као и о утврђеном аранжману са државним властима о територијалној raspodelи и чувању имовине на оним територијама којима оне фактички припадају. Према овоме аранжману у Београд су пренесене само оне ствари које су са територије Народне Републике Србије, а остала пронађена имовина, која је са територије Народне Републике Хрватске, има остати и даље на том подручју. Сходно томе све ствари са ове територије смештене су у Загребу у згради Православне црквене општине, Боговићева ул. бр. 7, где ће се на исти начин комисијски прегледати, пописати и raspodelити по Епархијама као и оне које су пренесене у Београд. Установљено је да се у Музеју надбискупије загребачке налази још наших ствари, али због от-

64 АВК, Сремски Карловци, додаток на записник од 15. октобра 1945, изјава др Радослава Грујића, инв. бр. 15744.; Душан Вулетић, *Судбина културне баштине Срема у шоку II светској рата*, 269–270.

сутности управника овог музеја морало се примање ових ствари одредити доцније. Са извештајем професора Грујића упознат је и преосвећени епископ зворничко-тузлански као администратор Епархија босанских ради трагања у Загребу за оним стварима, које су однесене из Босне.⁶⁵

Проналажење и враћање црквених драгоцености њиховом власнику, не би били извршени без несебичне љубави Р. Грујића и храбрости митрополита Јосифа Цвијовића (1878–1957), који је замењивао одсутног патријарха Гаврила.⁶⁶ Вагони са црквеним драгоценостима стизали су од 6. маја 1946. на Савско пристаниште, а одакле су, под присмотром Р. Грујића и делегата Министарства Србије Наде Андрејевић-Кун и Милутина Гарашанина, превезене у зграду Српске патријаршије. Пошто је већина црквених драгоцености припадала библиотекама, којима, по чл. 251. Црквеног устава, управља Патријаршијски управни одбор, Свети архијерејски синод је донео одлуку да се даља брига о њима уступи Патријаршијском управном одбору.⁶⁷

На једној од седница Светог архијерејског синода, које су се одржавале од краја октобра до половине новембра, донета је одлука о сређивању црквене имовине пренете из Загреба. За надзорни орган постављени су в. д. секретара Светог архијерејског синода Драг. Мијатовић, Р. Грујић, Ђорђе Сп. Радојчић, Светозар Душанић и Љ. Дурковић-Јакшић, да приступе овом послу.⁶⁸ Сређивање библиотечног фонда Патријаршијске библиотеке поверено је Љ. Дурковић-Јакшићу и његовим сарадницима, професорима С. Душанићу, Јовану Велимировићу и Јовану Дајковићу.⁶⁹ Пре него што се приступило преношењу и сређивању Патријаршијске библиотеке и осталих драгоцености, дошло је до несугласица између Светог архијерејског синода и Министарства просвете Народне Републике Србије, због којих је Ђ. Радојчић морао да поднесе оставку. О свему овоме пише Љ. Дурковић-Јакшић.⁷⁰

⁶⁵ Гласник СЛСПЦ год. XXVII, бр. 8 (1946): 119.

⁶⁶ Пошто епископ Иринеј Ђирић, као најстарији члан Синода, није могао да долази на седнице јер је живео у мађарском окупационом подручју, место председавајућег преузео је Јосиф Цвијовић. В. Сава Вуковић, *Српски јерарси: од деведесетог до двадесетог века*, Београд: Евро, 1996, 263.

⁶⁷ АСАС, бр. 1745/зап. 229/46.

⁶⁸ Гласник СЛСПЦ год. XXVIII, бр. 1 (1946): 8.

⁶⁹ Љубомир Дурковић-Јакшић, „Прилог историји страдања Патријаршијске библиотеке”: 244–245.

⁷⁰ Исто, 244–247.

Приступивши сређивању фонда Патријаршијске библиотеке, чланови комисије нашли су се пред тешким задатком. Идеја је била да се фонд уреди по првобитном стању, тј. оном од пре рата. На тај начин су једино могли да утврде које књиге недостају, а недостајале су и целе групе – нпр. *Медицина*, и да сачувају форму библиотека целина које су ушле у састав Патријаршијске библиотеке. Морали су да израде каталог и да поставе нове полице. Љ. Дурковић-Јакшић је израдио нацрт за њих. Прва партија израде трајала је од 1947. до 1949. године.⁷¹ Књиге су смештене у полице, урађени су ревизија и каталози, што је био први услов за оспособљавање ове библиотеке да служи својој намени.⁷²

Први проблем на који су наишли биле су незагрејане просторије и нису имали помоћ око одржавања хигијенских услова за рад. Биле су им потребне полице за које нису имали финансијских средстава. Свети архијерејски синод је потраживао од Министарства индустрије Народне Републике Србије набавку од 25 кубних метара чамовине за израду полица.⁷³ Ово одобрење није било лако добити, јер је о њему одлучивало Председништво владе Србије. Зато је Свети архијерејски синод 10. маја 1947. године издао следећу препоруку: „[...] ставити научним радницима на располагање онај део књига који је већ сређен и смештен у полице, као и оне књиге које су у Библиотеци, која је раније овде била,⁷⁴ а која се налази сређена и пописана. Због тога требало би, да патријаршијски библиотекар др Љубомир Дурковић прими и ову Библиотеку и споји је са главном и организује Читаоницу и отвори, јер је то једини начин да у овом моменту и под овим околностима отворимо Библиотеку“.⁷⁵

Изабрани чланови Комисије су предложили да им се придружи Богољуб Ђирковић и да се постави један послужитељ, који ће одржавати хигијенске услове у библиотечким и музејским просторијама.

Целокупан рад Комисије, са смерницама за будуће активности, изложио је Љ. Дурковић-Јакшић у извештају који је поднео Светом архијерејском синоду 29. октобра 1947. године.⁷⁶ Овом извештају

71 Небојша Лазаревић, „Библиотека Српске патријаршије“, 551.

72 Богољуб С. Ђирковић, „Библиотеке Српске православне цркве“, 417.

73 АСАС, бр. 861/зап. 965/46.

74 Овде се мисли на Личну библиотеку патријарха Варнаве.

75 Љубомир Дурковић-Јакшић, „Прилог историји страдања Патријаршијске библиотеке“, 247–248.

76 Исто, 248–250.

приложена је „Скица уређења Патријаршијске библиотеке“.⁷⁷ Као велики стручњак, имао је одлично осмишљену концепцију како да се среди фонд, који се састојао од више посебних библиотека. Његова замисао била је да после каталогског сређивања фонда из Сремских Карловаца (Општи фонд, Библиотека Карловачке богословије, Библиотека друштва „Слога“, Библиотека Илариона Руварца и Орфелинова библиотека), приступи сређивању Библиотеке Богословије Св. Саве, Библиотеке друштва „Братство“, а после њих, на ред би дошле Библиотеке манастира Крушедол, Шишатовца, Беочина, Раковаца и других. Пошто су неке књиге из ових библиотека, по преузимању завршиле у Музеју СПЦ, било је неопходно њихово физичко спајање са онима из Патријаршијске библиотеке, како би се комплетирали и каталогски средили. Нажалост, ова његова препорука није реализована ни до данашњих дана. На крају извештаја предложио је да се, поред управника, постави и један исправан и сталожен човек, који по природи воли да чува старине. Као управник хтео је да ради бесплатно, јер је имао посао професора на Православном богословском факултету за предмет Историја Српске православне цркве, све док његов новопостављени помоћник не буде оспособљен да управља Патријаршијском библиотеком. Овај предлог није му био одобрен, па је 8. јануара 1948. године напустио дужност управника.⁷⁸ По његовим речима, које преноси Александар Младеновић (1930–2010), прави разлог за напуштање ове службе био је условљавање примањем свештеномонашког чина, који је требало да прими и због ангажовања на Православном богословском факултету, на коме је радио до 1954. године.⁷⁹

ЗАКЉУЧАК

Као што се види, ово је био један од најтежих периода у историји Патријаршијске библиотеке. На почетку Другог светског рата, када је Срем припојен новоформираној Независној Држави Хрватској, усташка власт је, поред спровођења геноцидне политике према свима који нису Хрвати, посебну пажњу усмерила на српске културно-просветне установе у Срему, а посебно у Сремским Карловцима. Започета је конфискација културно-историјских и уметничких пред-

⁷⁷ Исто, 249.

⁷⁸ Исто, 250.

⁷⁹ Александар Младеновић, *Проф. Др Љубомир Дурковић-Јакшић: 1907–1997*, Београд: Народна библиотека Србије, 1997, 278.

мета из православних цркава и манастира. За њихово складиштење изабрани су депои Музеја за умјетност и обрт у Загребу. Предводник комисије која је пописивала и преузимала ове драгоцености био је директор Музеја за умјетност и обрт Владимир Ткалчић. Приликом истраживања, открили смо да је међу члановима комисије био један Србин југословенске оријентације, Бошко Стрика, који је Владимиру Ткалчићу препоручивао да се све црквене драгоцености што пре пренесу у Музеј за умјетност и обрт, јер им прети опасност од пљачкања. По његовим речима, савет је био прихваћен.

Зграда Патријаршијске библиотеке у Сремским Карловцима запечаћена је 5. јула 1941. године, а конфискација је извршена почетком септембра. Целокупна библиотечка грађа је без икаквог реда убачена у три вагона и превезена у Загреб, са циљем складиштења у депое Свеучилишне књижнице у Загребу. Приликом транспорта, вероватно је један део књига био прилично оштећен, а неке и изгубљене. Према сведочењу једног од чланова комисије, Марка Орешковића, књиге су до краја рата остале у истом стању као када су допремљене, о њима нико није водио рачуна и никоме није било дозвољено њихово коришћење.

Библиотека Карловачке богословије није конфискована овом приликом. Њено преузимање је извршено 19. јануара 1943. године. Библиотечка грађа била је спакована у гомиле и допремљена у Свеучилишну књижницу у Загребу. Нису сачувани никакви записници о примопредаји и допремању, као ни о стању фонда до периода када је морао да се врати власнику.

Због немогућности враћања књига у зграду Патријаршијске библиотеке у Сремским Карловцима, њихов смештај је преусмерен у зграду Српске патријаршије у Београду. Овде је важно да споменемо велику и пожртвовану љубав Радослава Грујића и скопског митрополита Јосифа Цвијовића, који је замењивао одсутног патријарха Гаврила, без којих проналажење и враћање црквених драгоцености не би било спроведено у потпуности. Исто тако, велика заслуга припада и Љ. Дурковић-Јакшићу, који је, као изврсни познавалац библиотечке науке, успео да, и поред ограничених могућности и мањка средстава, на најбољи начин смести фонд Патријаршијске библиотеке у зграду Српске патријаршије у Београду.

Пресељење фондова у зграду Српске патријаршије требало је да буде привременог карактера, све до времена када се стекну услови за њихово пресељење у неку нову наменску зграду у Београду.

Нажалост, до данашњих дана фондови Патријаршијске библиотеке се и даље налазе у подрумским просторијама Српске патријаршије. Ослушкујући црквено и друштвено јавно мњење и садашњу управу Библиотеке Српске патријаршије, сазнали смо да је тренутно највећа брига усмерена на решавање проблема неадекватног простора, који је недовољан и неодговарајући за смештај њене библиотечке грађе. Године 2013. покренута је иницијатива за изградњу нове зграде, чија би се локација налазила на срушеним темељима Народне библиотеке Србије на Косанчићевом венцу. Због неких административних несугласица са управом Народне библиотеке Србије, још увек није започето са њеном изградњом.⁸⁰

За реализацију наших предлога, као и добијање нове зграде за смештај Библиотеке Српске патријаршије, није битна само материјална страна. Она је само један аспект за њихову реализацију. Као што каже Јелица Живковић:

„[...] Кључ за право решење ваљало би тражити у осмишљавању стратегије која би објединила напоре Цркве, као власника, и доносилаца политичких одлука да се Патријаршијска библиотека сачува, уреди на савремени начин [који је делимично урађен] и стави на потпуно располагање српском народу, коме су њени оснивачи и велики донатори наменили. Тада би наша најстарија библиотека могла да заузме почасно место у српском библиотекарству које јој, како из историјских разлога, тако и због значајних фондова којима располаже, припада“.⁸¹

⁸⁰ СПЦ, „Библиотека Српске Патријаршије на Косанчићевом венцу“, http://www.spc.rs/sr/biblioteka_srpske_patrijarshije_na_kosanchitshevom_vencu (преузето 14. 1. 2016).

⁸¹ Јелица Живковић, Нав. дело, 188.

АВК – Архив Војводине у Сремским Карловцима

- Извештај Свеучилишне библиотеке, Загреб (1946)

АСАНУБ – Архив Српске академије наука и уметности у Београду

- Заоставштина Љубимира Дурковића Јакшића, 14.787 (несређена грађа)

АСАС – Архива Светог архијерејског синода

АСПЦ – Архив Српске православне цркве

- Комисија за прикупљање података о страдању Срба у НДХ

Музеј Српске православне цркве Београд

- Збирка Радослава Грујића

Монографске и серијске публикације

Брунет, Љубица, *Прилози проучавању библиографије др Љубомира Дурковића-Јакшића*, Нови Сад: Филозофски факултет, 1974.

Вуковић, Сава, *Српски јерарси: од деветијога до двадесетог века*, Београд: Евро, 1996.

Вулетић, Душан, *Судбина културне баштине Срема у шоку II светској ратној*, Нови Сад: Историјски музеј Војводине, 1992.

Вулетић, Душан, *Судбина културне баштине Срема у шоку II светској ратној*, Том 2, Нови Сад: Архив Војводине, 1997.

Гласник СЛСПЦ год. XXVIII, бр. 1 (1946): 8.

Гласник СЛСПЦ год. XXVII, бр. 3 (1946): 33, 45.

Гласник СЛСПЦ год. XXVII, бр. 5 (1946): 68.

Грујић, Радослав М. „Српски црквени, културно-историски и уметнички споменици сачувани у Загребу од усташког уништења“, *Гласник СЛСПЦ* год. XXVII, бр. 1 (1946): 9–11.

Дурковић-Јакшић, Љубомир, „Прилог историји страдања Патријаршијске библиотеке“, *Гласник СЛСПЦ* год. LXVII, бр. 10 (1986): 239–250.

Ерцеган, Срђан. *Лукијан – православној Архиепископ карловачки, Митрополић и Патријарх српски: 1908–1913*, Сремски Карловци: Српска православна епархија сремска, 2013.

Ђеримовић, Велимир Љ., *Сремски Карловци и Даљ – престолни центри Карловачке митрополије: нови погледи*. Београд: Издавачки фонд Архиепископије београдско-карловачке, 2007.

Ђурић, Вељко, *Српска православна црква у Независној Држави Хрватској: 1941–1945*. Ветерник: ЛДИЈ, 2002.

Костић, Милан П., *Злогела и греси*, Сремски Карловци: Сремска епархија, 1990.

Лазаревић, Небојша М., „Библиотека Српске патријаршије“, *Зборник Православне богословске факултете II* (1951): 535–553.

Младеновић, Александар, Проф. Др Љубомир Дурковић-Јакшић: 1907–1997, Београд: Народна библиотека Србије, 1997.

Попов, Јелена, „Библиотеке и књижнице у Војводини за време Другог светског рата“, *Зборник за историју* 25 (1982): 51–75.

Радић, Радмила, *Вером прошив вере: држава и верске заједнице у Србији 1945–1953*, Београд: ИНИС, 1995.

Радић, Радмила, *Живот у временима: патријарх Гаврило (Дожић) 1881–1950*. Београд: Православни богословски факултет, Институт за теолошка истраживања, 2011.

Слијепчевић Ђоко, *Историја Српске православне цркве. Књ. 2, Од почетка XIX века до краја Друге светске рата*, Искра: Минхен, 1966.

Споменица траганима Сремских Карловаца жртвама немачке агресије и усташког терора и геноцида 1941–1944. године, уредник Коста Поповић, Нови Сад: Издавачки фонд Св. Максима Епархије сремске, 1997.

Ђирковић, Богољуб С. „Библиотеке Српске православне цркве“, *У Српској православној цркви 1920–1970: споменица о 50-годишњици васпостављања Српске патријаршије*, 411–431, Београд: Свети архијерејски синод Српске православне цркве, 1971.

The Patriarchal Library during the Second World War and Shortly after

Summary

One of the more tragic events in the history of the Patriarchal Library took place at the beginning of the Second World War, when Sremski Karlovci territorially became part of the Independent State of Croatia. The "Ustasha" organization which guided that country focused all its strenghts on looting and genocidal policy against all non-Croats, as well as on the destruction of Serbian and Jewish cultural and historical heritage. Beside many cultural and educational institutions which suffered the looting, there was also the oldest library of the Serbs – the Patriarchal Library. During the War, its collections were transffered to the University library in Zagreb, where they remained until the end of the War, after which they returned to their original owner. However, they were not returned to the purpose-built building in Sremski Karlovci, but to the depots of the Serbian Patriarchate in Belgrade, where they still have been stored.

Key words: Patriarchal Library, Sremski Karlovci, University Library in Zagreb, Serbian Patriarchate, Belgrade, Radoslav M. Grujić, Ljubomir Durković Jakšić, Bogoljub Ćirković.

PERSONA GRATA

Persona grata: интервју са Милорадом
Вучковићем Брацом, разговор водила
Тања Тасић

PERSONA GRATA: ИНТЕРВЈУ СА МИЛОРАДОМ ВУЧКОВИЋЕМ БРАЦОМ

УДК: 02:929 Вучковић М.(047.53)

Милорад Вучковић Брацо, библиограф саветник, начелник је Центра за узајамну каталогизацију Републике Србије, који припада Сектору Виртуелна библиотека Србије у Народној библиотеци Србије. У својој изузетно богатој каријери, дугој већ три деценије, обављао је бројне одговорне функције, најпре у Југословенском библиографском институту, а потом у Народној библиотеци Србије, у којој ради и данас. Области његовог деловања су националне библиографије, библиотечки каталози, библиографске и нормативне базе података, аутоматизација библиотечких послова, стручно усавршавање и многе друге. Личном иницијативом допринео је да многи библиотечки послови у Србији доживе трансформацију, а у нашу праксу је уводио и неке потпуно нове. Познато је да се никада није бавио искључиво руковођењем, већ је, по правилу, и практично спроводио све послове. Разматрањем његове радне библиографије могуће је направити пресек у времену чији је сведок и актер. Због својих достигнућа награђиван је и представља велики ауторитет међу колегама.

По образовању сте социолог. Како се догодило да радни век проводите у библиотекарству и шта је оно што Вас је приволело да се са великом енергијом шрајно посветите свом послу?

Брацо: Када завршите студије као што је социологија, талентовани и срећници остају у професури на универзитету или крену да се баве истраживачко-теоријским радом у неком од института, у земљи или иностранству. Мање срећни једноставно постану професори у средњим школама. Већина социолога и људи сличних професија, заврши бавећи се разноразним, често и неочекиваним делатностима. Мој случај је био такав.

Године 1984. сам се јавио на конкурс Југословенског библиографског института, за радно место библиографа. Примљен сам у уредништво *Библиографије Југославије – књиге, брошуре и музикалије*. Као дипломирани социолог морао сам да се обучавам за библиографа. Основна обука трајала је годину дана и на крају сам полагао Приправнички испит у самом Институту. После тога положио сам и Стручни испит у НБС, 1986. године. Професионално преусмеравање трајало је скоро две године. Стручна звања остварио сам 1995. године (виши библиограф) и 2002. године (библиограф саветник).

Институт је био познат у библиотечној заједници, поред осталог, и по великим радним нормама. Постојали су рокови до ког датума у месецу сте морали да предате рукопис одређене текуће библиографије у штампарију Института. Библиографа је увек недостајало, рокови су морали да се поштују. То је био одговор на део питања који се односи на висок енергетски ниво; једноставно нисам имао избора, није било простора за опуштање. Та неопуштеност на радном месту увек ме је пратила. Увек видим око себе пуно посла за све нас у тиму, као што очекујем и разуман временски период за које се одређени посао мора привести крају.

Имао сам срећу што сам почео рад баш на пословима *Текуће националне библиографије Југославије*. Од самог почетка бавио сам се не само многим појединостима и ситним детаљима, како библиографским, тако и оним везаним за све друге струке, већ и производом као целином, од пружања на увид културној јавности до пласмана на издавачком тржишту. Без обзира на неадекватну новчану надокнаду, увек сам имао осећај да радим нешто изузетно корисно и значајно за друштвену заједницу. Један Американац ми је својевремено рекао да радим најелитнији посао, посматрајући то у контексту своје средине. Код нас то није било тако и тога сам увек био свестан.

Довољно је да кажем да сам на питање где радим, људима често говорио да радим у фабрици на траци и на норму (није било далеко од истине). То сам радио да бих избегао могуће, неретко постављано потпитање – да ли се, у ствари, бавим Библијом.

Дући низ то година радили сће у Југословенском библиографском институћу обављајући низ послова од државној значаја за културу, најпре Југославије, зајим Републике Србије. Поред уређивања мноћобројних свезака Текуће националне библиографије, били сће ангажовани и на аутоматизацији библиографских послова и успостављању узајамној и локалној електронској каталога. Познаћо је да сће се, до самој укидања Институћа, залагали за његов ојстанак. Оишиће нам како је изгледала та борба и како сће, заједно са колегама, успели да, ућркос укидању Институћа, његове основне надлежности ћренесеће у Народну библиотеку Србије?

Брацо: Аутоматизација библиографског посла у систему COBISS, који је развијао Институт информацијских знаности (ИЗУМ) у Марибору, почела је 1988. године, уз помоћ свих нас из библиотека Југославије које су се укључивале у систем. Југословенски библиографски институт је први приступио систему. Баш тада сам постао уредник Библиографије Југославије – књиће, брошуре и музикалије. Аутоматизовано смо саставили прву библиографску свеску, број 8, за 1988. годину. Био је то огроман искорак за све нас, јер се претходно посао одвијао ручно и мукотрпно: писаће машине, папири и индиго папири, папирићи, спајалице, коректори, лепила итд. С друге стране, у аутоматизацији не само да су остали увек вечни проблеми везани за питања знања, образовања, разумевања библиографског посла, већ су се појавили додатни радни задаци и нове активности. Постојао је и електронски Узајамни каталог Југославије до пролећа 1992. године, када је престао с радом услед Југословенског рата. Један део библиотека наставио је да ради на својим локалним машинама, неке су престале с аутоматизованим радом.

Распадом Југославије, Институт је наставио да обавља библиографску делатност за Србију и Црну Гору. Институт је једно време успевао да обезбеди и преко 50% сопственог прихода: продајом комплета текуће националне библиографије страним издавачима и приходима од агенција ISBN и ISSN. Преостали део долазио је од Министарства културе Републике Србије, које је једино увек и до краја финансирао Институт. Био сам један од оних који су по-

државали тржишну оријентацију Института. Интересантан детаљ у вези са тим крије се у преписци с једним немачким дистрибутером који је куповао преко 30 комплета *Библиографије Југославије*. Цена једног комплета била је 500 немачких марака (у садашњем новцу то би било приближно суми од 500 евра). Немцима је то било прескупо и преговарали су да снизимо цену. Био сам против тога. Директор Института прихватио је у целини моју аргументацију и послао је као одговор. Цену комплета бранио сам уверењем да немачка средина, као културно високо развијена, разуме и цени значај библиографског посла и да куповином помаже његов опстанак у економски опустошеној земљи, с напоменом да ће они бити једни од ретких у свету који ће имати наше библиографије – дакле, да се ради о раритетима. Писмо је отишло, повратно је стигла наруџбина с прихваћеном ценом, без коментара.

Био сам и заговорник наплате за услуге агенција ISBN и ISSN, и то сам бранио ставом да наши издавачи треба да помажу библиографски посао. Кад већ говоримо о томе, новији детаљ, преношењем полова агенција пренели смо у НБС и развијен систем наплате услуга. Управа НБС прво је укинула наплаћивање, да би након, ако се добро сећам, годину дана, ипак вратила ту праксу.

О проблему у вези с Југословенским библиографским институтом може се написати студија која би, свакако, одсликала читав један друштвени период у распону од пола века. Тај случај има своје разне аспекте: политички, економски, културни, професионални, људски, а нажалост и патолошки. Због људског и паталогског бићу кратак, прецизан и сувопаран. За овај разговор рећи ћу само да је 2002. године Министарство културе Републике Србије, заједно с Народном библиотеком Србије, предложило да се Институт интегрише као организациона јединица унутар НБС. Ту се мислило и на зграду у којој се Институт налазио. Већина нас радника је подржала идеју Министарства, али нас је директор Института отпустио са посла. Након три месеца неизвесности, примљени смо у стални радни однос у НБС, априла 2003. године. Тадашњи управник НБС Сретен Угричић заслужио је што је прича, бар једним значајним делом, добила сретан крај. Управник се показао као морална и одговорна особа.

По укидању Југословенској библиографској институцији, заједно са делом колеџа, зајослили сће се у Народној библиотеци Србије. Долазак колеџа из Југословенској библиографској институцији био је велики поухваћ, који је трајно оставио печат у Народној библиотеци Србије. Како Ви гледате на тај догађај?

Брацо: Интеграција две установе формално-правно није изведена, али суштински, у односу на послове, јесте. Пренели смо у НБС послове *Текуће националне библиографије* и с тим у вези годишње извештавање о издавачкој продукцији за Републички завод за статистику, затим послове међународних агенција ISBN и ISSN, као и наставак сарадње с Конзорцијумом за УДК. Паралелно је оживео и електронски Узајамни каталог Републике Србије, од пролећа 2003. године. Биле су то значајне новине у пословању НБС. Већи део колектива примио нас је срдечно и с уважавањем. Било је појединаца који нису били одушевљени – да ли нама или новим пословима и обавезама. Не улазећи у дубље анализе, рећи ћу да је то можда био неспретно изражен страх од нових послова и можда у нечему другачијих професионалаца. Тржишна оријентација Југословенског библиографског института, као и укупни услови пословања и строге радне норме, од нас су направили једну дисциплиновану и динамичну групу. У НБС смо наишли на хуманије услове рада, али и на одсуство динамике.

У Вашој радној биографији може се видети да сте више пута били ангажовани на пословима који су се на нашим просторима одвијали по први пут. По правилу се ради о стварима које су захтевале осмишљавање и дугољачно спровођење. Да ли сте увек имали подршку преједстављених и колега? Колико смо, по Вашем мишљењу, средина спремна за промене?

Брацо: Уместо осмишљене подршке, можда би истинитије било да кажем да су ме претпостављени пуштали да сам организујем и спроводим одређене послове. Ипак, сматрам да сам имао привилегију и срећу да већим делом свог радног века слободно делујем и уживам поверење претпостављених. Наравно да су неке ствари могле и требало би да буду другачије, да је било више слуха, разумевања и добре воље. Људски фактор је увек најважнији. То су једноставна питања: да ли су прави људи на местима где се доносе важне одлуке које производе далекосежне последице у односу на послове и извршиоце, као и вечно судбинско питање односа општег друштвеног и појединачног интереса. Мучно је када успевате да уочавате подметање личног интереса као општег, без обзира на то да ли је та радња тенденциозна или мање свесна. Како реаговати, и да ли увек реаговати? Да ли је институционално све добро постављено и омогућава реаговање, како за питање креације, тако и

за кризне ситуације? У јавним установама постоји криза управљања. Цивилизацијска је штета што је тотално напуштен систем друштвеног самоуправљања. Када данас слуша одговорне из неких глобално водећих компанија, о процесима у односу на запослене, о корпоративним вредностима и начелима, много тога асоцира на самоуправљање. Код нас нема расправа о вредностима и начелима у установама. Све се подразумева, јер је регулисано законима и подзаконским актима. Самоуправљање се сада најчешће помиње у лошем контексту, што је срамотно и говори о укупно неповољном друштвеном тренду.

У односу на промене, колико смо спремни да прихватимо нешто ново, другачије, с очекиваном намером да се процеси унапреде? Искуства су различита у зависности од нивоа, обима и дубине сваке промене појединачно, да ли је везана системски или само као добра намера за послове, а преко тога и за извршиоце. Затим, колико су добро припремљене, аргументоване и да ли постоји одлучност да се спроведу, да ли постоје последице, ако се промена не спроведе, да ли ће трпети послови и/или запослени. Део промена спроведе се половично, јер постоје отпори, а с друге стране и недовољна одлучност да се исте спроведу. Из искуства могу да кажем да је приликом спровођења неких промена утрошено непотребно много времена на убеђивање, чиме је потрошена драгоцену креативну енергију актера, која је могла да се употреби на друге активности. Постоје ситуације када су вас измењене околности терале да спроведете промену – једноставно нисте имали избор. То је најудобнија позиција за онога ко спроводи и одговоран је за промену.

По доласку у Народну библиотеку Србије, анђажовани сће на њослови-ма њоновној усљосћављања узајамној електронској каталога. Велики број колеџа који је у то време био анђажован на њим њословима њледа на њај њериод са носћалџијом збој енерџије и њолеџа који су били њри-суџни. Како се, из Вашеј уџла, одвијао њај њроцес?

Брацо: Био је то велики изазов и исто тако велика одговорност, посебно јер је требало поново успоставити нешто што сте већ имали. Невоља наших простора је што не само да свака следећа већ и само једна генерација по неколико пута изнова покреће исте ствари.

Паралелно с радом на изградњи узајамног каталога радили смо и на покретању процеса *Текуће националне библиографије Србије*, свих серија и подсерија. Што се лично мене тиче, полет је и даље присутан.

Као што сам већ рекао, у послу немам избора – ради га како треба, онако како најбоље можеш, или га остави. Ако има и емоција, љубави и смеха, одлично, још боље. Морамо бити поштени према сарадницима и послу због којег смо сви овде. Док маштамо да заслужујемо нешто више и боље на неком другом месту, немамо права да будемо немарни у односу на наша тренутна задужења.

Узајамни каталог прераслао је у стабилан сервис. Да ли сте до краја задовољни бројем укључених библиотека?

Брацо: Укључили смо све оне библиотеке које су то желеле. Када се размотри шта све подразумева процес укључења, затим процес редовног рада, одржавање погона једне електронске базе, као и укључење њених нових сегмената, а знајући који је број нас непосредно ангажовано у свему томе, успех је огroman. Узајамни каталог Републике Србије, са свим оним што подразумева и свим сервисима који га прате, најорганизованији је систем у нашој земљи те врсте. Процес укључивања библиотека у систем најзначајнија је културна мисија у Србији. О бројчаним подацима свако се може обавестити на нашим страницама, све је доступно и прегледно. Приступ самог друштва, државе и њених институција, као и саме библиотекарске заједнице нашој делатности и мисији, процеси су на које немамо уопште, или имамо веома мало утицаја. Ћутимо и радимо, можда је то најбољи опис нашег стања. С друге стране, не жалим се, сматрам да је нама и потребан стваралачки мир. Жао ми је што се не граде нове библиотечке зграде и не преуређују празни простори за смештај библиотека. Нисмо ми као друштво толико сиромашни, већ се о томе не размишља и не поступа како би требало. То је исти случај као и са музејима и наравно, пре свега, болницама и школама. Увек сам сматрао да пара има, али да су код лопова.

Посебно је питање укључивања школских библиотека у систем. Припремили смо неколико системских варијанти за тај процес, али су потребни саговорници из Министарства просвете, општинских власти, да се седне и разговара. Можда ће и то ускоро доћи на ред, као и идеја да умрежимо све народне библиотеке на Косову и Метохији, тамо где постоје, а тамо где их нема, мислим на енклаве, потребно их је формирати, без обзира на то колико је једна енклава мала и сиромашна. За то је неопходна осмишљена дугорочна стратегија и помоћ Министарства културе.

Налазили се на позицији Главног редактора за узајамни каталог. Дали сте задовољни квалитетом библиографских података и шта, генерално, мислите о кадровским капацитетима каталогизатора у Србији?

Брацо: Често сам говорио да ми морамо, не у ходу, већ трчећи да учимо и да се мењамо, јер смо због рата у Југославији и економских проблема пропустили да урадимо и поставимо на здраве основе много тога у библиотекарству. Приоритет сам свесно стављао на што већи број каталогизатора и брзину којом су улазили у систем. Подразумевало се да сви учесници у процесу морају дати свој допринос, да свако мора уложити додатни напор. Уласком у систем узајамног каталога ми смо само пресликали и, колико смо могли, унапредили или подстакли на унапређење каталогизаторску праксу у библиотекама. Узајамни каталог одсликава наше знање, одговорност и организованост. Преласком у ново технолошко окружење, у релативно кратком временском року, период 2013–2015, читав корпус каталогизатора поново је обучаван и провераван. То је изузетно искуство, јер без обзира на то у ком систему радите, веома је важно да у што краћем року, што већи број извршилаца преведете на виши технолошки ниво, јер промене то захтевају. Однос према послу и организованост су различити у библиотекама. Узајамни каталог пружа подједнаку шансу свима. Не само да је читав систем транспарентан, већ је и праведан. Ако си способан и желиш да радиш, нема ограничења.

Више година сте члан Републичке комисије за доделу звања, иако да имате увида у то у којој мери су ангажоване колеге у Србији. Какав је Ваш утисак?

Брацо: Четири управника НБС именовали су ме у Комисију. Већ је и време да се повучем. Како је то тело које разматра предлоге за стицање стручних звања, увек сам наглашавао да постоји и пут за стицање академских звања. Увек је било присутно становиште, изражено и кроз постојећи Правилник, које је давало предност теоријском раду у односу на оперативни рад у библиотекама. Ја сам оперативац и имам разумевања за библиотекаре који својим радом битно доприносе свакодневном функционисању и угледу своје библиотеке. Често се чује мишљење да је то нешто нормално, очекивано, обавезно и да такво понашање не треба посебно награђивати кроз

стручна звања. Сви знамо да у пракси није тако. Сваком озбиљном је познато колико је важно присуство појединаца на које се можете ослонити, који су стално присутни и посвећени раду. Велика је штета што се кроз стицање стручних и академских звања не форсирају радови који би помогли у решавању конкретних активности и проблема у нашој пракси. Библиотекари сами бирају теме, чак и када траже новчану помоћ за школовање од библиотеке, изостају сугестије или захтеви у односу на радове. Процес стицања стручних звања, често, на нивоу кандидата, као да се одвојио од стварности библиотеке из које он долази. Све се унапред планира и прилагођава, према условима и роковима Правилника. Звања не долазе као последица нечијег укупног позитивног доприноса у раду у библиотеци или на нивоу библиотекарске заједнице, већ постају само средство да би се добила већа плата, заузела значајнија радна позиција. Дакле, нагласак је више у корист односа звања и личне каријере, а мање на потреби заједнице да вреднује и награди значајан рад.

Делокруг ваших послова обухвата и обуку за рад у узајамном каталогу. Колико је по Вашем мишљењу важна сјрећа између теоријских знања из области каталоџизације и практичних вештина?

Брацо: Када укључујемо библиотеке и обучавамо каталогизаторе за рад у систему узајамног каталога, на курсевима увек наглашавамо да обука није из каталогизације, да се подразумева да су они већ обучени каталогизатори, већ да је обука за примену знања из каталогизације у једном за њих новом програму. Наравно, трудимо се да, колико нам време дозвољава, обновимо и подсетимо на наша каталожка правила, која нису једноставна, јер, на пример, користимо два писма, што ствара одређене последице.

Видимо колико је неопходно и пожељно да постоји стална обука у односу на саму каталогизацију. Истичем као веома важну чињеницу пренос одређеног технолошког знања на каталогизаторе који постају администратори својих локалних база. Свако од нас се осећа комотно у свом раду, ако је самосталан и не зависи у свакодневном послу од, у овом случају, ИТ подршке. Та техничка самосталност и разумевање виртуелне повезаности локалних база и узајамног каталога од великог су значаја. Концепт тог односа подразумева да су лиценцирани каталогизатори не само одговорни за квалитет записа у својој локалној бази већ су истовремено и редактори узајамног каталога. То је велика одговорност и указано поверење.

Често износише мишљење да Узајамни електронски каталог представља највећи информациони ресурс те врсте који наше друштво има и да превазилази библиотечке потребе. Да ли мислите да су библиотекарски у довољној мери свесни да ће се подаци које уносе у каталог користити у целом свету у различите сврхе?

Брацо: Свест да учествујемо у стварању података за општу корист и да смо сви повезани на планетарном нивоу свакако постоји. Каталогизатори су свакодневно у свом раду непосредно повезани с многим светским сервисима. С једне стране, зависи од сваког појединца колико је вешт и способан да савлада одређену количину података с којом се свакодневно сусреће. С друге стране, ту су захтеви, у односу на податке, саме библиотеке и друштвене заједнице, који се постављају пред каталогизаторе. Једно од кључних питања јесте, ко ће све, на који начин и које податке систематизовати и користити у најразличитије сврхе. Недавно сам чуо информацију из друге праксе. Бивша агентка ФБИ-ја је, у вези са чињеницом да је постојала најава једног терористичког чина, јавно изнела став да Федерални биро мора искрено да призна грађанима да нема довољно ресурса да анализира све податке који се прикупљају свакодневно. Било би веома корисно и креативно када би наши каталогизатори имали простора да се на системски организован начин баве анализом података. Још увек смо, углавном, у процесу уноса и прве обраде података. Баш због тога што каснимо, често се залажемо за концепт поделе посла на нивоу система и максимално укључивање свих каталогизатора у одређене послове. Уложен је огроман труд, време и новац у обуку. Технолошка стварност нам је омогућила повезаност као да сви радимо у једној библиотеци. То су наше драгоцене резерве радне снаге, на нивоу читавог система. Само је потребно да то тако посматрамо, да располажемо с хиљаду каталогизатора које треба рационално искористити. Ствар је у томе да променимо угао гледања. Постоји и недовољно вредновање радова које су претходне генерације створиле, или података које су прикупиле. Мислим ту на ретроспективне и текуће националне библиографије, обимне библиотечке каталоге националних библиотека НБС и БМС, као и на капитални *Речник српскохрватској књижевности и народној језика*, који ће САНУ, надам се, привести крају. Све то је наша *Енциклопедија бршаника*. Та дела требало би да стоје у свакој нашој јавној установи и амбасди у свету, али ми смо као заједница далеко од те праксе. Кад је све то тако, није лако ни каталогизаторима.

Колико сће задовољни партнерском институцијом ИЗУМ из Марибора – колико они имају слуха за наше специфичне захтеве и да ли су, и у којој мери, сиремни да одговоре на њих?

Брацо: У Институту информацијских знаности у Марибору ради око 120 стручњака. С наше стране са њима директно сарађује нас четворо. Већ тај податак нешто или све говори. Волим да увек прво погледам у своје двориште, да ли је чисто. Питање може бити и да ли смо ми били увек способни и вешти да правилно формулишемо наше специфичне захтеве. Пуно је времена проведено у гледању на ту сарадњу као на нешто што је привремено, па је такав став производио и одређене далекосежне негативне последице. Можда је за неке појединце то само био изговор да не би нарушавали свој устаљени режим рада. Конкретно, у односу на количину грађе, НБС није велика национална библиотека, али још увек сва та грађа није обрађена у електронском каталогу. Многи други послови и пројекти трпе велику штету због тога. Постављање и формулисање сваког захтева тражи да се неко или читав тим ангажује око проблема или пројекта. Нису сви спремни да се додатно ангажују. Један од проблема је то што се програм развија за све типове библиотека, а националне библиотеке, као НБС и БМС, имају своје специфичне захтеве, што је разумљиво, али је управо због тога од самог почетка уласка у систем, пре 27 година, требало брижно поставити архитектуру захтева и смерница. Морамо узети у обзир и све драматичне промене које су се дешавале код нас и то управо у време снажног технолошког напретка читавог света, док смо ми били, поред свега, и у изолацији.

ИЗУМ је и даље државна установа Републике Словеније, и још увек постоји део нечега што подсећа на некадашњу заједничку Социјалистичку Федеративну Републику Југославију. Систем се плаћа, али и други сервиси у свету су још скупљи, и ретко да постоји подршка на свакодневном нивоу, као што ми имамо од ИЗУМ-а. Како је систем и регионалан, преко ИЗУМ-а постоји могућност преливања новчане помоћи из фондова Европске уније.

Информационе технологије имају велики утицај на развој библиотечких каталога. Да ли они, у ери дигитализације, имају „демоде“ и у којој мери се могу искористити за креирање метаподатака за дигиталне објекте или у неке друге сврхе?

Брацо: Када кажете да се бавите каталогизацијом, мали број људи изван библиотеке ће разумети шта тачно радите. Ако кажете да се бавите дигитализацијом већина ће наставити разговор као да зна шта радите (као нешто у вези неког електронског документа), јер сам појам је толико присутан у јавности да су га сви усвојили. Електронски каталози су основа и кључ свега осталог. Када ширимо систем, инсталирамо нове локалне базе; говорим да ми уводимо струју и воду, градимо аутопутеве. После нас долазе бензинске пумпе и ресторани, хотели и пословне зоне.

Рад у електронском каталогу је мукотрпан, захтева много знања, пажње, прецизности и посвећености. Многи у самим библиотекама беже од тог рада. Неки проблеми у дигитализацији постоје, јер се каталогизација не познаје довољно. Особа која треба да креира метаподатке или да сарађује с програмером мора да буде изврстан каталогизатор. Сада се види, ако говоримо о озбиљној дигитализацији, колико недостају нормативне базе, а то је опет посао каталогизације.

Следећа фаза у развоју нашеј узајамној каталога представља усвоштавање нормативних датотека. Стивари на овом пољу су одмакле, али нормативне базе још увек нису у функцији. Какво је Ваше мишљење о томе?

Брацо: Године 2006. покренули смо пројекат израде прве нормативне базе личних имена аутора. Сада смо у фази редакције базе. Очекујем да ћемо наредне године активирати базу, повезати нормативне записе аутора с библиографским записима. Наравно да све то траје недопустиво дуго. Када би се урадила и површна анализа о томе шта је рађено протеклих десет година, видели бисмо све наше слабости; било би ту одговора на нека од Ваших питања. Идемо даље. Потребно је наставити с нормативним записима за имена колективних тела, као и географским називима. Велики посао ће бити израда нормативне база предметних одредница. Да повежемо с дигитализацијом, квалитетно претраживање и повезивање дигиталних објеката, сналажење у обиљу података, биће успешније ако постоје и релативно добре нормативне базе.

Ваш рад је врло зајачан и овећан је и неким признањима. Сви који Вас добро познају свесни су да Вас покреће идеја и да Вас никада није занимала каријера. Да ли мислите да је било могуће да до успеха дођете на неки лакши начин?

Брацо: За мене није било лакшег начина, јер је наш посао, као што сам рекао, мукотрпан. Нисам побегао, јер то бављење укупним људским знањем, цивилизацијом, пружа нам, макар мени, значајну надокнаду, и можемо бити задовољни.

За крај, шта даље? Да ли постоји нешто за шта сматрате да нисте реализовали а желели бисте? Како видите будућност библиотекарства у Србији?

Брацо: Године 1992. године у Југословенском библиографском институту урадили смо двотомни *Предметни реџистар УДК таблица* у штампаном издању. Намера нам је била да нам то буде основа за израду тезауруса. Били смо почели са радом и урадили бисмо то сигурно да није било рата и економске кризе. Изузетан програмер сарадник, ангажован на тим пословима, отишао је из земље. Једноставно речено, тренутак је био непоновљив. И сада мислим да би тај тезаурус у електронском облику био одлична подлога за нормативну базу предметних одредница.

Библиотекарство у Србији некако увек више почива на појединцима, а требало би на институцијама и организованом систему. Ако се библиотекарска заједница буде кретала у том правцу биће корисније за опште добро, и угодније за све нас. Кључно је институционално образовање. Поредимо само нашу ситуацију с оном у Хрватској, колико тамо има квалитетних катедри где се образују библиотекари. Тамо је, на пример, извршена децентрализација и у односу на послове израде СІР записа, што је и разумљиво у односу на услугу која се пружа издавачима. Код нас је то један од главних послова у НБС и БМС. То мора да се мења. Уходане послове треба препуштати регионалним библиотекама у систему, где постоје обучени каталогизатори, а националне библиотеке НБС и БМС морају да освајају нове послове, да се више баве новим технологијама, научним, стручним и истраживачким радом. Да будем конкретан, да коначно ураде, на пример, нормативне базе корисне за читав систем, да се баве одржавањем, редакцијом свих пратећих сервиса.

Разговор водила Тања Тасић

ЛОВОРИКЕ

*Милена Ђорђевић – Сећање или заборав?
(Филип Давид, Кућа сећања и заорава)*

СЕЋАЊЕ ИЛИ ЗАБОРАВ?

Кућа сећања и заборав, Филип Давид,
Београд: Лагуна, 2014.

Милена Ђорђевић
Народна библиотека Србије,
Београд

УДК: 821.163.41.09-31 Давид Ф.(049.32)

Роман *Кућа сећања и заборав* Филипа Давида пружа двоструки изазов. Први је тај што је писац отворио несазнатљиву, али у различитим дискурсима одвећ тумачену тему Холокауста, односно, у овом делу, последице злочина над Јеврејима у Србији; други је (не) могућност интерпретације ове теме у постхуманистичком добу, у другој деценији 21. века, у коме се форма манифестације крајњег зла променила.

Другим речима, средишњи изазов за савременог писца који обрађује тему Холокауста није у томе да по сваку цену пружи заокрет у приступу овој теми већ да њена уметничка интерпретација делује на читаоца снажно попут струјног удара, баш како то описује фиктивна списатељица Елизабет Костело у истоименом роману јужноафричког нобеловца Џ. М. Куција, или како о томе сведоче романи Александра Тишме, Данила Киша и Давида Албахарија.

Право писање и право читање, према Елизабет Костело, која се и сама бавила Холокаустом и проблемом крајњег зла, нису релативни у односу на писца и читаоца. Самим тим, крајње зло треба да се пробије до правог значења о коме неће бити потребно расправљати. Наведено запажање посебно је значајно код уметника који верују у моћ и снагу уметничког дискурса, попут поменутог Куција, па и Давида који у једном писму књижевнику Мирку Ковачу говори о некој врсти књижевне религиозности: да би човек писао, истиче Давид, он мора да продубљује веру или бар да се труди да то постигне, јер дело треба да постане чудо.

Без сумње, *Кућа сећања и заборав* занатски је успешно исприповедано дело. Крећући се на ивици документарности, фикције и фантастике, роман се позабавио судбином четворице јунака, Алберта Вајса, Соломона Левија, Уријела Коена и Мише Волфа, након њиховог искуства Холокауста. У једноставном, непретенциозном и јасном изразу и брзом, драмски напетом и ефектном смењивању кратких наративних сегмената о четворици јунака у форми дневничких бележака и писама као и публицистичих, медицинских и полицијских извештаја о фантастичним догађајима, у средишту овог романа је тема крајњег зла, а од важности су и теме сећања и заборав, проблем самоубиства, једнообразног схватања идентитета, кривице и (не)могућности језичког изражавања апсолутних вредности.

Смењивање наративних сегмената о главном јунаку Алберту Вајсу и његовим сапатницима уоквирује звук воза у покрету, чија једнолична бука „бум-чиха-бум-бум-чиха-бум“ одзвања у Албертовој свести на почетку и на крају романа као својеврсна музика смрти која преиспитује смисао постојања, преживљавања и самог страдања. Циклична структура овог дела упућује на то да злослутни и демонски воз путује у вечном презенту, да никада није ни стао, чиме се побуђује читаочева пажња и преусмерава на његову етику одговорности спрам прочитаног.

Занатска умешност аутора огледа се и у чињеници да је наведене теме поставио на граници чуда и реалности, баш како гласи један од епиграфа овог романа из пера Алберта Ајнштајна: „Постоје само два начина да се проживи живот. Један је као да ништа није чудо. Други је као да је све чудо.“ Сви догађаји нижу се управо на граници ових крајности, што животе и судбине Давидових књижевних јунака чини неухватљивим. Смисао њиховог страдања, према томе, није у потпуности доступан читаочевом „здравом“ разуму. На овом трагу

крећу се готово и све друге теме у роману, попут зла, самоубиства, али и самог књижевног језика који фантастичне светове дозива у бивање.

Описаним наративним стратегијама писац је избегао могућност тумачења проблема крајњег зла у кључу политичко-филозофских дискурса, иако постоји скривена полемика са тезом о баналности зла Хане Арент, која је након суђења Ајхману у Јерусалиму изнела тврдњу да је зло почињено у логорима Трећег рајха банално, односно, да му недостаје метафизичка па чак и патолошка компонента. Крајње зло према Хани Арент нема позадину нити дубину, већ је последица „вршења дужности“ аутоматизованих бирократа који су изгубили осећај за стварно. Давид, насупрот наведеном, злу враћа метафизичку димензију, а целокупно људско постојање сагледава и у духу кабалистичког учења, уводећи и елементе чуда (даље сродство главног јунака са илузионистом Худинијем) чиме се онеобичава перспектива из које се уметнички одговара на главну тему романа. Крајње зло је стога у овом делу несазнатљиво, непојмљиво и излази из оквира једнообразних рационалних тумачења.

Писац, према томе, тему зла разрешава на различитим идејним и религијским основама, прожимајући је темом самоубиства, односно бесмислености људских патњи, о чему су снажно промишљали и руски мислиоци попут Берђајева, са којим се у овом роману врши кратак интертекстуални дијалог. Јунаци Алберт Вајс и Соломон Леви размишљају о самоубиству управо као о одговору на бесмисленост људских патњи, али се њихова дилема не разрешава у духу хришћанске традиције по којој је самоубиство грех већи и од убиства јер се тим чином нарушавају доктрина награде и казне у будућем свету и божја неприкосновеност. Самоубиство се у Давидовом роману промишља и у духу *Талмуда* и појединих интерпретација Грка, Римљана и источних народа као поступак достојан поштовања, као пркос животу који губи смисао.

Тема одговорности према злочинима из прошлости проблематизована је дихотомијом сећање—заборав, будући да главни јунак Вајс, лутајући њујоршким улицама, наилази на Кућу сећања и заборава у којој је похрањено читаво историјско памћење. На екрану у једној просторији јунаку се указују страдали родитељи и млађи брат, који му је поверен на чување, а у другој просторији јунак може да избрише то неподношљиво сећање. Даље се тема сећања и заборава везује са темом идентитета будући да Вајс не пристаје да буде лажни други, при чему је цена таквог избора неподношљив бол. Проблематика

идентитета може се у овом роману тумачити и у духу теоријских поставки Амина Малуфа, који указује на сву комплексност овог појма, али и на опасност када се идентитет ограничава и поставља у искључиве и једнообразне матрице – расе, религије и нације.

На маргинама *Куће сећања и заборав* као једно од кључних питања намеће се не само могућност саопштавања истине зла у језику, већ и то да се о неким стварима не може писати јер постоји граница онога што се може поднети. На сличном је трагу и Куцијева јунакиња Елизабет Костело, која тврди да о неким стварима није добро ни читати, а камоли писати. Ове тврдње изречене су поводом њеног читања романа Пола Веста *Пребојаши часови грофа Фон Штауфенберга* у коме се описује злостављање завереника, несуђених атентатора на Хитлера из Вермахта. Давидови јунаци, попут Елизабет Костело, верују да је потребан један нови језик којим би се искуство крајњег зла могло саопштити, а потом и спознати, што је и предуслов његовог превазилажења.

Кућа сећања и заборав, поред осталих, овенчана је НИН-овом наградом за роман године и Наградом Народне библиотеке Србије за најбољу књигу у мрежи јавних библиотека. Остаје, међутим, да се види да ли ће овај роман изазвати у будућим поклоницима књижевности онај супстанцијални уметнички доживљај који једини може истински да сачува од заборав

ИЗДАВАЧКА ТРАКА

Тања Тасић – Снови и остварени снови (Весна Ињац Малбаша, *Е-библиотека*)

Ана Савић – Терминологија, стандардизација, комуникација (Љиљана Ковачевић, Добрила Бегенишић, *Речник библиотекарства и информационих наука: немачко-српски, српско-немачки*)

Ана Стевановић – Парадокси читалачких стратегија (*Стратегије читања*, прир. Мирјана Стошић)

Добрила Бегенишић – Године, књиге, читаоци (Весна Петровић, *Године, књиге, читаоци: Српска грађанска читаоница – Библиотека „Глигорије Возаровић”*)

СНОВИ И ОСТВАРЕНИ СНОВИ

E-biblioteka, Vesna Injac Malbaša,
priredile Dobrila Begenišić i Gordana Ljubanović, Beograd:
Clio, 2016.

Тања Тасић
*Народна библиотека Србије,
Београд*

УДК: 02:929 Ињац Малбаша В.(049.32)
012 Ињац Малбаша В.(049.32)

Издавачка кућа Clio је 2016. године објавила монографску публикацију *Е-библиотека* Весне Ињац Малбаше. Она представља избор стручних текстова насталих током ауторкине богате и прерано прекинуте каријере. Сви заступљени радови првобитно су објављени у периодици, домаћој или иностраној, или зборницима радова са стручних саветовања или конференција одржаних код нас или у свету. Читаоци су, нажалост, остали ускраћени за неколико оригиналних текстова које је ауторка изворно желела да уврсти. Такође је желела да сваки од већ објављених радова доради и осавремени, али нажалост, ни до тога није дошло. Ауторкину замисао да на овај начин окупи и систематизује своје идеје и активности, непланирано су, али драге воље, довршиле др Добрила Бегенишић и Гордана Љубановић, које су приређивачи ове вредне публикације.

Приређивачи су заступљене радове разврстали у четири целине, нагласивши у Предговору да су тиме испоштовале ауторкину првобитну замисао. Називи целина су: *Народна библиотека Србије, Србија, Европа и Свет*. Поделу по географском одређењу није

било лако извршити, јер је ауторка била склона да врши поређење пракси и никада се није ограничавала једним простором или институцијом. Публикација је проширена предговором приређивача, као и библиографијом ауторке. Приређивачи су имали врло тежак задатак, јер су пред собом имали корпус од преко 160 библиографских јединица ауторке. Њихова селекција је резултат озбиљног промишљања и сведочи о великом познавању наше струке, као и о потпуној упућености у рад и стваралаштво ауторке. У књизи се, такође, налазе осврти на њен лик и дело троје колега, њених врло блиских сарадника.

Један од начина професионалног деловања Весне Ињац Малба-ше, као једног од водећих стручњака из области библиотекарства и сродних дисциплина, био је да своја сазнања и активности јавно публикује и на тај начин их учини доступним. У њеним радовима присутна је изразита студиозност и систематичност, познавање материје, склоност да се прате новине и жеља да се оне примене у нашој средини. Изнете чињенице увек су поткрепљене валидном, актуелном литературом која може да послужи као путоказ за даље проучавање. Без обзира на то што су радови сами по себи прегледни, одабиром тема и начином њиховог представљања додатно се подиже квалитет стручне библиотекарске литературе на нашим просторима. Тај утисак је посебно изражен сада, када су се нашли сабрани на једном месту.

У првој целини, *Народна библиотека Србије*, налази се пет радова који говоре о установи, њеној историји, развоју и конкретним активностима на унутрашњем и међународном плану. У вези са активностима, акценат је дат на модернизацију, примену информацио-них технологија, промоцију наших достигнућа у свету и сарадњи са међународним организацијама и институцијама. Поглавље је конципирано тако да се може видети ауторкина заинтересованост за развој свих сегмената Народне библиотеке Србије, од њене зграде до развијених дигиталних сервиса. Она није пуки посматрач тих догађаја, већ је у њима учествовала, а највећи број и иницирала. Прегледом ове целине може да се стекне увид у процесе који су се одвијали у Народној библиотеци Србије, са нарочитим акцентом на прву деценију 21. века. У целини *Србија* такође се налази пет радова. Они се тичу оцено и описа стања наше струке у Србији. Теме су разнородне: дигитализација, веб-архивирање, читање, законски прописи и стандарди, образовање библиотекара, као и анализа стања

и препоруке за унапређење библиотичко-информационе делатности. Радови заступљени у овој целини одсликавају ауторкину тежњу за системским развојем струке, као и познавање њених слабости и ангажовање да се ствари промене набоље. Посебно је важно истаћи да се међу овим радовима налази и *Извештај за Шеснаесту редовну седницу Националног савета за културу Републике Србије*, од 6. марта 2013. године. Весна Ињац Малбаша је тада била члан Националног савета за културу Републике Србије. У целини *Европа* налазе се три рада. Без обзира на то што се у сваком од њих говори о пракси европских институција и организација, два од три рада су, у ствари, компаративна анализа стања у односу на нашу средину. На тај начин се говори о учешћу Народне библиотеке Србије у европским пројектима и о текућим националним библиографијама код нас и у Европи. Преостали рад представља честу праксу ауторке да нам нешто што је видела или проучавала стави на увид; конкретно, реч је о демонстрацији добре праксе у *Високој националној школи за науке о информацијама и библиотекама из Лиона у Француској*. У целини *Свет* налазе се четири рада. У њима се говори о међународним стандардима, информационим технологијама у библиотекама, терминологији и именовању нових појмова (за ауторку изузетно важна тема, којој је дала немерљив допринос), као и међународним трендовима и ставовима везаним за појам отвореног приступа информацијама. Весна Ињац Малбаша се изузетно залагала за то да наша пракса на свим нивоима буде синхронизована са међународном.

Публикација *Е-библиотека* јесте зборник, али њена потенцијална употребна вредност је таква да неће погрешити онај ко је буде сматрао за неку врсту приручника. У њој се налазе драгоцене валидне информације на различите теме, а – као да то није довољно – има и додатну вредност јер читаоца упућује на обиље других информација у виду препоручене литературе. Због разнородности тема она може да буде интересантна свим колегама, као и студентима библиотекарства. Персонална библиографија ауторке у великој мери доприноси квалитету ове публикације. Из њеног ишчитавања можда се и најбоље може видети колико је Весна Ињац Малбаша била свестрана, продуктивна, у раду добронамерна и савесна. Само летимичан поглед на њену библиографију довољан је да се види колико је приређивачима било тешко да из те количине изаберу радове који ће бити репрезенти једне импресивне каријере. Изгледа да су успели у својој намери.

ТЕРМИНОЛОГИЈА, СТАНДАРДИЗАЦИЈА, КОМУНИКАЦИЈА

Rečnik bibliotekarstva i informacionih nauka: nemačko-srpski, srpsko-nemački,
Ljiljana Kovačević i Dobrila Begenišić
Beograd: Narodna biblioteka Srbije, 2016.

Ана Савић
Народна библиотека Србије,
Београд

УДК: 02(038)=111=163.41(049.32)
02(038)=163.41=111(049.32)
007(038)=111=163.41(049.32)
007(038)=163.41=111(049.32)

Као резултат наставка пројекта покренутог 2001. године, Народна библиотека Србије 2015. године објављује *Речник библиотекарства и информационих наука: немачко-српски, српско-немачки* ауторки Љиљане Ковачевић и др Добриле Бегенишић. У оквиру поменутог пројекта, покренутог са циљем окупљања и презентовања стручне терминологије из области библиотекарства и информационих наука, објављени су *Библиошкеарски терминолошки рачник : енглеско-српски и српско-енглески*, у штампаном и електронском облику (онлајн и на CD-ROM-у), ауторки Љиљане Ковачевић, Весне Ињац Малбаше и др Добриле Бегенишић, и онлајн издање *Речника библиотекарства и информационих наука: српски-енглески-немачки* истих ауторки, који је, у ствари, база података вишејезичног упоредног речника, а чији софтвер за сада подржава српску, енглеску и немачку верзију. Овим речницима обogaћене су и стручна област библиотекарства и информационих наука и домаћа лексикографија, али обухватом термина и друге сродне стручне и научне области и делатности, попут издаваштва, штампарства, библиотечке статисти-

ке, археографије, менаџмента, књиговештва, књижарства, архивистике, права у библиотекарству и друге.

Речник библиотекарства и информационих наука: немачко-српски, српско-немачки по типу је билингвалан, термилошки и преводан. Одреднице су сложене абецедним редом према њиховом првом слову, те је тако овај речник и семасиолошки. Садржи 28.013 одредница, и то у немачком-српском делу 13.975, а у српско-немачком 14.038 одредница. Одреднице чине термини у облику прости речи, сложене, синтагме или фразе и за сваку од њих је дат преводни еквивалент на другом језику. Узети су у обзир термини за које су ауторке сматрале да ће се стручњаци из библиотекарства и информационих наука са њима сретати у свакодневном раду, а коришћени су различити извори, попут домаћих и међународних стандарда, других специјализованих речника, домаће и стране стручне литературе (монографије и серијске публикације) и текстова закона и прописа на оба језика. Сви термини су усклађени са савременом српском и немачком правописном праксом. Термини на српском су дати у екавској и ијекавској варијанти. Речник је опремљен предговором ауторки на српском и немачком језику, пописом термилошких извора, ознакама за предметне области и скраћеницама за врсту, облик и род речи.

Сврставајући *Речник библиотекарства и информационих наука: немачко-српски, српско-немачки* у шири контекст, вредно је пажње осврнути се на сам језички пар. Релативно мали број специјализованих речника овог језичког пара произлази из ставова да потребу за њима има мањи број корисника, уколико немачки упоредимо са енглеским језиком, да је, по истом критеријуму, његова распрострањеност мања, да је економска и културна сарадња између Србије и земаља немачког говорног подручја недовољно развијена, као и других разлога, не толико маркантних. Ови разлози су условили и незаинтересованост издавача, институција, па и самих аутора за рад на састављању речника и њиховим објављивањем. Поред тога, деценијама сложени односи између Србије и Немачке такође су оптерећивали и рад на лексикографији, када говоримо о немачко-српском језичком пару. Како се политичке, културне и друштвене прилике мењају, а зна се да оне имају снажан утицај и на језик, реална потреба за речницима поменутог језичког пара је све већа. У том смислу је *Речник библиотекарства и информационих наука: немачко-српски, српско-немачки*, поред других малобројних стручних речника који покривају тер-

мине из других области знања, одговорио савременим потребама друштва. Он је и обогатио и осавременио немачко-српску лексикографију коју, у најгрубљим цртама, карактеришу мали број издања, мали број речника из ужих стручних области, неактуелност и, неретко, низак квалитет. С тим у вези, речници библиотекарства овог језичког пара појављују се шездесетих година 20. века и то, гледано од Другог светског рата наовамо, после речника из области електротехнике, технике, аутомобилских израза, гастрономије, угоститељства, медицине, стоматологије, што такође осликава политички, културни, економски али и општи друштвени утицај на језик, па и лексикографију.

Речници овог типа, а самим тим и *Речник библиотекарства и информационих наука : немачко-српски, српско-немачки*, изразито су важно и моћно средство термиолошке контроле уколико је њихов квалитет задовољавајући, а овај речник је, недвосмислено, плод стручног и професионалног знања и умећа. Он је показатељ развијености струке на коју се односи и његовим објављивањем се додатно потврђује статус библиотекарства као самосталне научне дисциплине. Обимом термина, њиховим избором и сврставањем термина у корпус стручне терминологије различитих области подцртава се мултидисциплинарост библиотекарства као науке. Коначно, *Речник библиотекарства и информационих наука : немачко-српски, српско-немачки* показао је и богатство српског језика, што је и једна од улога термиолошких речника, у којима се инсистира на прецизности. Несумњив је његов допринос олакшавању и бољем квалитету професионалне комуникације у свакодневном раду стручњака из библиотекарства и информационих наука, али и сродних дисциплина. И шире, рушењем језичких баријера српско библиотекарство ће сигурније потврђивати свој значај на међународном плану. С друге стране, неометана комуникација међу стручњацима из различитих говорних подручја омогућиће бољи уплив и примену савремених стручних достигнућа и решења у домаће токове.

Интензиван развој библиотекарства код нас после Другог светског рата иницирао је и рад на стручној терминологији и њеном развоју. Од *Dictionarium Bibliothecarii Practicum*¹ до *Речника библиотекарства и информационих наука : немачко-српски, српско-немачки* прошло је више од пет деценија. Измењено окружење, нове потре-

¹ Zoltán Pipics, *Dictionarium Bibliothecarii Practicum*, Budapest: Gondolat, 1963.

бе корисника библиотека, преобликована улога библиотека у друштву и тренд убрзаног развоја успостављања међународне сарадње српских библиотека и библиотечких и информационих стручњака са сродним установама иницирали су потребу за оваквим речником. Његова сврха и циљ много су шири од коришћења терминологије о библиотекарству и информатици и сродним дисциплинама. Његова употреба ће приближити светску праксу из ових области домаћој, олакшати размену искустава, али и нових идеја, и помоћи свима који са овом дисциплином желе или имају потребу да се боље упознају. Поред тога, квалитетна комуникација међу стручњацима продубиће везе и односе српског библиотекарства са међународном заједницом.

Чак и при коришћењу речника као приручника у свакодневном животу, компетенције аутора су од изузетног значаја. Из обима и методологије израде *Речника библиотекарства и информационих наука: немачко-српски, српско-немачки* виде се високи професионализам, темељна и савремена знања из лексикологије, затим струке на коју се он односи и сродних дисциплина, познавање теоријских основа лексикографије и дугогодишње искуство у раду на стручној библиотекарској терминологији ауторки. Аутора речника треба да краси познавање одређене струке, филолошко образовање и широко опште образовање. Поред ових особина, ауторке су показале познавање општих прилика у којима се струка развија и које је обликују, активно праћење развоја струке којом се баве, али и личне особине попут истрајности, прецизности и марљивости. Спремност ауторки да преузму сву одговорност за резултат свог вишегодишњег рада, који по својој природи најчешће захтева ангажовање тимова стручњака различитих профила, говори и о личним афинитетима.

Ауторке Љиљана Ковачевић и др Добрила Бегенишић су својим преданим радом уобличиле изузетан језички приручник, драгоцен првенствено стручњацима из библиотекарства и информационих наука. У прилог квалитету *Речника библиотекарства и информационих наука: немачко-српски, српско-немачки* ваља нагласити да су у свом раду консултовале и велики број стручњака из ове области, али и корисника речника. Праву оцену његове вредности даће његови корисници, али његова будућност је већ извесна. Како саме ауторке кажу: „Израда речника обично нема краја.”² Њихову намеру да по-

2 Ljiljana Kovačević i Dobrila Begenišić, Predgovor u *Rečnik bibliotekarstva i informacionih nauka: nemačko-srpski, srpsko-nemački*, Ljiljana Kovačević i Dobrila Begenišić, Beograd: Narodna biblioteka Srbije, 2016, X.

кажу богатство оба језика, самосталност струке, као и да приближе размену стручних искустава обе језичке заједнице, ово издање сасвим сигурно није исцрпilo до краја. Развој струке, међународних односа и културне сарадње обогатиће и стручну терминологију, што ће, надамо се, бити нови изазов ауторкама да наставе свој рад.

ПАРАДОКСИ ЧИТАЛАЧКИХ СТРАТЕГИЈА

Стратегије читања, приредила Мирјана Стошић, Београд:
Центар за медије и комуникације, 2014.

Ана Стевановић
Народна библиотека Србије,
Београд

УДК: 028.01(082)(049.32)
801.73(082)(049.32)
82.09(082)(049.32)

Феномен читања, са свим својим сложеностима и парадоксима, постаје предмет теоријских, филозофских и научних разматрања тек у двадесетом веку. Пре него што је Читалац постао предмет промишљања теоријског дискурса, у фокусу су били аутор као геније и аутономија уметничког дела. Зборник *Стратегије читања* представља покушај да се представе савремене теорије о читању и читаоцу и у тој намери преведени су текстови изузетно значајних савремених аутора и ауторки, првенствено из области хуманистике. Перспективе заступљене у преведеним текстовима су постмодернистичке, деконструкционистичке, књижевнотеоријске, филозофске, политичке, родне, семиотичке, феминистичке. Такође, треба узети у обзир и то да уређивачка перспектива припада Мирјани Стошић, која у предговору наводи да овај зборник „представља ‘мањинску’ архиву, случајно одабраних, случајем изазваних писама о читању”.¹

¹ Мирјана Стошић, „Читање жеље / жеља читања”, у *Стратегије читања*, приредила Мирјана Стошић, Београд; Центар за медије и комуникације, 2014, XVI.

На самом почетку нагласићемо (као и Мирјана Стошић) да не треба (и немогуће је) тражити коначне одговоре, то и није намена ове архиве: „Текстови који чине зборник [...] не могу бити увиди у методе и стратегије читања, већ управо преиспитивање стратегијског и методског у читалачким оријентацијама.”² *Страшћеије чииања* садрже предговор („Читање жеље / жеља читања”) и 18 преведених текстова са енглеског и француског језика, од којих је 15 први пут преведено на српски језик. Текстови су настајали у периоду од педесетих година двадесетог века па све до 2012. године. Дакле, преко 60 година промишљања о феномену читања смештено је у ову случајем одабрану „мањинску архиву”.

Зборнику ћемо приступити из мало другачије перспективе како бисмо избегли монотонију класичног набрајања и представљања сваког текста. Једна од могућих перспектива је и она која се не заснива на линеарном читању. Такође, направићемо и један (случајем изазван) покушај класификовања, груписања према аналитичким промишљањима и садржинским анализама који происходи из посебне врсте читања који је библиотекарима добро познат.

Зборник отвара „Читање жеље / жеља читања”, текст Мирјане Стошић који сâм по себи представља допринос промишљањима о феномену читања. Наиме, ауторка испитује (не)могућности читања на примеру Балзакове *Шаџринске коже*. Текст ове коже је нечитљив, он је место празнине и место жеље, па само читање текста, а и коже, остаје до краја место апорије. Увек када се сусрећемо са проблемом читања налазимо се пред непроходним местима и осмишљавамо различите стратегије.

„О читању” Мориса Бланшоа (Maurice Blanchot), први је текст *Страшћеија чииања*. За француског филозофа, књижевног теоретичара и критичара „читање чак и не захтева никакав дар”³, међутим, књижевно дело не може бити без свог читаоца зато што он чини текст оним што јесте, потврђује га и ослобађа од аутора. За Бланшоа, читање је слобода без рада, читање је једно тихо *Да* у центру олује и „слобода тог присутног *Да*, одушевљеног и транспарентног, јесте суштина читања.”⁴ Истог наслова је и текст још једног истакнутог француског теоретичара и филозофа Ролана Барта (Roland

2 Стошић, „Читање жеље / жеља читања”, VII.

3 Морис Бланшо, „О читању” у *Страшћеије чииања*, приредила Мирјана Стошић, Београд; Центар за медије и комуникације, 2014, 1.

4 Бланшо, „О читању”, 6.

Barthes). Преиспитујући транзитивност глагола „читати“, Барт наводи да се он не односи само на текст, већ и на слике, покрете, сцене. За Барта не постоји могућност да се опишу нивои читања као што нема ни „*структурних* стега које би затвориле читање”⁵. Свако читање, каже Барт, прожето је Жељом. Међутим, постоји и потискивање (Жеље) читања које настаје као резултат многобројних друштвених стега које од читања праве дужност. Интересантно је да Барт, као друго место потискивања, наводи Библиотеку (при томе не оспорава значај нити развој библиотечке институције). Библиотека је, за Барта, место „супституције жеље”⁶ – жељена књига никада није на месту, читаоцу се увек препоручује нека друга. Она покушава и да направи поредак, и као таква она не ослобађа. Позајмити књигу није ослобађајуће већ обавезујуће. У овај почетни корпус нашег покушаја класификације уврстићемо још једног француског филозофа, Мишела Фукоа (Michel Foucault), чији текст „Реч парезија” предузима стратегију читања појединих античких текстова, из перспективе политичке филозофије, трагајући за парезијом која првенствено значи „говорити слободно” на местима на којима је немогуће тако говорити.

Након општих промишљања о феномену читања и читаоца улазимо у поље деконструкционистичких и постмодерних стратегија читања и интерпретације. Једини аутор који је заступљен са два текста јесте Жак Дерида (Jacques Derrida). У тексту „Епоха смисла: владање и сувереност” Дерида, говорећи о Батајевом (Georges Bataille) читању Хегелове (Georg Wilhelm Friedrich Hegel) филозофије износи суштину интерпретацијских пракси двадесетог века: „Ново је тумачење симултано понављање Хегелова дискурза. Тијеком тог понављања, једва приметно премјештање *разілобљује све зілодове и начиње све сјојеве* опонашана дискурза. Тада се шири *йойрес од којеја йуца цела сшара љушшур*”⁷ (курзив А. С.). У „Елипси”, за Дериду „подела без симетрије оцртавала је с једне стране затвореност књиге, а с друге *ошвореност шекша*.”⁸ (курзив А. С.). Дерида „немирну жудњу књиге” назива полипом, морским чудовиштем које оставља траго-

5 Ролан Барт, „О читању” у *Страшеије чишања*, приредила Мирјана Стошић, Београд; Центар за медије и комуникације, 2014, 43.

6 Барт, „О читању”, 45.

7 Жак Дерида, „Епоха смисла: владање и сувереност” у *Страшеије чишања*, приредила Мирјана Стошић, Београд; Центар за медије и комуникације, 2014, 16.

8 Жак Дерида, „Елипса” у *Страшеије чишања*, приредила Мирјана Стошић, Београд; Центар за медије и комуникације, 2014, 21.

ве и на кожи читаоца. За Пола де Мана (Paul de Man) сложеност самог појма читања заслужује достојанство филозофског питања. Де Ман је представљен „Алегоријама читања“ где скреће пажњу на разлику између читања дискурзивних и читања књижевних текстова, Де Ман сматра да су то неправедно раздвојени начини читања. У тексту се даје пример једног деконструктивистичког читања Русоових (Jean-Jacques Rousseau) *Вероисповести савојској викара*. Кроз овакво читање „оставља се маргина за грешку, за један остатак логичке напетости која спречава довршење деконструктивистичког дискурса и објашњава његов наративни и алегоријски начин”⁹. Озбиљност теоријског дискурса ремети Жил Делез (Gilles Deleuze) и његово „Писмо Мишелу Кресолу”. Епистоларна форма, обраћање у првом лицу, моменат блискости и непријатности ремете монотонију дискурса присутног у осталим текстовима. Кроз полемику са Кресолом (Michel Cressole), Делез објашњава да постоје два начина да се књига прочита: она је или као кутија која упућује на унутра и на потрагу за означеним или означитељем или је просто машина где је једини проблем да ли она функционише и како функционише.

У зборнику се налазе и текстови који нису благонаклони према интерпретативним праксама. Сузан Сонтаг (Susan Sontag) у тексту „Против тумачења” сматра да је тумачење нешто попут превођења и да врло често тражи у тексту оно чега нема. Уместо херменеутике, С. Сонтаг предлаже еротику уметности. Осим С. Сонтаг, против интерпретације изјашњава се и Умберто Еко (Umberto Eco) у тексту „Интерпретација и историја”. Еков текст се, међутим, везује и за текст Џонатана Калера (Jonathan Culler) „У одбрану надинтерпретације”. Оба текста настала су као резултат предавања Умберта Ека 1990. године на Кембриџу, тачније дебате у којој су се учесници бавили питањима интерпретације и надинтерпретације. Еко заузима став против претеране интерпретације, нарочито деконструктивистичке. Он критикује идеју о отворености дела и сматра да нема свака интерпретација срећан крај. Калер, са друге стране, стаје на страну деконструкције и сматра да је интерпретација занимљива само када је екстремна. Иако је ова расправа једна од најзначајнијих за књижевну теорију двадесетог века, ово су први преводи на српски језик.

⁹ Пол де Ман, „Алегорије читања” у *Страшеије чишања*, приредила Мирјана Стошић, Београд; Центар за медије и комуникације, 2014, 72.

Настављајући наш (условни) покушај класификовања наредни корпус текстова може се одредити као одјек Деридиних читања. Аутори и ауторке кроз различите аспекте читају Жака Дериду успостављајући, притом, сопствена промишљања везана за феномен читања. За Самјуела Вебера (Samuel Weber), нпр. „мастило се ипак суши на невероватне начине”¹⁰. У тексту под називом „То”, Вебер се бави Деридиним читањем Остинове (J. L. Austin) теорије говорних чинова и сматра да свака „стратегија подразумева полемику”¹¹. Џефри Хартман (Geoffrey Hartman) у тексту „Писмо као дух” надовезује се на Дериду и Де Мана и сматра да „писање расејава оно што се не може вратити своме пореклу (родитељу/аутору речи), допушта нове расаде, омогућавајући на тај начин интелектуалну жетву ослобођену начела на класичан начин уско схваћене коначности”¹². Џереми Фернандо (Jeremy Fernando) („Читање. Или само игра”) на трагу Дериде сматра да као што особа чита текст тако и текст чита особу. За Фернанда читање је судар два тела, при чему „читалац мора да понуди жртву тексту, жртву која нема гаранцију”¹³. Фернандо читање схвата као игру, која у себи подразумева и заузимање позиција и блефирање. Мајкл О’Рорк (Michael O’Rourke) и Ејмон Дан (Eamonn Dunne) („Первердеформативност; или, монструозно читање: седам теза (написаних чудовишним мастилом)”) пишу чудовишним мастилом о Деридином монструозном читању: „Праведно читање, монструозно читање је ‘аутоимуно’ зато што отвара текстове увек ка могуће претећим непредвидљивостима будућег читања.”¹⁴

Џудит Батлер (Judith Butler) („О лингвистичкој рањивости”), са полазишта теорије говорних чинова и родне перформативности, на хоризонту феминистичке и квир теорије, разматра перформативне учинке употребе језика нарочито када је у питању језичко насиље.

Последњи сегмент зборника који бисмо издвојили чине текстови који се баве крајем читања, промишљањем науке о читању, али и неким новим облицима читања. Пеги Камуф (Peggy Kamuf) у тексту

¹⁰ Семјуел Вебер, „То” у *Страшетије чишања*, приредила Мирјана Стошић, Београд; Центар за медије и комуникације, 2014, 102.

¹¹ Вебер, „То”, 100.

¹² Џефри Хартман, „Писмо као дух” у *Страшетије чишања*, приредила Мирјана Стошић, Београд; Центар за медије и комуникације, 2014, 226

¹³ Хартман, „Писмо као дух”, 243.

¹⁴ Мајкл Орурк, Ејмон Дан, „Первердеформативност; или, монструозно читање: седам теза (написаних чудовишним мастилом)” у *Страшетије чишања*, приредила Мирјана Стошић, Београд; Центар за медије и комуникације, 2014, 306.

под називом „Крај читања“ говори о потреби да се напише свеобухватна историја читања која је могућа, али неће бити лака. При томе не треба успостављати само спољашњу историју читања, тј. описивање спољашње манифестације читања. Треба направити науку о читању која би била интердисциплинарна и у себе укључила и неурологију и књижевну теорију и историју. Н. Кетрин Хејлс (N. Catherine Hayels) („Како читамо: блиско, хипер, машински“) разматра читање у дигиталном добу, са педагошко-методичких становишта. Хејлс сматра да су студије књижевности, студије искључиво штампаног материјала и разматра концепт „хиперчитања“ који је 1999. увео Џејмс Сосноски (James Sosnoski) и дефинисао га као „компјутерски асистирано, екранско читање, окренуто читаоцу“¹⁵. Хејлс нас подсећа да је читање увек изграђивано кроз различите праксе и да је дошло време да се поново, у двадесет првом веку, дигиталном и електронском, замислимо и запитамо шта је то читање. И на крају, Џек Халберстам (Jack Halberstam) у „Одучавању“ говори о кризи, не само читања и учења већ и о кризи хуманистичких наука, али и о њиховом преосмишљавању.

Треба напоменути да су значајан допринос феномену читања пружили преводиоци и преводитељке који су текстове заиста прочитали, а затим и превели, тако да су они коначно доступни и на српском језику.

Страшеије чишања никако не нуде коначна решења, као што ни овај приказ не нуди коначну оцену. Постављају се питања и промишљају се одговори. Значај овог зборника је у ширини представљених парадигми, не само хронолошки већ и дискурзивно. Прати се развој промене концепта самог феномена читања, отварају се могућности за дубље разумевање, упознају се аутори и ауторке који нису превођени на српски језик. Овим зборником се попуњава и једна поприлична празнина, с обзиром на то да су зборници или темати овог типа, на српском језику, на нивоу случаја.

И на крају, када се узму у обзир сви облици читања и стратегије разматрани на 316 страна овог зборника, када се осврнемо на развој овог феномена од пуког препознавања слова и њиховог слагања у речи и реченице до комплексних нових феномена *хиперчишања*, када сагледамо читање као Жељу или као дужност – поставља се питање да ли је Библиотека и даље место потискивања те Жеље (читања) и шта ми као библиотекари можемо да урадимо да та Жеља опстане.

¹⁵ Н. Катрин Хејлс, „Како читамо: блиско, хипер, машински“ у *Страшеије чишања*, приредила Мирјана Стошић, Београд; Центар за медије и комуникације, 2014, 264.

ГОДИНЕ, КЊИГЕ, ЧИТАОЦИ

Године, књиџе, чиџаоци: Српска грађанска чиџаоница
– Библиоџека „Глигорије Возаровић“,
Весна Петровић, Сремска Митровица:
Библиотека „Глигорије Возаровић“, 2015.

Добрила Бејениџић
Народна библиоџека Србије,
Београд

УДК: 027.54(497.113 Сремска Митровица)"1866/2016"(049.32)

Монографија под насловом *Године, књиџе, чиџаоци: српска грађанска чиџаоница* – Библиоџека „Глигорије Возаровић“ ауторке Весне Петровић објављена је 2015. године у издању Библиотеке „Глигорије Возаровић“ из Сремске Митровице. Монографија је настала поводом сто педесет година од оснивања Српске грађанске читаонице у Сремској Митровици, из које се развила библиотека. У циљу што бољег сагледавања историјског и савременог развоја Читаонице – Библиотеке, књига је подељена у три поглавља: *Век деветнаести*, *Век двадесети* и *Век двадесети први*. У књизи се прати историјски и савремени развој ове установе од момента када је основана „поради читања новина и књига и поради међусобног сообрашћенија“¹ па до данашње установе која нуди модерне сервисе савременим корисницима базиране на електронском каталогу и дигиталним колекцијама.

¹ Љубомир Дурковић Јакшић, *Историја српских библиоџека*, Београд: Завод за издавање уџбеника, 1963, 59.

Књига почиње поглављем *Век деветнаести*, у коме се говори о настанку Српске грађанске читаонице и претпоставкама које су довеле до њеног оснивања, као и о раду и развоју Читаонице у деветнаестом веку. Српска грађанска читаоница настала је у периоду када се појавила потреба за ширењем културног и образовног рада и ван црквених општина. У том контексту настају прве читаонице и библиотеке. После Српске читаонице и књижнице у Иригу, која је основана 1842. године, Српске читаонице у Шиду и Српске читаонице у Руми, основана је и Српска грађанска читаоница у Сремској Митровици. Потреба за оваквом установом огледала се у заинтересованости грађана да се оснује установа таквог типа. О томе говори и чињеница да се на позив Привременог одбора Српске грађанске читаонице одазвало 111 грађана чија се имена налазе на првом листу записника оснивачке Главне скупштине одржане 4. фебруара 1866. године. Већ на самим почецима рада Читаоница је знала да одговори на захтеве својих корисника: организовани су културни програми и забаве, редовно су одржаване светосавске беседе, обележаване су значајне годишњице, новогодишње забаве, организоване су томболе. Посебно је значајно то што је у оквиру Читаонице радила и књижница, која је у години оснивања имала 191 наслов, а задатак књижничара био је јасно прецизиран: „Да се постара да добровољне књижне налоге по вароши покупи“. Из уводног поглавља сазнајемо још низ занимљивости: који листови су набављани, ко је одлучивао о набавци, али сазнајемо, такође, да су књижничари имали муку са набавком књига и са несавесним читаоцима, као и то да је Читаоница на самом крају 19. века скоро затворена због пада популарности и неажурности корисника.

Централни део књиге представља поглавље *Век двадесети*. У овом поглављу ауторка прати развој Српске грађанске читаонице, касније Библиотеке, кроз турбулентни двадесети век. У првој половини двадесетог века историја ове библиотеке, као и свих српских библиотека и установа културе, протекла је у знаку ратова, разарања, пљачки и уништења књижног фонда.

На самом почетку века Читаоница је обновила рад захваљујући ентузијазму појединаца, а пре свега др Илије Бајића, „градског физика“. Године 1904. усвојена су и *Правила Српске грађанске читаонице*, међу којима су значајно место заузимале дужности књижничара. Значајан догађај за развој библиотеке десио се 1906. године када је Српско академско друштво „Зора“ из Беча послало читаоници 10.000 „народних марака“ за оснивање Народне књижнице.

Након овог кратког успона долази Први светски рат, у коме је Читаоница претрпела велику штету. У пожару који се десио 6. септембра 1941. године уништена је Читаоница и највећи део књижног фонда који се налазио у њој, што је значајно утицало на њену даљу судбину. После рата почело је обнављање књижног фонда, и Читаоница опет доживљава успон. Након периода консолидације двадесетих година и периода успона тридесетих година двадесетог века, читаоница опет улази у кризни период због нестабилних политичких прилика које ће опет довести до рата, а убрзо потом и до затварања Читаонице.

Други светски рат поново је био време страдања и за књиге и за библиотеке и за читаоце. Срем је био под влашћу НДХ, која је строго забрањивала употребу ћирилице као и све што је имало предзнак „српски“. Судбину свега што је било српско у тим временима у Срему делила је и Српска грађанска читаоница – престала је са радом.

Крајем 1944. године почиње обнављање културног живота у Срему. Према упутству партизанских власти издатом крајем рата, у првим послератним годинама долази до оснивања библиотека у Сремском округу. Градска књижница и читаоница у Сремској Митровици основана је почетком 1946. године, а у граду су већ постојале Градска читаоница и књижница, Синдикална књижница и Књижница друштва „Матија Губец“. На остацима Српске грађанске читаонице основана је 1946. године Народна библиотека „Просвета“ која је 1969. године добила назив „Глигорије Возаровић“. То је био преломни моменат у развоју ове библиотеке. Почиње интензиван рад, организују се радионице и предавања, књижевне вечери, наставља се рад покретних библиотека и „књигоноша“ и одржавају се часови читања за најмлађе. Средином двадесетог века почињу да се организују манифестације које се успешно одржавају до данашњег дана. Једна од њих је Сабор библиотекара Срема, који је први пут одржан у Иригу 1962. године. Библиотека се интензивно развија, оснивају се нова одељења: године 1957. основано је дечје одељење, а 1969. основано је научно одељење. Исте године библиотека је добила назив „Глигорије Возаровић“. У овом периоду организују се стручни скупови и семинари, почињу са радом огранци у околним местима. Библиотека се развија у правцу модерне установе културе и централне матичне библиотеке Сремског округа. Године 1971. добила је награду „Милорад Панић Суреп“, која је први пут додељена управо тада. Доделом овог највишег признања за развој библиоте-

карства у Србији, Библиотека је сврстана међу најуспешније на нашим просторима у то време.

Осамдесете године у знаку су нове фазе развоја. Долази до усвајања нове концепције рада. Библиотека „Глигорије Возаровић“ постаје центар информативно-библиотечког система у региону и у њој почиње да се израђује Централни каталог стручне литературе.

Деведесете године у знаку су економске кризе, која се жестоко одражавала и на библиотеке. Ипак, и поред материјалних ограничења, Библиотека је успела да одржи континуитет у свом раду. Одржаване су културно-васпитне манифестације, књижевне вечери, предавања, семинари. Све то имало је великог одјека код корисника који су тражили мир у књизи и библиотеци. Посебно тешка била је 1999. година, која је прошла у знаку напада НАТО-а на Србију; али и у тако тешким околностима српски библиотекари, навикли на ратове, прихватили су и овај изазов. Омогућавали су својим корисницима књиге и услуге и у најтежим временима, али и дружења, манифестације за најмлађе, за војску, али и оне који су боравили у склоништима.

Након тако турбулентног двадесетог века почиње век електронских комуникација и дигиталних колекција. Српске библиотеке, међу којима је и Библиотека „Глигорије Возаровић“, успеле су, без обзира на све, да ухвате корак са развијеним библиотекама света. У својој сто педесетој години Библиотека наставља да реализује своју мисију и визију, које су се стварале свих ових година, испуњавајући свој основни задатак да омогући слободан приступ тековинама културе и цивилизације, знању, идејама и информацијама, само што то чини на новим модерним платформама.

Ауторка књиге, Весна Петровић, као предани библиотекар остварила је своју мисију у српском библиотекарству. Успешно обављајући многе радне задатке у Библиотеци, а захваљујући свом прагматичном приступу, постигла је веома запажене резултате рада, који се огледају у бројним предавањима, семинарима, изложбама, пројектима, консултантском раду и слично. Ова књига, која представља круну њеног рада, изузетно је значајан допринос историји српских библиотека и српског библиотекарства, и као таква треба да послужи као узор другим библиотекарима у Србији у реализацији сличних подухвата.

САДРЖАЈ

УВОД

- 7 *Дејан Вукићевић*
Увођење у посао или уводник у покушају

NON IMPRIMATUR – ЦЕНЗУРА У БИБЛИОТЕКАРСТВУ И ИЗДАВАШТВУ

- 15 *Дејан Вукићевић*
Non imprimatur или цензура у библиотекарству и издаваштву
- 49 *Арлен Викторович Блум*
Совјетска цензура у периоду тоталног терора: 1929–1953. године
- 89 *Маријан Довић*
Тоталитарна и посттоталитарна цензура: од тврде ка мекој?
- 105 *Алеш Габрич*
Цензура у Словенији после Другог светског рата: од комунистичког списка забрањених књига до укидања тзв. вербалног деликта
- 125 *Ким Муди*
Прикривена цензура у библиотекама: тезе за разговор

СТРУКА

- 143 *Драјана Милуновић*
Портал за обједињавање електронских библиотечких сервиса Народне библиотеке Србије
- 157 *Јелена Глишовић*
Правна заштита картографског наслеђа Србије
- 171 *Јелена Бенић*
Психолошки аспект библиотечке делатности
- 183 *Ненад Игризовић*
Патријаршијска библиотека за време Другог светског рата и непосредно после њега

PERSONA GRATA

- 211 *Persona grata: Интервју са Милорадом Вучковићем Брацом,*
разговор водила *Тања Тасић*

ЛОВОРИКЕ

- 227 *Милена Ђорђевић*
Сећање или заборав? (Филип Давид, *Кућа сећања и заборава*)

ИЗДАВАЧКА ТРАКА

- 235 *Тања Тасић*
Снови и остварени снови (Весна Ињац Малбаша, *E-biblioteka*)
- 239 *Ана Савић*
Терминологија, стандардизација, комуникација (Љиљана Ковачевић, Добрила Бегенишић, *Речник библиотекарства и информационих наука: немачко-српски, српско-немачки*)
- 245 *Ана Шевановић*
Парадокси читалачких стратегија (*Стратегије читања*, прир. Мирјана Стошић)
- 251 *Добрила Бегенишић*
Године, књиге, читаоци (Весна Петровић, *Године, књиге, читаоци: Српска грађанска читаоница – Библиотека „Глигорије Возаровић”*)

CONTENT

INTRODUCTION

7 *Dejan Vukićević*

Introduction to Work or a Would-be Editorial

NON IMPRIMATUR – CENSORSHIP IN LIBRARIANSHIP AND PUBLISHING (SUBJECT MATTER)

15 *Dejan Vukićević*

Non imprimatur – Censorship in Librarianship and Publishing

49 *Arlen Viktorovič Blum*

Soviet Censorship in the Period of Total Terror: 1929–1953

89 *Marijan Dović*

Totalitarian and Post-totalitarian Censorship: From Hard to Soft?

105 *Aleš Gabrič*

Censorship in Slovenia after World War II: From the Communist Index Librorum Prohibitorum to Abolition of the “Verbal Offence”

125 *Kim Moody*

Concealed Censorship in Libraries: Discussion Paper

PROFESSION

143 *Dragana Milunović*

The Library Portal for the Coordination of Electronic Library Functions of the National Library of Serbia

157 *Jelena Glišović*

Protection of the Cartographic Heritage of Serbia

171 *Jelena Benić*

The Psychological Skills in Librarianship

183 *Nenad Idrizović*

The Patriarchal Library during World War II and Shortly after

PERSONA GRATA

211 Interview with *Milorad Vučković Braco*,
interviewed by *Tanja Tasić*

 LAUREATE

- 227 *Milena Đorđjević*
Memory or Oblivion? (Filip David, The House of Memory and Oblivion)

 PUBLISHING TAPE

- 235 *Tanja Tasić*
Dreams and Achieved Dreams (Vesna Injac Malbaša, E-library)
- 239 *Ana Savić*
Terminology, Standardization, Communication (Ljiljana Kovačević, Dobrila Begenišić, Dictionary of Library and Information Sciences: German-Serbian, Serbian-German)
- 245 *Ana Stevanović*
Paradoxes of Readers' Strategies (The Strategies of Reading, ed. Mirjana Stošić)
- 251 *Dobrila Begenišić*
Years, Books, Readers (Vesna Petrović, Years, Books, Readers: Serbian Civil Reading Room – Library "Gligorije Vozarović")

Штампање је омогућило
Министарство културе и информисања Републике Србије

Електронско издање Гласника НБС доступно је на
<http://www.nb.rs>

Printing financed by
Ministry of Culture and Information of the Republic of Serbia

Electronic edition of The NLS Herald is available at
<http://www.nb.rs>

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

02

ГЛАСНИК Народне библиотеке Србије =
The Herald of the National Library of Serbia /
главни и одговорни уредник Ласло Блашковић ;
уредник Дејан Вукићевић. - [Штампано изд.] -
Год. 1, бр. 1 (1999)- . - Београд : Народна
библиотека Србије, 1999- (Београд : Retro print)
. - 24 cm

Годишње. — Друго издање на другом медијуму:
Гласник Народне библиотеке Србије (Online)
ISSN 1450-8915 = Гласник Народне библиотеке
Србије (Штампано изд.)
COBISS.SR-ID 159850503